

2023/4

XXXII. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont –
MTA Kiváló Kutatóhely referált folyóirata

© HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont,
MTA Kiváló Kutatóhely, 2023
© A folyóiratban publikáló szerzők, 2023

Kiadja a TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel a Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

Társadalomtudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.

ISSN 1216-1438 (Nyomtatott)
ISSN 2064-6550 (Online)

Megjelenik a Compositio Libri Kft. gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Séd Nyomda, Szekszárd
E-mail: kereskedelem@sednyomda.hu

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit
Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

TARTALOM

VÁLASZTÁSOK: VÁLASZTÁSELMÉLET, VÁLASZTÁSSZOCIOLÓGIA

- *Nagy Levente*: Túljutalmazott győztes 7
- *Patkós Veronika–Stump Árpád*: Van-e politikai nyeresége a választási reformoknak? Egy összehasonlító európai vizsgálat eredményei 1960–2011 között 29
- *Ilonszki Gabriella–Vajda Adrienn*: A 2021-es magyarországi előválasztás és elmaradt képviseleti hatásai 57

POLITIKAELEMÉLET

- *Illés Gábor*: Versengés és identitás: a plebiszciter képviselet két formájáról 85
- *Bretter Zoltán*: Machiavelli – Carl Schmitt és Raymond Aron között 110

RECENZÍÓ

- *Rajnai Gergely*: Régi-új dilemmák egy szinte elfeledett kérdéskörben (*M. Balázs Ágnes*: *Többször szavazni és egyenlőnek maradni? A plurális választójog és a nemzetiségi képviselet útvesztőjében*) 133

- ÖSSZEFOGLALÓK 140

Szerkesztők:

Szabó Andrea, (2014–, főszerkesztő 2019–)

Gyulai Attila (2022–)

Juhász Krisztina (2023–)

Szerkesztőbizottság:

Szabó Márton (elnök)

Ágh Attila

Balogh István

Balogh László Levente

Bayer József

Boda Zsolt

Bozóki András

Csizmadia Ervin

Enyedi Zsolt

Ilonszki Gabriella

Körösényi András

Kurtán Sándor

Lánczi András

Pálné Kovács Ilona

Szabó Máté

Tóka Gábor

A folyóirat szerkesztői voltak:

Alapító szerkesztők:

Bozóki András (1992–1999)

Szabó Márton (1992–1994)

Szabó Máté (1992–1999)

Arató Krisztina (2019–2023)

Balázs Zoltán (2011–2012)

Boda Zsolt (2008–2018)

Csizmadia Ervin (2000–2013)

Fricz Tamás (1994–2013)

Kurtán Sándor (2000–2010)

Lánczi András (2000–2002)

Szűcs Zoltán Gábor (2014–2021)

VÁLASZTÁSOK: VÁLASZTÁSELMÉLET, VÁLASZTÁSSZOCIOLÓGIA

Nagy Levente
Túljutalmazott győztes

Patkós Veronika–Stump Árpád
Van-e politikai nyeresége a választási reformoknak? Egy összehasonlító
európai vizsgálat eredményei 1960–2011 között

Ilonszki Gabriella–Vajda Adrienn
A 2021-es magyarországi előválasztás és elmaradt képviseleti hatásai

TÚLJUTALMAZOTT GYŐZTES

Nagy Levente

(Debreceni Egyetem, Politikatudományi Tanszék)

*A tanulmány beérkezett: 2023. július 25., opponálás: 2023. július 25. – 2023. augusztus 31.,
véglegesítés: 2023. szeptember 21.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Egy választási rendszer reformja, a választás játékszabályainak mikéntje nagymértékben függ az adott ország politikai „hangulatától”, annak pártrendszerétől, a folyamatokat meghatározó pártok erőviszonyaitól, valamint a reform kulcsszereplőinek értékcentrikus és/vagy érdekorientált célkitűzéseitől. Mindez érvényes a magyar országgyűlési képviselők választásának rendjét szabályozó 2011. évi CCIII. (sarkalatos) törvényre is, amely 2012. január 1-jén lépett hatályba, rendelkezései pedig 2014-ben kerültek alkalmazásra. Az érdemi változtatásokat eredményező reform egyik legvitatottabbja pontja az európai vonatkozásban is egyedülálló egyéni kerületi győzteskompenzáció intézményének bevezetése.

Jelen tanulmány célja a *győzteskompenzáció* több szempont mentén történő vizsgálata. A *kompenzáció* jelentéstartalmának ismertetését a 2011-es reform körüli előzmények bemutatása, majd a 2011-es Áder-interjú (HVG) elemzése követi. E sajátos intézmény körül kialakult jogi viták, illetve egyes hazai és nemzetközi kutatók idevágó vélekedése zárja a munka első felét.

A tanulmány második részében az egyéni győzteseket kompenzáló mechanizmus hatásainak „semlegességét” vizsgálom meg, a 2002-es és 2010-es választások szavazatrészesedései mentén, majd a 2014-es választások eredményei alapján.¹

Három alapvető következtetéssel zárom a tanulmányt. Egyrészt, a *győzteskompenzáció hatása* (az egyes politikai erők túljutalmazásának nagysága szempontjából) *változó mértékű*, hiszen ez lehet az adott politikai kontextus, az egyéni kerületi szavazatokat mandátummá alakító formula, vagy a pártrendszeren belüli erőviszonyok függvénye.

Másrészt, figyelembe kell venni, hogy 2010 után egyetlen politikai erő számára nyílt meg a lehetőség, hogy egymaga kezdeményezze és valósítsa meg a reformot. A győzteskompenzációs vizsgálata során így központi jelentőségű kérdés, hogy a Fidesz–KDNP *milyen szándékkal kezdeményezte és hajtotta végre a reformot*. Ez felveti a változtatások „igazságosságának”² kérdését is.

Harmadrészt, a győzteskompenzáció intézménye olyan értelemben (is) egyedülálló, hogy ennek bevezetésére sem a rendszer működése szempontjából, sem pedig költséghatékonysági vagy stabilitási (kormányozhatósági) megfontolásból nem volt szükség. Ezek alapján, megalapozottan feltételezhető, hogy a *Fidesz–KDNP-kormánykoalíció jól megfontolt önsz érdekeivel összhangban vezette be a változtatásokat*, és hogy a *győzteskompenzáció jelentős mértékben járult hozzá a kétharmados többségi kormányzás fenntartásához*.

Kulcsszavak: választási reform ■ győzteskompenzáció ■ választójogi egyenlőség ■ szavazatok súlyegyenlősége ■ arányosság ■ méltányosság

---

A 2011-es választási reformról, és ezen belül a győzteskompenzációról írni nem újdonság, hiszen hazai viszonylatban is többen,³ több szempont mentén vizsgálták már, és elemezték annak jogi vetületét, a választási eredményekben (is) érezhető hatását, leszűrve azt a távolról sem jelentéktelen következtetést, hogy bevezetése óta a Fidesz–KDNP kormányzóvetség egyetlen alkalommal sem szerezte volna meg a minősített többséget, győzteskompenzáció nélkül. Annak ellenére, hogy többen tettek már kísérletet a választási reform kritikussabb pontjainak, ezen belül a győzteskompenzáció egyik-másik aspektusának elemzésére, e komplex fogalom többretű vizsgálatára kevésbé került sor. Arról van szó, hogy a győzteskompenzáció bevezetésének körülményei, annak jogi aspektusai (a választójog egyenlősége, szavazati súlyegyenlőség: egy szavazó – egy szavazat elve stb.), a választási eredményekből kiolvasható hatásai olyan szempontok, amelyek mindegyike érdemben járulhat hozzá az eljárás jellegének, illetve bevezetése miértjének jobb megértéséhez.

A kérdés persze nem korlátozódik csupán arra, hogy vajon kinek kedvez, vagy nem kedvez e sajátos eljárás. Ne feledjük, a fogalom maga nem önmagában és nem azonos mértékben torzít, a választási adatok azonban elég pontosan rámutatnak arra, hogy a domináns párt jelenlétében e sajátos mechanizmusnak figyelemre méltó hatása van a mandátumrészesedés megváltoztatásában, a domináns párt javára. Kulcsfontosságú kérdés tehát, hogy milyen körülmények között, és kinek adódik lehetősége megalkotni a választási játékszabályokat. Ebből kiindulva juthatunk el John Rawls klasszikusnak számító méltányosságként felfogott igazságosságelméletének gondolatához, amelynek értelmében csak azok az alapszabályok lehetnek tisztességesek, amelyek a szereplők teljes bevonásával, ésszerűségi alapon fogalmazódnak meg, nem pedig azok, amelyek egyik vagy másik szereplő (előre látható) önös érdekeit szolgálják.⁴

Már az elején célszerűnek vélem a győzteskompenzáció fogalmi tisztázását, ami azért is indokolt, mert igen gyakori a *kompenzálás* és a *premisálás* fogalmainak összekeverése.

A győztes kompenzálása a töredékszavazatokhoz kötődik. Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CIII. törvény 15. § (1) értelmében „töredékszavazatnak minősül az egyéni választókerületben: a) a mandátumot nem szerző jelöltre leadott szavazat, valamint b) *a mandátumot szerző jelölt szavazataiból a második legtöbb szavazatot elérő jelölt eggyel növelt szavazatainak kivonása után fennmaradó szavazatszám.*” A 2011. évi törvény értelmében tehát többlet töredékszavazatokhoz jut a győztes, miközben a törvény nem említi a *győzteskompenzáció* kifejezést. Az utólag kreált fogalom a b) pontban megfogalmazott eljárást hivatott kifejezni.

A kompenzáció a *cum* (össze) és a *pendo* (mér, mérlegel) latin szavak összetételéből (*compensatio*) származik, és „valamely kiadásnak, költségnek, anyagi

áldozatnak megtérítése, (kár)pótlása, valamilyen hátránynak a kiegyenlítése” (Bakos, 1989: 443). „A kompenzáció valamilyen veszteség vagy károsodás enyhítésére irányuló fizetség”,⁵ kárpótlásra irányuló intézkedés, vagyis „valamilyen nem kívánatos dolgot ellensúlyozó cselekedet”.⁶ E megközelítések azonban nem annyira egyértelműek, ha figyelembe vesszük, hogy a negatív jelleget sugalló károsodás vagy veszteség mellett a kompenzálásnak lehet pozitív (nem veszteségre utaló) kicsengése is, azaz „valamilyen munka elvégzéséért járó fizetség”,⁷ vagy „valamilyen szolgáltatás megfizetése”.⁸ Jelen tanulmányban a választási eredményekre vonatkoztatva a veszteség enyhítésére, kárpótlására irányuló intézkedésként értelmezem a kompenzációt, ugyanis az elvégzett munkáért járó fizetség – megítélésem szerint – a premizáláshoz áll közelebb.⁹

A veszteség mértékének enyhítéseként felfogott kompenzációnak két fél egymáshoz viszonyított helyzetéből kell kiindulnia és a fogalom azáltal nyer értelmet, hogy az egyenlőtlen állapotba kerülő felek közül a vesztes helyzetben lévő kárpótolja. A kompenzálás lényege tehát a két fél helyzetkülönbségének csökkentése, a vesztes pozícióba kerülő fél hátrányának enyhítésével. Ha elfogadjuk e „szabályt”, akkor a kedvező helyzetben lévő szereplő hasonló jellegű kárpótlása a kompenzáció lényegét, azaz veszteségmegtérítő jellegét semlegesítené. Ez a maga során a fogalom tartalmát üresítené ki.

A kompenzáció tehát az egyéni kerületben elszenvedett aránytalan hátrányért járó kárpótlás, amely hátrány az egyéni választókerületek eredményeiből ered. Joggal tehető fel a kérdés: Mit tekinthetünk veszteségnek, illetve, kit tekinthetünk vesztesnek? E kérdés azért is fontos, mert a válasz a kompenzálás indokoltságára mutathat rá, hiszen (a fentiek alapján is) kompenzálni csak a vesztes helyzetben lévő felet indokolt. Az egyéni kerületben mandátumot szerzett jelölt viszont aligha tekinthető vesztesnek, még ha vannak is elveszett szavazatai.

Az egyéni választókerületben tényleges *veszteség*nek tekinthetők a mandátumot nem szerzett jelölt szavazatai, hiszen mandátumszerzési szempontból e szavazatok teljesen értéktelenek. Ilyen értelemben, az tekinthető ténylegesen vesztes jelöltnek, akinek szavazatai egyáltalán nem konvertálódnak mandátummá, vagyis e szavazatok mandátumszerzési egységértéke nulla. Ezt kibővítve, *vesztesnek* tekinthető tehát a mandátumot nem szerzett jelölt, illetve az őt indító párt, valamint az e jelöltre szavazó választópolgárok, akiknek politikai akarata egyáltalán nem érvényesül az egyéni kerületben. Ebből adódik, hogy az egyéni kerületi vesztes jelölt pártja indokoltan részesül kárpótlásban (kompenzációban) az országos csatornán.

Való igaz, hogy a mandátumot szerzett jelölt győzelemhez szükséges szavazatain túli „fölös” szavazatok „elkallódnak”, de e szavazatok legalább két ok miatt sem nevezhetők teljes veszteségnek. Egyfelől, mert a jelölt fokozott fölülreprezentáltsággal jutott mandátumhoz a maga és pártja számára, ami

azt is jelenti, hogy a rá leadott szavazatok egyenkénti mandátumrészesedési egységértéke meghaladja az egyet, másfelől, mert a győztesre leadott szavazatok mindegyike a szavazópolgárok akaratának teljes érvényesülését is jelenti (mandátum a preferált jelöltnek). Ebből arra következtethetünk, hogy a körületben győztes jelölt pártja aligha részesülhet indokoltan kárpótlásban, és úgy tűnik, az „elveszett” szavazataiért járó „hátránykiegyenlítés” a kompenzáció lényege ellen hat.

ELŐZMÉNYEK

A 2010-es választások elsöprő Fidesz–KDNP győzelme lehetőséget teremtett arra, hogy egyetlen politikai erő hajthassa végre a választási rendszer radikális reformját. Az egyik legkihívóbb kiinduló kérdés, hogy milyen szempontok mentén körvonalazódott a törvénybe foglalt javaslat.

A 2011-es váltást legalább két fontosabb javaslat előzte meg. Az egyik a Kósa–Navracsics–Répási–Rétvári „négyes” nevéhez fűződik, akik megbízást kaptak egy reform előkészítésére.¹⁰ Javaslatuk közé tartoztak, egyebek mellett, a parlament létszámának csökkentése, a relatív többség bizonyos kikötésekkel történő bevezetése az egyéni kerületekben; a megyei területi lista kiiktatása, miközben a javaslat szövegében fel sem merül a győzteskompenzáció gondolata. Az indítványból nem lett törvény, a parlamenti szakbizottság nem foglalkozott vele, majd elutasította annak tárgyalását (Bita–Spirk, 2018).

Az akkori erőviszonyok ismeretében a Fidesz–KDNP-kormány vélhetően a többségi elvet fokozottabban érvényesítő rendszer bevezetését tűzte célul, ennek érdekében pedig az akkor EP-képviselőként politizáló Áder Jánost kérte fel egy „megfelelőbb” változat kidolgozására. A korábban bemutatott javaslatnál aránytalanabb reformjavaslat fontosabb tartalmi aspektusai: a parlament létszámának 199-re történő csökkentése; az egyéni kerületek határainak át rajzolása; relatív többségi rendszer alkalmazása; a kerületi győztes kompenzáció, stb.¹¹ Mindezek mellett kiemelendő még Lázár János korábbi gondolata, amelynek értelmében a parlamentbe jutott pártok egyéni kerületi vesztes jelöltjeinek szavazatai mellett töredékszavazat lehet „a győztes jelölt ötven százalékon felül szerzett szavazatai is” (Király, 2011).

A 2/3-os parlamenti többség 2011. december 23-i ülésnapján megszavazta az új választási törvényt, amelynek kihirdetésére 2011. december 30-án került sor. Minősített többségi pozíciójában a kormány kivitelezte a reformot, de elgondolkodtató Szigeti Péter megjegyzése, miszerint a „formális jogszerűség *fair play*-e alapján” a Fidesz–KDNP-nek egy ciklust kellett volna várnia, hogy az új kormány léptesse életbe az új választási rendszert, hiszen ezzel a Fidesz jobban legitimálhatta volna azt (Szigeti, 2014: 88.).

AZ ÁDER-INTERJÚ

Úgy vélem, a reformmal és azon belül a győzteskompenzációval kapcsolatos kormány-közeli érvek ismertetéséhez Áder János HVG-nek adott interjúja (2011. október) lehet egy tanulságos kiindulópont. A kompenzáció intézménye kapcsán az Áder-i nyilatkozat lényege, hogy az olasz gyakorlat figyelembevételével kerül bevezetésre az egyéni győztesek kompenzálása, amely nem fogja torzítani a 2014-es választási eredményeket. Íme Áder szavai: „Mi azt javasoljuk, hogy minden olyan szavazat, amely az egyéni választókerületben nem eredményezett mandátumot, kerüljön fel a pártok országos listájára. [...] Az olasz megoldást figyelembe véve azt is javasoljuk, hogy az első helyezett is kapjon töredékszavazatot azok után a szavazatok után, amelyek nem eredményeztek mandátumot. [...] Semmiféle túlkompenzáció nincsen, a furcsa helyzeteket szeretnénk így elkerülni.” Ha nem kerül alkalmazásra a kompenzáció intézménye, hangsúlyozza Áder, azaz, ha nem számoljuk a töredékszavazatokat, akkor „a győztes elviszi az egyéni mandátumokat, és listáról még több mandátumot szerez a vesztesek rovására”. Ha viszont alkalmazásra kerül a kompenzálás, de csak a vesztesek számára, akkor „a győztes pártlistáról kevesebb helyet tudna szerezni, mint amennyi rá, illetve a jelöltjére leadott valós szavazatmennyiség” (László, 2011). Mindkét tábor esetében, a listás mandátumok kiosztásánál keletkező hátrányos helyzet elkerüléséért – emeli ki Áder – a veszteseket és a győztest is kompenzálni kell.

Az elmondottakra reagálva, *egyrészt* arra szeretnék rámutatni, hogy Áder olasz megoldásra való hivatkozása megalapozatlan (a premizálás kapcsán pedig téves). Olaszország többségi premizálást (1948–1992; 2005–2015), illetve a magyar győzteskompenzációval ellentétes irányú mechanizmust alkalmazott (1993–2005), így, értelemszerűen az olasz megoldás alapulvételét nem lehet komolyan venni.¹² Olaszországban többségi premizálást is alkalmazó listás rendszer volt érvényben 1992-ig. Az 1993-as reform egy új vegyes rendszert eredményezett, amelyben a mandátumokat 75%-a többségi, 25%-a pedig arányos eljárással osztották ki. Ekkor került sor a kerületi eredmények alapján az első és második helyezett szavazatszámainak figyelembevételére is, ami azonban ellentétes előjelű volt a hazai mechanizmushoz viszonyítva. Az olasz eljárásban az aránytalanul mandátumhoz jutó jelölt pártjának listájáról *levonták* a második helyezett egyel megnövelt szavazatainak számát, de legalább a kerületben leadott érvényes szavazatok 25%-át (Katz, 1995: 103., 111.). Ennek így valóban kompenzáló hatása volt a vesztesekre nézve. *Másrészt*, Áder szerint, ha a győztes jelölt pártja nem kapná meg listán a kerületben győzelemhez szükséges szavazatokon túli „fölösleges” szavazatokat, a rendszer „torzító hatású lenne” a győztes párt kárára. E következtetéssel ellentétben azt állítom, hogy egy domináns párt jelenlétében a győzteskompenzáció intézménye torzítja (aránytalanabbá teszi) a választási eredményeket. Ne feledjük, hogy nem

az országos listán, hanem az egyéni választókerületek súlyos aránytalanságaiból indul ki a győzteskompenzáció torzító hatása, ami aztán a listás csatornán szerzett többletmandátumokban jut tulajdonképpen kifejezésre. Jellegéből adódóan tehát, a „győzteskompenzációs filozófia” a domináns párt fölülréprezentáltságát fokozza, illetve a vesztesek kárpótlását semlegesíti.

Harmadrészt, az áderi szemléltető példa logikai és tartalmi szempontból is sántít (Kovács, 2011; Mécs, 2018). Illusztris példájából „kiderül”, hogy ha nem alkalmazzuk a győztes „fölösleges” szavazatainak újrahasznosító mechanizmusát, akkor a listán a kormánypárt ugyannyi szavazatot mondhat magáénak, mint a második helyen álló, de kétszer kevesebb szavazatot kapott párt. A győzteskompenzáció hiányának – érvel Áder – így torzító hatása lenne a győztes kárára.

Érvelésének kiindulópontja *implicit*e magában foglalja, hogy a győzelemhez szükséges voksok fölötti szavazatok elvesznek, újrahasznosításukkal viszont csökkenthető a rendszer egészére nézve „elveszett” szavazatok száma. Ez az értékalapú érvelés általánosságban elfogadható, Áder végkövetkeztetése azonban már nem, ugyanis ő az egyéni kerületi eredményektől függetlenül közelíti meg az országos lista kapcsán kialakulandó „torzított” helyzetet, mintha az egyéni kerületben megszerzett mandátumok nem is léteznének, figyelmen kívül hagyva tehát a többségi csatornán az erőfölényben lévő párt súlyos fölülréprezentáltságát.

Továbbá, ha „okozati megközelítésben” vizsgáljuk, akkor van némi igazság abban, hogy a győzelemhez szükséges szavazatokon túli szavazatok teljesen súlytalanok, okozati szempontból értéktelenné válnak, hiszen akár velük, akár nélkülük, az eredmény ugyanaz. Ennek ellenére, e szavazatokat nem lehet leválasztani a jelölt által megszerzett mandátumtól és nem lehet figyelmen kívül hagyni a „preferenciális megközelítés” értelmében azt, hogy a leadott szavazatok mindegyike egy preferencia kifejeződése (Mécs, 2018). Amint korábban is említettem, a győztes 100%-os mandátumrészesedése ugyanis azt jelenti, hogy az órá szavazó választópolgárok politikai preferenciája 100%-ban érvényesül. Kérdés, tehát, hogy az érdekalapú törekvéseken túl, milyen érvekkel támasztható alá, hogy 100%-os preferenciaérvényesülés mellett a győztest jelölő pártot indokoltan illeti meg a „kompenzáció”.

A domináns párt jelenlétében az egyéni kerületek eredményei alapján a felek bizonyára eltérő helyzetbe kerülnek egymástól, nemcsak a mandátumrészesedés szempontjából, hanem a *kárpótlás indokoltsága* terén is. Továbbá, az egyéni kerületből összegyűlt töredékszavazatok igazi rendeltetése a vesztesek tényleges kompenzálása az országos csatornán. Ha azonban a kárpótlást jelentő kompenzációt nemcsak a vesztesre, hanem a domináns párt győzteseire is alkalmazzuk, azaz nem kiegyensúlyozott erőviszonyok esetén, ha a vesztesek, mandátumot nem eredményező szavazatait, illetve a győztesek, mandátumot már nem eredményező „fölösleges” voksait egy kategóriába tesszük

újrahasznosítási céllal, akkor a *kompensációs mechanizmus önmaga ellentétévé válik, még aránytalanabbá téve a rendszer egészét*. Tiszteletben kell(ene) tartani, hogy a *közvetlen listás szavazatnak az arányosságot, míg a töredékszavazatnak a kompensációt kell szolgálnia*, ehhez viszont el kell(ene) fogadni, hogy a *kompensáció kizárólagos feladata nem a túladományozás, hanem a kárpótlás*.

A KOMPENZÁCIÓ KÖRÜLI JOGI VITÁK

A győzteskompensáció elleni jogi kifogások, illetve e kifogásokra adott reakció kapcsán fontos lehet a Tordai Csaba és Szigetvári Viktor által 2014. április 28-án benyújtott alkotmányjogi panasz, amelyben az indítványozók arra kérik az Alkotmánybíróságot, hogy vizsgálja fölül az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény 15. § (1) bekezdés b) pontját (mi minősül győztes töredékszavazatnak), mivel az sérti „az Alaptörvény 2. cikk (1) bekezdését,¹³ valamint az Alaptörvény XXIII. cikk (1) bekezdésében¹⁴ elismert választójoggal összefüggésben az Alaptörvény XV. cikk (2) bekezdését”.¹⁵

A panasz lényege (a 809/B/1998 ABH-ra hivatkozva): az indítványozók azt állítják, hogy a győzteskompensáció sérti a választójog egyenlőségének alkotmányos elvét. A győztes „kompenzálásának” bevezetése – vélik az indítványozók – diszkriminatív lépés, amelyben a választópolgárok szavazatának azonos súlya nem érvényesül (Alkotmányjogi panasz, 2.3.5), így nem érvényesül az idevágó alkotmányossági követelmény sem. Az elemzést megelőzően célszerűnek vélem néhány alapfogalom tisztázását, hiszen azzal érthetőbbé tehetők a győzteskompensációval kapcsolatos *pro* és *kontra* érvek.

A 809/B/1998 ABH értelmében a *választójog egyenlőségének* alkotmányos elve két követelményt támaszt a választási törvény megalkotójával szemben. Egyfelől, a választópolgárok szempontjából a választójog legyen azonos értékű. Ez a *választójog azonos értékűségének* elve. Másfelől, a jelöltekre leadott voksok legyenek egyenlők, vagyis a szavazatok lehetőleg azonos súlyúak legyenek egy-egy képviselő megválasztásánál. Ez a *szavazati súlyegyenlőség elve*.

A *választójog azonos értékűsége* az „egy szavazó – egy szavazat” elve (22/2005. (VI. 17.) ABH) alapján a plurális választójog lehetőségét zárja ki, azt, hogy az egyik választópolgár több szavazatot adhasson le, mint a másik (3141/2014. (V.9.) ABH). Mint alkotmányos alapelv, a választójog azonos értékűsége azt jelenti tehát, hogy minden szavazópolgárnak egy és csakis egy választójoga van, és ezen belül, minden választópolgár azonos számú szavazattal rendelkezik. Ez abszolút követelmény.

A *szavazati súlyegyenlőség* viszont már nem ennyire egyértelmű. Egyrészt, a szavazatok súlyának egyenlősége azt jelenti, hogy a szavazatszámolásakor minden szavazat ugyanannyinak számít, hiszen minden szavazat egy és csakis egy szavazó preferenciájának kifejeződése. Ez is abszolút követelmény.

Másrészt, a szavazati súlyegyenlőség a voks mandátumszerzésének egységére vonatkozik (Csóka, 2018), arra, hogy a szavazatoknak lehetőleg azonos mértékű szerepe legyen egy mandátum megszerzésében. Ez egyben azt követeli meg, hogy a képviselők megválasztásához lehetőleg azonos számú szavazatra legyen szükség.

Harmadrészt, a súlyegyenlőség követelménye nem jelent(het)i azt, hogy az egyes szavazatokban kifejezett politikai akaratok maradéktalanul egyenlő mértékben érvényesülni is fognak, vagyis minden szavazat nem fog mandátumot eredményezni. Ilyen értelemben, ez már nem lehet abszolút követelmény, hiszen a szavazatok egyenlő érvényesülése (értéke) csorbulhat az alkalmazott választási rendszer mikéntje, és az eredmények aránytalansága függvényében. Ezért szükséges e téren az „engedmény”, hogy a szavazatok *lehetőleg* azonos mértékben eredményezzenek mandátumot (33/2000. (X.20.) ABH), jelezve, hogy a szavazatok mandátumra váltásának értékegysége nem teljesen egyenlő, noha törekedni kell rá. A szavazatok azonos értékére való törekvés azonban megköveteli, hogy az egyéni választókerületek többnyire azonos választói létszámmal rendelkezzenek. A törvényhozónak kötelessége szemmel tartani e követelményt, még akkor is, ha ez egymagában nem garantálhatja a szavazatok azonos értékét. Kérdés persze, hogy miért nem.

Egyfelől, mert két azonos méretű kerületben könnyen megeshet, hogy a részvételi arányok terén lényeges eltérés mutatkozik. Ez nem alkotmányjogi kérdés, inkább a politikai felállás hozadéka, az AB ezért aligha tehet bármit is ellene. Másfelől a kerületben tapasztalható politikai erőviszonyok nem szükségszerűen azonosak, ami azt is eredményezheti, hogy a két azonos méretű kerületen belüli szavazatmegoszlások komoly eltéréseket mutatnak, amiknek a mandátumszerzéshez szükséges szavazatok jelentős számszerű eltérése lehet a hozadéka. Ezek alapján nem meglepő következtetés, hogy „a választási részvétel, a választópolgárok aktivitása miatti eltérések és a ténylegesen leadott szavazatok megoszlása nincs kihatással az [...] egyenlő választójog elvének érvényesülésére” (ABH 2005, 239., 249–251.). E gondolat kulcsfontosságú a panasz elutasítására (ABH 2014. május 9), az első lépés annak alátámasztására, hogy az eredmények aránytalansága nem sérti az egyenlő választójog elvét.

Az alkotmányjogi panasz indítványozói – ahogy korábban is ismertettem – ennek az ellenkezőjét fogalmazzák meg. Az általuk diszkriminatív lépésnek tekintett mechanizmus bevezetésével nem érvényesül tehát a választópolgárok szavazatának azonos súlya (Tordai–Szigetvári, 2014).

Ha egy adott választókerületben például az „A” párt jelöltje 35%-os szavazatrészesedéssel 100%-os mandátumrészesedést mondhat magáénak, míg a legerősebb vesztesnek 22%-os szavazatrészesedés mellett 0%-os a mandátumrészesedése, akkor a győztesre leadott szavazatok mandátumszerző egységértéke = 2,96, míg a vesztes jelölt szavazatainak egységértéke = 0. Ez a súlybeli különbség az erőviszonyok mikéntje mellett a relatív többségi rendszer inhe-

rens jellegéből adódhat. Ha csak ezt vesszük önmagában figyelembe, e különbség kevésbé mond ellent a választójog egyenlőségének korlátozásával szemben támasztott alkotmányossági követelménynek. A gond viszont akkor kezdődik – vélik az indítványozók – amikor alkalmazásra kerül a győzteskompenzáció, hiszen ez esetben (a fenti példa alapján) 22% + 1 szavazatrészesedéssel is mandátumhoz lehet jutni, tovább növelve a győztes és a vesztes szavazatok súlyát, 4,54 – 0 arányba. Ez a növekmény abból adódik, hogy a győztesre leadott minden fölülértékelt szavazathoz hozzáadódik még a győztes kompenzálására szánt töredékszavazatok mandátumszerző értéke.

A szavazati súlykülönbséget tehát a jogalkotó tovább növeli, létrehozva a „kétlépcsős” fölülsúlyozást: egyrészt, a relatív többség inherens voltából eredő, másrészt, a szabályozásból származó fölülértékelést. E kettőt meg kell különböztetni egymástól és alkotmányosságuk is más megítélés alá esik. A szabályozásból származó szavazati súlykülönbség növelése elfogadhatatlan, kivéve, ha a súlykülönbség növelésére irányuló lépéseknek alkotmányos indoka van (Tordai–Szigetvári, 2014).

Az Alkotmánybíróság szerint az „Országgyűlés széles döntési szabadsággal rendelkezik a választási rendszer megválasztása, a választási eljárás szabályainak megállapítása során” (ABH 2014 [II/31] 1.2), amelynek csak az Alaptörvény szab keretet. A választójog egyenlősége nem jelenti a szavazói akaratok (képviselők útján történő) egyenlő érvényesülését. Ennek tudatában, „politikai véleményalkotásának szabadsága és a választójoga szabad elhatározásából fakadó gyakorlása” révén „az állampolgár valamely párt politikai orientáltságának elfogadásával és támogatásával vállalja a választás előre pontosan meg nem állapítható következményeit (ABH 3/1991. (II.7.) iii/3.). Ennek tovább gondolásával „a választási rendszernek azok a szabályai, amelyek választópolgárok előre pontosan meg nem határozható akaratnyilvánítása eredményeképpen vannak hatással a szavazatok egymáshoz viszonyított súlyára, nem az eljárási értelemben vett egyenlőséggel, hanem az 'effektív egyenlőséggel' [...] állnak összefüggésben” (ABH 2014 [34]).

A mandátumszerzés rendjét meghatározó előírásokhoz hasonló szabályok önmagukban véve „semlegesek”, hiszen nem hoznak előnyös vagy hátrányos helyzetbe eleve meghatározott választói csoportokat. Az előny vagy a hátrány a választói döntések és a választási rendszer függvényében kirajzolódó aránytalan eredményekből csak utólag állapítható meg. Ennek alapján, nem a győzteskompenzáció diszkriminatív volta, hanem a választási rendszer arányossága válik központi kérdéssé. A győzteskompenzáció, tehát nem eleve egy „célpártot” támogat, hanem az egyes kerületben győztes jelölt pártját, „amely nem feltétlenül azonos a választáson a végeredményt tekintve relatív többséget szerző jelölő szervezettel” (ABH 2014 [37]).

Az igaz, hogy a győzteskompenzáció nem inherensen eredményez fölülreprezentáltságot, nem önmagában van korlátozó jellege a szavazatok súly-

egyenlőségére nézve, ugyanis e sajátos intézménynek a választási eredményekre gyakorolt hatása a mindenkori pártrendszeren belüli erőviszonyoktól függ jelentős mértékben. Két vagy több, viszonylag azonos erőt képviselő párt esetében a mandátumok kiegyensúlyozott megoszlásán túl a kerületek győztesei és második helyezettjei közötti csekélyebb szavazatkülönbségnek igen szerény előnnyel vagy hátránnyal járó hozadéka lenne. Domináns párt jelenlétében viszont a győzteskompenzációnak egyértelműen hatalomtámogató jellege van, amint azt a gyakorlati számítások is alátámasztják.

E sajátos mechanizmus tehát a mindenkori domináns erő javát szolgálja, hozzájárulva a győztes párt fokozottabb fölülreprezentáltságához, valamint a választási rendszer aránytalanságának növeléséhez. Mivel azonban a győzteskompenzáció kérdését többnyire a pártrendszeren belüli erőviszonyok hozadékaként kezelte, a kompenzálás és az arányosítás kapcsán az AB kimondta a „szentenciát”: e szabály önmagában nem ütközik az Alaptörvényben ideillő bekezdésekbe.¹⁶

Meggyőződésem, hogy ebben a jogi „csatában” mindkét félnek megvan a maga elfogadható érvei, ezért egyfajta „patthelyzetként” is tekinthetnénk a vitára. A behatóbb elemzés azonban már az elején kérdésfelvetésre készítet: Indokolható-e alkotmányosan a győztes töredékszavazatainak újrahasznosítása, ha annak közvetlen kihatása van a szavazatok lehetőség szerinti egyenlő súlyának korlátozására. Más szavakkal: Milyen célok érdekében lehet szükséges a szavazati súlyegyenlőség korlátozása (*szükségesség-arányosság elve*), és indokolható-e e korlátozás mértékének alkotmányos kifogásolása?

A szavazatok súlyegyenlősítése kapcsán elvileg két alapvető cél fogalmazódhat meg: egyfelől, hogy a töredékszavazatok értékesítése járuljon hozzá a választási rendszer egészének arányosításához, másfelől, hogy a szavazatok egyenlő súlyának korlátozása a rendszer működtetését, a stabil többség kialakulását, a kormányozhatóságot szolgálja.

Az arányosítás terén tehát, ha a töredékszavazatok újrahasznosítása a vesztes jelölt pártjának veszteségét kárpótolja, akkor nem vita tárgya, hogy a mechanizmus ténylegesen kompenzáló jelleggel hat és a szavazatok súlyegyenlőségét, valamint a rendszer egészének arányosítását segíti elő.

A győztes jelölt „fölösleges” szavazatainak újraértékesítésének viszont aligha lehet alkotmányos indoka, hiszen a domináns párt jelöltjeire leadott szavazatok fölülsúlyozottságának további fokozása a szavazatok súlyegyenlősége, illetve a rendszer arányossága ellen hat.

Ami a rendszer működtetését illeti, a szavazatok súlyegyenlőségének győzteskompenzációval történő korlátozása alkotmányosan akkor lenne indokolt, ha a korlátozás a stabil kormánytöbbség létrejöttét, a rendszer működtetését segítené. A tisztán listás választási rendszerekben, ahol a törvényhozó testület túlzott párttagoltsága komoly kormányozhatósági kihívásokat eredményezhet, ott gyakran felmerülhet a stabil többség kialakulásának problé-

mája. Az ilyen helyzetekben is előfordulhat (olasz példa), hogy a győztes párt indokolatlan mértékű premizálásban részesül, ami alkotmányosan kifogásolható a szavazati súlyegyenlőség túlzott korlátozására való hivatkozással. Ilyen értelemben, *a kormányozhatóság érdekében, és az arányosság ellenében tett jutalmazás csak akkor indokolható alkotmányosan, ha e lépés nem lépi túl a szükségesnél nagyobb mértéket.*

Ebből kiindulva, vegyes választási rendszerben (és domináns párt jelenlétében) aligha indokolt alkotmányosan a győzteskompenzáció alkalmazása, nemcsak azért, mert aránytalanabbá teszi a rendszert, hanem mert nincs szükség e mechanizmusra a kormányozhatóság terén. Magyar vonatkozásban: *győzteskompenzáció nélkül is stabil kormánytöbbségről beszélhetünk 2010 óta, és a hatalomnak nem kellett ilyen jellegű nehézségekkel szembesülnie a választási reform idején, éppen ezért győzteskompenzációs korrekcióra nem volt szükség a kormányozhatóság érdekében.* Feltételezhető tehát, hogy az alkotmányjogi panaszt elutasító (Alkotmánybírósági) érvek nem voltak mentesek a hatalmi érdekeken nyugvó politikai megfontolásoktól sem.

A fenti következtetéseket erősítendő, álljon itt Lévai Miklós, alkotmánybíró különvéleményének összegzése: „A választójog egyenlősége sérül, ha az arányosítás során a győztesre leadott szavazatok az egyéni választókerületi mandátumon túlmenően további – kompenzációs – mandátumok elnyerését eredményezik, vagyis az arányosítás önmaga ellentétébe átcsapva a rendszert aránytalanná teszi. Mindebből következően, ha a választójogi egyenlőséget a maga demokratikus tartalmában és funkciójában értelmezzük [...], a ‘győzteskompenzáció’ ilyen formája alaptörvény-ellenes” (ABH 2014 [58]).

TOVÁBBI REFLEXIÓK

Az új választási törvény végső formába öntését megelőzően, Kovács László Imre például aggodalmát fejezte ki, mondván, hogy értékcentrikus megközelítésben a kompenzáció egyik szerepe „a leadott érvényes szavazatok valamilyen formában való minél teljesebb hasznosítása” (Kovács, 2011). Ezzel azonban óvatosan kell bánni, hiszen az „elveszett” szavazatszámok minimalizálása a rendszer egészének arányos volta ellen hathat, ha a győztes jelölt pártját is „kárpótoljuk” a győzelemhez már nem szükséges szavazatokkal. A lényegre tapintva állítja a szerző, hogy az „elvesző” és a „fölösleges” szavazatok összeszemosása a kompenzálási mechanizmusban az arányosság követelménye ellen ható lépés (Kovács, 2011). E szavazatok újrahasznosítása politikai kérdés, ezért a kompenzálás mikéntje a törvényhozók akaratától függ. A 2010 utáni pártok erőviszonyainak szemmel tartásával, a győzteskompenzáció – véli Kovács – elsöprő arányban a kormánypártok „fölösleges” szavazatainak újrahasznosításáról (és ezzel mandátumrészesedésének növeléséről) szól.

Field Richard szerint az alacsony választási részvételnek, valamint az új rendszernek köszönhető, hogy a 2014-es választásokon a 45%-os listás szavazatrészesedés mellett a Fidesz–KDNP-szövetség újból kétharmados parlamenti fölényre tett szert és ehhez a torz eredményhez a győzteskompenzáció is hozzájárult. Igaz, hogy úgy is masszív parlamenti többséget szereztek volna (60% körül), de a győztes kompenzáló eljárás nélkül a kormánypártok nem érthették volna el a minősített többséget. Ilyen mértékű aránytalanságot egyetlen más ország sem mondhat el magáról (Field, 2014).

Szigeti Péter szerint egy politikai rendszer akkor tesz eleget a pluralista demokrácia fogalmi kritériumának, ha „az egyéni politikai részvétel az általános választójogra épül, és eleget tesz a választójog egyenlősége és titkossága követelményének” (Szigeti, 2014: 84.). Ha áttérünk e normatív síkról az új választási rendszer jelentette konkrétumok vizsgálatára, akkor kiderül, hogy a relatív többségi elv bevezetése – megtoldva a győztesre leadott szavazatok „fölös” részének újrahasznosításával – tulajdonképpen minimális szavazati előnnyel nagy választási győzelem elérésére irányuló törekvés. Ez a megoldás, következtet Szigeti, „aránytalanító arányosságnak” is nevezhető (uo.: 90.).

Antal Attila is kiemeli, hogy a 2010-ben elért óriási győzelemhez viszonyítva a részvételi arány alacsonyabb volt 2014-ben (64,38%-hoz képest 61,84%) és a kormánypártok táborra is közel félmillióval csappant meg. Ennek ellenére, a Fidesz–KDNP-nek mégis sikerült ugyanazt a kétharmados mandátumrészesedést elérnie, mint négy évvel korábban. A népszerűség csökkenése mellett a stabilan megtartott parlamenti kétharmad magyarázata – véli a szerző – az új választási rendszerben, és ezen belül is a töredékszavazatoknál létrehozott új kategóriában keresendő, abban, hogy a több mint 764 ezer győzteskompenzációs töredékszavazat plusz 6 mandátumhoz juttatta a kormánypártokat, „azon az áron, hogy a választási rendszerünk súlyosan aránytalan és igazságtalan lett”. A házelnök azon kijelentését, miszerint a Fidesz–KDNP nem az új rendszernek köszönheti az újabb kétharmadot, „pusztán a tények és a matematika cáfolja” (Antal, 2014).

László Róbert szerint a 2010-től előállt új helyzet lehetőséget teremtett arra, hogy egyetlen politikai erő alakítsa át a választási rendszert is, bizonyos politikai értékek és/vagy érdekek mentén. A szerző véleménye, hogy az egyéni választókerületek súlyának növelése, a második forduló eltörlése és a relatív többségi eljárás bevezetése, valamint az egyéni győztes pártjának jutalmazása (többnyire) a mindenkori legnépszerűbb pártnak kedvező változtatások. A győztes kompenzálását László egyenesen a jelölt pártjának „felülpremilizálásának” tekinti, mondván, hogy ez „a nemzetközi gyakorlatban teljesen egyedülálló” intézmény „szembemegy a kompenzációs mechanizmus logikájával” (László, 2015: 6.). A minősített többség birtokában lévő kormánypártok a reform révén (bizonyára) hatalomerősítő szándékkal többségi irányba tolták a választási rendszert, ezek azonban nem voltak kényszerhelyzetből fakadó lé-

pések. Noha méltányossági szempontból megkérdőjelezhető, a reform központi elemeként megjelenő győzteskompenzáció bevezetése nem tekinthető illegitimnek, annak ellenére, hogy megszüntetése átláthatóbbá, kiszámíthatóbbá tenné a rendszert (uo.: 7).

Mécs János egyenesen tévesnek ítéli meg azt a megközelítést, hogy a győzteskompenzáció csupán a mandátumot nem eredményező, „fölsőlegesen elveszett” szavazatokat kompenzálja, még akkor is, ha első benyomásra elfogadhatónak is tűnhet az érvelés. E sajátos mechanizmus ugyanis kétszeresen fejt ki hatását, és „olyan szavazatokat súlyoz, amelyek már eleve felülreprezentáltak” (Mécs, 2018). Az igaz, hogy a győzelemhez szükséges szavazatmennyiség fölötti voksokra nincs szükség a mandátum megszerzéséhez, de a győztesre leadott szavazatok mindegyike egy-egy szavazópolgár akaratának leképezése az országgyűlés összetételében. A választópolgárok szavazatukkal hozzák létre és legitimálják a népképviselői szervet, és „ebben az összefüggésben fölsőlegesen azt a helyzetet vizsgálni, hogy a szavazatuk nélkül milyen eredmény született volna, mivel a kérdés az, hogy az általuk kifejtett preferencia érvényesült-e” (id. mű). Ha igen, akkor e szavazatokat semmiképp nem tekinthetjük „elveszett” voksoknak.

A győzteskompenzáció, figyelmeztet Stankovics Ábel, aránytalanító hatást válthat ki az amúgy is felülreprezentált pártok javára, főleg a relatív többséget alkalmazó rendszerben. Stankovics szerint is az egyre torzabb eredmények oka többnyire abban keresendő, hogy az egyéni kerületekből relatív többséggel megszerezhető mandátumok még aránytalanabb módon gyűjthetők be a győzteskompenzáció intézményének alkalmazásával (a magyar pártok konkrét erőviszonyai mellett), miközben jóval több az egyéni mandátumok száma, mint a kompenzálásból származóké. Aggályra okot adó probléma lehet továbbá, hogy a győztes kompenzálásának sajátos mechanizmusa semlegesíti, mi több ellehetetleníti a vesztesek kompenzálásának tényleges hatását (Stankovics, 2021: 18.).

Paul Krugman szerint a bizarr jellegű győzteskompenzáció tovább fokozta a „győztes mindent visz” elvén alapuló relatív többségi rendszer aránytalanosságait, ami egyre inkább bebiztosítja, hogy a Fidesz – akár relatív többséget jelentő szavazatrészesedéssel – minősített mandátumrészesedést érjen el. A győzteskompenzáció intézményének bevezetése, más, hasonló hatást kiváltó lépésekkel együtt, jóval aránytalanabbá tette az új választási rendszert (Krugman, 2014, Part 3).

A 2011-es reform számos pontja elgondolkodtató – figyelmeztet Anna von Notz –, de az egész közül a győztes kompenzáló intézmény bevezetése a legmeglepőbb, hiszen a mandátumot szerzett jelölt pártjának a „fölsőlegesen” szavazatokkal történő kompenzálása az arányos képviselőt egyedülállóan magyar („à la Hungarian”) kifejeződése (Notz, 2018).

Az ukrán–orosz háborúra vonatkozó „leleményes” propaganda, illetve a választások előtti szociális juttatások jelentős mértékben járultak hozzá a kor-

mánypártok 2022-es sikeréhez, de az újbóli kétharmados győzelem – hangsúlyozza Kim Lane Scheppelle – jelentős mértékben az új választási rendszernek tudható be. Ennek alátámasztására, egymagában a győzteskompenzáció bevezetése is elegendő, hiszen ez az egyedülálló intézmény az utolsó három választáson 16 mandátummal növelte a Fidesz sikerét, minden egyes alkalommal hozzájárulva a kétharmados győzelemhez. Ezzel a választási rendszerrel, hangsúlyozza a szerző, Orbán beláthatatlan ideig hatalmon maradhat (Scheppelle, 2022).

A REFORM „MÉLTÁNYOSSÁGA”

A 2010 utáni „felállásban” a pártok egyike a reform játékszabályainak kizárólagos megalkotójává vált, ezért joggal merülhet fel a változtatás méltányosságának kérdése. A maga rendjén ez John Rawls méltányosságként felfogott igazságosságelméletét juttathatja eszünkbe, még akkor is, ha e klasszikus művet több kritika is érte (Szabó, 2010: 184–187.). A választási reform és azon belül a győzteskompenzáció igazságosságának „méréséhez” azért vélem célszerűnek Rawls gondolataihoz nyúlni, mert több ponton is párhuzam vonható elméletének kiindulási alapja (eredeti helyzet) és a választási reform kezdeményezésének körülményei között.

A rawlsi kiinduló helyzet lényeges kikötése ugyanis, hogy a résztvevők önös érdekeiktől mentesen fektessék le az alapvető szabályokat (elveket), amelyek méltányos egyezség eredményei (Rawls, 1997: 32.), így azok elfogadhatók és megtartásra érdemesek a közösség tagjai és csoportjai számára. Ez azért is valószínű, mert a szabályok lefektetése „széles körű egyetértésen” alapuló alku eredménye.

Az alapvető szabályok önérdékmentes kiválasztása azonban egy lényeges kikötés mellett lehetséges: az emberek nem ismerik sajátos érdekeiket az alapelvek lefektetésekor. Ennek az absztrakt állapotnak adta Rawls a „tudatlanság fátyla” elnevezést, amely állapotban az azonos jogokkal bíró autonóm és értelmes lényeknek tekintett egyenlő emberek javaslatokat tesznek, döntéseket hoznak és rögzítik a két alapelvet, amelyek értelmében – a választási reformra hangolva minden érintettnek érdemben történő egyenlő beleszólási lehetőséget kell biztosítani a reformmal kapcsolatos döntésben; a döntés tartalmának olyannak kell lennie, hogy a legszerényebb hatalommal rendelkező szereplő (párt) számára is elfogadható és megtartható legyen.

Az érintettek jelentős részének nem volt érdemi beleszólása a 2011-es reformba, a döntés tartalma aligha volt elfogadható és megtartható az ellenzéki szereplők számára, annál is inkább, mivel a kormány egymaga fektette le a játékszabályokat, miközben ismerte saját hatalmi pozícióját. Nem alaptalan a feltételezés, hogy az új választási rendszer kevésbé a normatív értékek, hanem inkább a hatalmon lévők önös érdekei mentén jött létre.

Nem meglepő, hogy Szigeti Péter is Ralws terminológiáját használva hasonlítja össze a két rendszer létrejöttének körülményeit. Az 1989-es választási törvény a „tudatlanság fátyla mögött” született, hiszen az akkori törvényhozók nem tudhatták a pártok közötti erőviszonyokat, tehát a parlament összetételét meghatározó választási eredményeket. A választási rendszer megalkotói „nem maguknak írták és nem is írhatták maguknak” az akkori rendszert (Szigeti, 2014: 88.).

Ezzel szemben – hívja fel a figyelmet Szigeti – a 2011-es reform idején két momentum is gyökeresen eltért a korábbi reformtól: egyfelől, előre kalkulálhatóbbak voltak a pártpolitikai erőviszonyok, többnyire a választási tapasztalatoknak és a közvélemény-kutatásoknak köszönhetően. Másfelől, az egyezség távolról sem terjedt ki a politikai táborok széles körére, mi több, az ellenzék el sem fogadta az új rendszerre történő áttérést, így tehát egyáltalán nem beszélhetünk széles körű konszenzusról. A hatalmon lévők maguknak írták, saját helyzetükre modellezték az új rendszert, noha egy működőképes választási rendszer megváltoztatásának legitimitását leginkább az adhatja, ha a változtatás „az egyenlő versengő feleknek egyenlő feltételek melletti normáin és politikai konszenzusán alapul” (uo.).

EMPIRIKUS MEGKÖZELÍTÉS

Az empirikus vizsgálat első részében a 2002-es és 2010-es választások számításait végzem el: az országos listás szavazatrészesedésekhez hozzáadom a (hipotetikusan kiszámolt) győztes kompenzálásából származó szavazatokat, hogy láthatóvá tegyem a kompenzáció hatását hasonló erőviszonyok (2002), illetve az egyik fél fölényes előnye (2010) mellett.

A 2014-es választási eredmények bemutatásával Áder állításának megalapozatlanságára szeretnék rámutatni. Az adatokból kiderül, hogy az új választási rendszer képes „semlegesíteni” (mandátumrészesedés tekintetében) a Fidesz több mint 6%-os népszerűségvesztését (2010-ben 52,7%; 2014-ben 46,5%).

A 2018-as és a 2022-es győztesek kompenzálásának hatása megerősíti álláspontomat, miszerint domináns pártrendszerben e sajátos mechanizmusnak hatalomkonszolidáló szerepe van.

A 2002-es és 2010-es listás eredmények

Jelen munkában nem kerül sor behatóbb arányossági elemzésre, céloom ennél egyszerűbb: a mandátummegoszlások számszerinti változásait ismertetem a 2002-es, majd a 2010-es választásokon, összevetve a tényleges eredményeket a győzteskompenzáció beemelésével kapott eredményekkel.

1. táblázat. A 2002-es parlamenti választások országos listás (tényleges) eredményei, és a módosított eredmények a feltételezett győzteskompenzációval

Párt	Töredékszavazat	Mandátum	Töredékszavazat győztes- kompenzációval	Mandátum
Fidesz–MDF	1 013 491	26	1 409 572	28
MSZP	1 211 078	31	1 617 474	32
SZDSZ	529 486	13	540 794	10
ÖSSZES	2 754 055	70	3 567 840	70

Forrás: Saját számítások és szerkesztés a NVI honlapjának adatai alapján

A világosabbá tétel kedvéért: a Fidesz–MDF esetében például a második oszlopban szereplő 1 013 491 töredékszavazat az egyéni kerületekből és a megyei lista maradékszavazataiból tevődik össze. A győzteskompenzáció alkalmazásával a következő változás történt volna: az első fordulóban a Fidesz–MDF 20 kerületben győzött, ami 157 574 győzteskompenzációs szavazatot jelentett volna. A második fordulóban pedig a 75 kerületi győzelem további 238 507 győzteskompenzációs szavazatot jelentett volna a Fidesz–MDF-szövetségnek. Összesen tehát 396 081 szavazat, amely növekmény a negyedik oszlopban jelenik meg. A másik két párt esetében is hasonló az eljárás. Láthatjuk, a győztes kompenzálása nem eredményezett szignifikáns eltérést.

A 2010-es választásokat egy merőben más felállás jellemezte, hiszen az alapvető kérdés nem a győztes kilétére, hanem a Fidesz–KDNP győzelmének mértékére vonatkozott.

2. táblázat. 2010-es parlamenti választások országos listás (tényleges) eredményei és a módosított eredmények feltételezett győzteskompenzációval

Párt	Töredékszavazat	Mandátum	Töredékszavazat győztes- kompenzációval	Mandátum
Fidesz–KDNP	135 592	3	1 690 578	25
MSZP	1 221 523	29	1 224 317	18
JOBBIK	925 252	21	925 252	14
LMP	471 305	11	471 305	7
ÖSSZES	2 753 672	64	4 311 452	64

Forrás: Saját számítások és szerkesztés az NVI adatai alapján.

Az elsőprő egyéni kerületi győzelmet követően komoly intőjel lehetett a Fidesz–KDNP számára az a „hátrány”, amit a csupán három mandátumot érő lista jelentett (3. oszlop), miközben a „korrekciós” megoldás 22-vel több

mandátumot jelentett volna a kormánypártoknak (67,88%-ról 73,58%-ra történő mandátumnövekmény).

A 2014-es listás eredmények

A 2014-es választások országos listás mandátumrészesedéseit három különböző helyzetben nézzük meg: kompenzáció nélkül; veszteskompenzációval; vesztes és győzteskompenzációval.

3. táblázat. A 2014-es választások listás eredményei kompenzáció nélkül (2–3. oszlopok) és veszteskompenzációval (5–6. oszlopok)

Párt	Listás szavazat	Mandátum	Vesztes töredékszavazat	Összes szavazat	Mandátum
Fidesz–KDNP	2 264 780	44	176 183	2 440 963	31
MSZP–Együtt–DK	1 290 806	25	1 119 322	2 410 128	31
JOBBIK	1 020 476	19	1 000 637	2 021 113	25
LMP	269 414	5	244 191	513 605	6
ÖSSZES	4 845 476	93	2 540 333	7 385 809	93

Forrás: Saját számítások és szerkesztés a NVI honlapjának adatai alapján

Világos, hogy a veszteskompenzáció bevezetése „visszafogta” a kormánypártokat a még fölényesebb győzelemtől.

4. táblázat. A 2014-es választások listás eredményei vesztes- és győzteskompenzációval

Párt	Listás szavazat	Töredékszavazat	Összes szavazat	Mandátum
Fidesz–KDNP	2 264 780	940 881	3 205 661	37
MSZP–Együtt–DK	1 290 806	1 141 686	2 432 492	28
JOBBIK	1 020 476	1 000 637	2 021 113	23
LMP	269 414	244 191	513 605	5
ÖSSZES	4 845 476	3 327 395	8 172 871	93

Forrás: Saját számítások és szerkesztés a NVI honlapjának adatai alapján

A vesztesek mellett a győztes kompenzálása 6 mandátummal növelte a Fidesz–KDNP részesedését, minősített többségi kormányzást biztosítva.

A 2018-as és 2022-es listás eredmények

E két választáson aligha beszélhetünk lényegi változásról. Annyit azért érdemes megemlíteni, hogy 2022-ben egy kvázi-kétpártrendszer látszott körvonalazódni az ellenzéki összefogás következtében, de az eredmények azt igazolták, hogy a nemzetközi politikai események (is) a Fidesznek kedveztek, illetve, hogy a kormánypártok támogatottsága továbbra is magas. Ennek tudható be, hogy az ellenzék nem volt képes érdemben befolyásolni az erőviszonyokat, és a végső eredményeket.

2018-ban több mint 913 ezer, 2022-ben pedig több, mint 925 ezer győztes-kompenzációs szavazattal növelhette a Fidesz–KDNP az országos listás szavazatainak számát, és az ebből származó többletmandátumok mindkét esetben hozzásegítették a kormánypártokat a minősített többségi győzelemhez. Áder János korábbi érveinek értékcentrikus volta tehát utólag is megkérdőjelezhető.

KÖVETKEZTETÉS

Úgy tűnik, az egyéni kerületi győztes pártjának „kompenzálása” nem a legalkalmasabb fogalom az eljárás lényegének kifejezésére, hiszen a kompenzálás általában a vesztesekre vonatkozik, „kárenyhítési” szándékkal. A „premiálás” kifejezés szintén nem alkalmas a „hungarikumnak” minősülő sajátos szavazathasznosítási eljárás leírására, hiszen premizálni a legjobb eredményt elért, de kormányzáshoz nem elegendő mandátummal rendelkező pártot szokás. Ha nem is fedí le teljesen az eljárást, a győzelemhez szükséges voksokon túli „fölös” szavazatok további hasznosítására irányuló intézmény lényegét – a többségi premizálással ellentétben – talán a „szükségtelen túljutalmazás” fogalma fejezi ki leginkább, azzal a jelentős megjegyzéssel, hogy a „túl” igekötő mértéke esetről-esetre változhat.

A 2014-től bevezetett győzteskompenzáció nemcsak azért vált(hat)ott ki élénk vitákat, mert plurális értelmezése önellentmondásos, vagy, mert alkotmányjogi szempontból több ponton megkérdőjelezhető, hanem azért is, mert politikai-hatalmi téren komoly súlya van: hozzájárult a minősített többségi győzelemhez, három egymást követő választáson. Úgy tűnik, a 2011-es reform – és azon belül a győzteskompenzáció intézménye – a 2010-ben megszerzett hatalmi fölény egyik hatékony „tartósító” eszközévé vált (legalábbis napjainkig).

Igaz, alkotmányjogi szempontból kérdéses (és megfontolandó), hogy e mechanizmus sérti-e a választójogi egyenlőséget, ne feledjük azonban, hogy e „kompenzáló” eljárás kimenete jelentős mértékben függ a pártrendszeren belüli erőviszonyoktól. Éppen ezért kulcsfontosságú kérdéssé válik, hogy mely szereplők és milyen mértékben szólhatnak bele a reform kezdeményezésébe és kivitelezésébe, aminek következtében hazai viszonylatban is indokoltan ve-

tődik fel az új rendszer méltányosságának kérdése. Rawls elméletét – a kritikák ellenére is – alkalmasnak vélem e kérdésben, mivel a rawlsi eredeti helyzet és a reform kezdeményezése körüli „helyzet” között párhuzamot vélek felfedezni, annak ellenére, hogy egyfelől absztrakcióról, másfelől, konkrét gyakorlatról beszélünk. Lehetnek véleménykülönbségek abban, hogy Rawls vagy más filozófus igazságosságelmélete mentén érdemesebb-e megközelíteni (ha egyáltalán érdemes) a 2011-es reformot, abban a kérdésben viszont konszenzusra juthatnak az elemzők is, hogy valamilyen igazságosság hiányában a hatalom könnyen zsarnokivá válhat.

JEGYZETEK

- ¹ Az egyéni választókerületek határainak átrajzolása, a relatív többség bevezetése, csak kettő a reform számos alapvető tényezője közül, amelyek mindegyike egy külön tanulmány témája lehetne. E tényezők szétszálazása kihívást jelentő feladat, elemzésük azonban nem célja jelen írásnak.
- ² Jelen munkában az „igazságosság” fogalmát többnyire Rawls méltányosságként felfogott igazságosságelméletének kiinduló helyzetére alapoztam.
- ³ Néhány szerző munkájára a későbbiekben fogok kitérni.
- ⁴ Úgy gondolom, Rawls igazságosság-elméletének kiindulópontja akkor is hasznos lehet e kérdésben, ha megkérdőjelezhető elméletének túlzott racionalitása, a kiinduló helyzetben megkötött szerződés kötelező ereje, netán a különbözeti elv tarthatósága. Lásd többek között Szabó (2010): 184–187.
- ⁵ Lásd *Cambridge Dictionary* (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/compensation>).
- ⁶ Lásd *Britannica Dictionary* (<https://www.britannica.com/dictionary/compensation>).
- ⁷ U. o.
- ⁸ Lásd (<https://www.sage.com/en-us/blog/glossary/what-is-compensation/>)
- ⁹ A *prémium* latin eredetű szó, mely a *prea* = előre, és az *emere* = vesz részekből tevődik össze, mai jelentése „külön(leges) teljesítményért adott jutalom” (Zaicz, 2006: 662.). A választásokon alkalmazott premizálás intézménye tehát teljesítményalapú rendszer. Míg a kompenzáció a vesztes szereplőket kárpótolja, addig a premizálás az elvégzett munkáért (szavazatszerzés) járó munkabéren (mandátum) túli jutalmazást jelent, azaz további jutalomban részesíti a legjobb eredményt elért pártot (a kormányozhatóság, a rendszer működése érdekében). A premizálás kapcsán tehát a kérdés nem arra irányul, hogy a vesztest és a győztest lehet-e egyaránt (akár különböző mértékben) jutalmazni, hanem arra, hogy a legtöbb mandátumot szerzett párt mennyire jogosult a prémiumra, illetve, hogy mennyire indokolt alkotmányosan a premizálás mértéke. Nem meglepő a többségi premizálás kapcsán felmerülő alkotmányjogi viták gyakorisága (Lásd például az olasz AB-határozatot, amelyben az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek minősítette a többségi premizálás túlzott mértékét – *Corte Costituzionale Decisioni*, Sentenza, 1/2014).
- ¹⁰ „Az Országgyűlési képviselők választásáról” szóló T/18 számú törvényjavaslat.
- ¹¹ Lásd a 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról.

- ¹² Az olasz választási rendszer kapcsán lásd többek között Passarelli, 2018: 1–29.; Tanács-Mandák–Nuber, 2017: 131–145.; D’Alimonte, 2008: 253–276.; Fábíán–Kovács, 2004: 352–371.; Katz, 1995: 93–112.
- ¹³ Általános és egyenlő választójog.
- ¹⁴ Az állampolgár választó és választható.
- ¹⁵ Alapvető jogok biztosítása.
- ¹⁶ Lásd az országgyűlési képviselők választásáról szóló, 2011. évi CCIII. 15. § (1) bekezdés b) pontját, illetve az Alaptörvény XV. cikk (2), valamint XXIII. cikk (1) bekezdés.

IRODALOM

- Antal Attila (2014): Döntött a töredék. *IDEA Intézet*. https://ideaintezet.blog.hu/2014/04/13/dontott_a_toredek
- Bakos Ferenc (1989): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai, Budapest, 443s.
- Bitá Dániel–Spirk József (2018): *A Fidesz csinált egy választási rendszert, amivel nem lenne kétharmada*. <https://24.hu/belfold/2018/05/03/a-fidesz-csinalt-egy-valasztasi-rendszert-amivel-nem-lenne-ketharmada/>
- Csóka Endre (2018): *Egy magyar matematikus kiszámolta, mennyit ér a szavazatod a választáson*. <https://qubit.hu/2018/03/28/egy-magyar-matematikus-kiszamolta-mennyit-er-a-szavazatod-a-valasztason>
- D’Alimonte, Robert (2008): Italy: A Case of Fragmented Bipolarism. In: Micahel Gallagher–Paul Mitchell (eds.): *The Politics of Electoral Systems*, Oxford, Oxford University Press.
- Dumitrescu, Dalia–Blais, André (2014): Anxiety and Vote Decision Making in Winner-Take-All Elections. *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 47 (3): 451–474. <https://www.jstor.org/stable/43298283>
- Fábíán György–Kovács László Imre (2004): *Parlamentí választások az EU országában (1945–2002)*. Budapest, Osiris, 352–371.
- Field Richárd (2014): *A Fidesz a parlamenti székek 60%-[át] nyerte volna el a „győztes-kompensáció” nélkül*. <https://hu.budapestbeacon.com/politika/fidesz-parlamenti-szekek-60-nyerte- volna-el-gyoztes-kompensacio-nelkul/>
- Herczeg Márk (2018): *A legfontosabb szabály, ami nélkül a Fidesz–KDNP könnyen leváltható lenne*. <https://444.hu/2018/03/19/a-legfontosabb-szabaly-ami-nelkul-a-Fidesz-KDNP-konnyen-levalthato-lenne>
- Horváth Attila (2020): Egyenlő választójog – egyenlő választókerületek? Adalékok a szavazatok egyenlő súlyának értelmezéséhez. *Miskolci Jogi Szemle*, (1): 183–201.
- Katz, Richard (1995): The 1993 Parliamentary Electoral Reform. *Italian Politics*, Vol. 9: 93–112.
- Király András: „Lázár bemutatta a választójogi reformot”, *Index*, 2011. okt. 10 https://index.hu/belfold/2011/10/10/lazar_bemutatta_a_valasztojogi_reformot/
- Kovács László Imre (2011): Még egyszer a kompensációról. *Political Capital*. <http://www.valasztasirendszer.hu/?p=1940286>
- Krugman, Paul (2014): Hungary, an Election in Question, Part 3. *The New York Times*, (February, 28).

- Kurunczi Gábor (2019): *Az általános és egyenlő választójog elvével összefüggő kihívások alkotmányjogi elemzése a magyar szabályozás tükrében*. PhD értekezés, Budapest.
- László Ferenc (2011): *Áder interjú, választási rendszer*. https://hvg.hu/itthon/20111010_Ader_interju_valasztasi_rendszer
- László Róbert (2016): The new Hungarian election system's beneficiaries, *Political Capitol*. <http://cens.ceu.edu/sites/cens.ceu.edu/files/attachment/article/579/laszlo-thenewhungarianelectionsystemsbeneficiaries.pdf>
- László Róbert (2015): Két választási reform között. *Political Capitol*. https://www.valasztasirendszer.hu/wp-content/uploads/FES_PC_tanulmany_20151015_interactive.pdf
- László Róbert (2014): A választójogi szabályok átalakulása. *MTA Law Working Papers*. http://real.mtak.hu/121158/1/2014_21_Laszlo.pdf
- Mátyás Ferenc (2022): A győztes kompenzáció. <https://jogaszvilag.hu/szakma/a-gyozteskompenzacio/>
- Mécs János (2018): *Egy hibás érv a győztes kompenzáció mellett*. TK Jogtudományi Intézet. (<https://jog.tk.hu/blog/2018/08/egy-hibas-erv-a-gyozteskompenzacio-mellett>)
- Mécs János (2014): A győztes kompenzáció alkotmányosságáról – a pozitív töredékszavazatok megítélése az egyenlő választójog tükrében. *Ars Boni*. <https://arsboni.hu/a-gyozteskompenzacio-alkotmanyossagarol-a-pozitiv-toredekszavazatok-megitelese-az-egyenlo-valasztojog-tukreben/>
- Notz, von Anna (2018): *How to Abolish Democracy: Electoral System, Party Regulation and Opposition Rights in Hungary and Poland*. <https://verfassungsblog.de/how-to-abolish-democracy-electoral-system-party-regulation-and-opposition-rights-in-hungary-and-poland/>
- Passarelli, Gianluca (2018): Electoral System in Context: Italy. In: E. Henron–R. Pekkanen–M. Shugart (eds.): *The Oxford Handbook of Electoral Systems*, Oxford, Oxford University Press.
- Rawls, John (1997): *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris Könyvkiadó.
- Reiner Roland (2014): *Így működött a győztes kompenzáció*. http://republikon.blog.hu/2014/04/08/igy_mukodott_a_gyozteskompenzacio
- Scheppele, Kim Lane (2022): How Viktor Orbán Wins. *Journal of Democracy*, Vol. 33, (3): 45–61. <https://www.journalofdemocracy.org/articles/how-viktor-orban-wins/>
- Scheppele, Kim Lane (2018): Electoral rules rig results of Hungarian elections. *The Budapest Beacon*. <https://budapestbeacon.com/electoral-rules-rig-results-of-hungarian-elections-warns-prince-tons-kim-lane-scheppele/>
- Szabó Gábor (2010): Rawls igazságosság-elmélete és kritikái. *JURA*, (1): 184–187. <https://szakcikkadat-bazis.hu/doc/8680334>
- Szigeti Péter (2014): A magyar választási rendszer átalakítása – összehasonlító perspektívában. *Győr, Jogtudományi Közlöny*, 82–92. (http://real.mtak.hu/108809/1/jk1402_3.pdf)
- Stankovics, Abel (2021): *Electoral incentives and the equal value of ballots in vote transfer systems with positive winner compensation*. University of Vienna. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.15129.34407>
- Szoboszlai Görgy–Wiener György (2016): *Választáspolitikológia*, Budapest, Napvilág Kiadó.
- Tanács–Mandák Fanni–Nuber István (2017): *Az olasz képviseleti demokrácia*. Budapest, Dialóg Campus.
- Tordai Csaba–Szigetvári Viktor: Alkotmányjogi panasz (2014. ápr. 29.). [http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/6ef7470f49b0a567c1257cc90033f3c7/\\$FILE/IV_870_0_2014_inditvany.anonim.pdf](http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/6ef7470f49b0a567c1257cc90033f3c7/$FILE/IV_870_0_2014_inditvany.anonim.pdf)
- Tordai Csaba (2010): A választási rendszer reformja. *Fundamentum*, (3): 27–38.
- Zaicz Gábor (főszerk.) (2006): *Etimológiai szótár*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

További források

ABH (809/B/1998). <https://jogkodex.hu/doc/5459607>

ABH 3/1991. (II. 7.). <http://www.jogiportal.hu/index.php?id=pt2edqckwj5i1wtrx&state=20010711&menu=view>

ABH 33/2000. (X. 20.). <https://njt.hu/jogszabaly/2000-33-30-75>

ABH 22/2005. (VI. 17.) [https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=A05H0022.AB&targetdate=&printTitle=22/2005.+\(VI.+17.\)+AB+hat%C3%A1rozat&getdoc=1](https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=A05H0022.AB&targetdate=&printTitle=22/2005.+(VI.+17.)+AB+hat%C3%A1rozat&getdoc=1)

ABH 3141/2014 (V. 9.). <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/6EF7470F49B0A567C1257CC90033F3C7?OpenDocument>

ABH 2014. <http://www.kozlonyok.hu/kozlonyok/Kozlonyok/1/PDF/2014/15.pdf>

„Az Országgyűlési képviselők választásáról” szülő T/18 számú (Budapest, 2010. május) törvényjavaslat. <https://www.parlament.hu/irom39/00018/00018.pdf>

Corte Costituzionale Decisioni (Sentenza, 1/2014). <https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=2014&numero=1>

„Elfogadták az új választási törvényt” <https://www.origo.hu/itthon/20111223-az-orszaggyules-elfogadta-az-uj-valasztasi-torvenyt.html>

2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100203.tv>

Nemzeti Választási Iroda. <https://www.valasztas.hu/home>

VAN-E POLITIKAI NYERESÉGE A VÁLASZTÁSI REFORMOKNAK?

Egy összehasonlító európai vizsgálat eredményei 1960–2011 között¹

Patkós Veronika

(Társadalomtudományi Kutatóközpont)

Stump Árpád

*A tanulmány beérkezett: 2023. július 5., opponálás: 2023. július 10. – 2023. augusztus 15.,
véglegesítés: 2023. szeptember 6.*

ÖSSZEFOGLALÁS

A választási reformok a hivatalban lévő politikusok számára egyedülálló lehetőséget kínálnak, hogy saját előnyükre formálják a politikai játékszabályokat. A téma fontosságát tekintve viszont meglepően kevés tanulmány foglalkozik a választási szabályok manipulációjának hatásával. Jelen tanulmány e hiány betöltésére vállalkozva azt vizsgálja, hogy az európai választási reformok a hivatalban lévő pártok rövid távú érdekeit szolgálták-e. A tanulmány 30 európai ország adatait elemzi az 1960 és 2011 között végrehajtott összes releváns választási reformról. Meglepő módon az eredmények nem támasztják alá azt a feltevést, hogy a hivatalban lévő pártoknak általában előnyére szolgált volna a reformok végrehajtása. Sőt, az elemzés nem talál lényeges különbségeket a nagyobb és a kisebb reformok között, és sem a demokráciák kora, sem pedig a reform időzítése nincs jelentős hatással a reformot végrehajtók későbbi választási nyereségére. A tanulmány a megállapított negatív hatás lehetséges magyarázatait áttekintve arra a következtetésre jut, hogy ennek két legvalószínűbb oka, hogy a reformok hatásai kiszámíthatatlanok, illetve, hogy a reformot bevezető pártoknak más céljai is vannak a rövidtávú haszonmaximalizáláson kívül.

Kulcsszavak: választási reform ■ választási nyereség
■ összehasonlító ■ kvantitatív ■ Európa

“If there is a single message from this special issue, it is that electoral systems are rarely designed, they are born kicking and screaming into the world out of a messy, incremental compromise between contending factions battling for survival, determined by power politics. We lack a theoretical framework to understand how political systems reform basic constitutional principles.”

(Norris, 1995: 4.)

A választási reformokat mindig komoly érdekkonfliktus jellemzi. A választási rendszer bármilyen átalakítása ugyanis elkerülhetetlenül javítja egyes szereplők esélyeit a következő választáson, míg másokét rontja. Ugyanakkor a választási szabályokra az azok által szabályozottan versengő politikai szereplők egy részének jóval nagyobb hatása van, mint másoknak. Az érdekkonfliktusnak ez a sajátos formája mindig is jelentős érdeklődést váltott ki mind a politológusok, mind a közvélemény részéről. Az érdeklődés mértékéhez képest kevés szisztematikus kvantitatív tanulmány foglalkozik azonban azzal, hogy a hivatalban lévők *ténylegesen szert tettek-e politikai nyereségre a választási szabályok módosítását követően.*

A vonatkozó kutatások többsége egyetlen reformesetet elemez, áttekintést nyújtva a reformfolyamat kontextusáról, a reformot megelőző tárgyalásokról és azok eredményéről – például Shugart–Wattenberg (2001) és Colomer (2016) számos választási reformról kínálnak áttekintéseket. Más tanulmányok a tranzíciós időszakokra összpontosítanak, amelyeket rendkívüli mértékű bizonytalanság jellemez – ezek sokkal inkább a „tudatlanság fátyla” alatt hozott döntések, mint az önérdékkövető tervezés példái. E tanulmányok közé tartoznak a második világháború utáni nyugat-európai és a berlini fal leomlása utáni kelet-európai esetek elemzései (Andrews–Jackman, 2005; Birch és szerzőtársai, 2002; Kaminski, 2002; Sgouraki Kinsey–Shvetsova, 2008). Ezek az elemzések arra a következtetésre jutottak, hogy a vizsgált helyzetek politikai szereplői, még ha egyértelműen ambicionálták is azt, többnyire nem tudtak olyan választási törvényt alkotni, amely a jövőbeli érdekeiket szolgálta volna. E szerzők arra jutottak, hogy a legelső demokratikus választási törvény kialakulását minden országban rendkívüli mértékű bizonytalanság és információhiány jellemzi, ezért ezekben a helyzetekben a politikai szereplők nem láthatták előre, hogy milyen típusú választási rendszer szolgálhatná a jövőbeni érdekeiket.

Más tanulmányok nagyon specifikus intézményi változásokat helyeznek az elemzésük fókuszába, például hogyan hat a fragmentáció és a volatilitás a választási rendszertípusokkal kapcsolatos politikusi preferenciákra, vagy milyen módon növelik a belépési korlátot a már intézményesen jelenlévő pártok az új pártok megjelenésekor (Bawn, 1993; Colomer, 2005; Núñez–Simón–Pilet, 2017; Pilet–Bol 2011; Remmer, 2008; Sebők–Horváth–Balázs, 2019; Shugart, 1992).

Míg a szakirodalom általános feltételezése a választási reformhelyzetek kapcsán az, hogy a hivatalban lévők olyan választási szabályokat próbálnak alkotni, amelyek előnyösek számukra (Bawn, 1993; Bedock, 2014; Benoit, 2004; Norris, 2004; Núñez–Jacobs, 2016; Pilet–Bol, 2011; Quintal, 1970; Remmer, 2008; Riker, 1986), legjobb tudomásunk szerint a kérdés legegyszerűbb aspektusáról – nevezetesen arról, hogy a reformok valóban a reformáló politikai oldalnak kedveznek-e – szinte teljesen hiányoznak a demokratikus berendez-

kedések nagy mintájára vonatkozó kvantitatív munkák. E hiányosság pótlására, jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy az európai választási reformok a reform idején hivatalban lévő pártok rövid távú érdekeit szolgálták-e. Feltételezzük, hogy a választási törvények módosításai valóban a hivatalban lévő pártoknak kedveztek. Rövid távú érdekek a reformot követő választásokon való eredményesebb szereplést értjük. Az eredményesség mérésére általunk használt kulcsfogalom a mandátum- és szavazatarányok közötti különbség, amelyet aránytalanságnak nevezünk. Alternatív függő változóink a reformot követő választásokon szerzett mandátumok aránya, illetve a reformot követő választások utáni kormányzati pozíció.

A tanulmány meglepő eredménye, hogy empirikusan nem bizonyítható az a sokat hangoztatott hipotézis, hogy a választási reformok a reformáló félnek kedveznek. Modelljeinkben a választási reform bevezetése következetesen negatívan hatott a hivatalban lévők választási eredményeire (mandátumarány és szavazatarány különbsége, mandátumarány és hatalmon maradás valószínűsége), ráadásul számos modellünkben ez a hatás szignifikáns. Az utolsó részben az eredmények lehetséges magyarázatait tárgyaljuk. Amellett érvelünk, hogy e negatív hatás két legvalószínűbb magyarázata az lehet, hogy a reformerek a közvetlen politikai önérdéken kívül más célokat is követnek, valamint hogy a fennálló információhiány miatt a reformok jövőbeli hatásai nagyon gyenge hatásfokkal jelezhetőek előre. A számos modell esetében megfigyelt szignifikáns negatív összefüggés a reform bevezetése és a későbbi politikai eredményesség között viszont – különösen azon modellekben, amelyek független változóként a jövőbeni kormányzati pozíciót használják – továbbra is megválaszolendő kérdés marad a jövőbeli kutatások számára.

ELMÉLETI MEGFONTOLÁSOK

A választási rendszereknek a képviseleti demokrácia működésében betöltött szerepét aligha lehet túlértékelni. Ahogy Lijphart megjegyezte, „a választási rendszer megválasztása az egyik legfontosabb – ha nem a legfontosabb döntés – a demokráciák előtt álló alkotmányos döntések közül” (1994: 207.), így a politikatudósok számára is kiemelten jelentősek azok a pillanatok, amikor a választási törvények megváltoznak. Mivel egyetlen választási rendszer sem semleges módon alakítja át a népakaratot mandátumokká, végsősoron mind előnyben részesít bizonyos politikai szereplőket másokkal szemben. Ezért a választási reformok lehetőséget kínálnak a hivatalban lévőknek arra, hogy a szabályokat a későbbi választások várható kimeneteléhez igazítva, saját előnyeikre változtassák. Ahogy Birch leírja, „[a]z ilyen típusú érdekellentétet kétségtelenül soha nem tartanak elfogadhatónak a közszolgálatban, de még sok magánszektorbeli szervezetben

sem, a modern politikai rendszerekben azonban a demokratikus folyamat rutin-szerű részeként fogadjuk el” (Birch, 2011: 86.).

A racionális választás elméleti keretét alapul véve, egy reformfolyamat a következő módon vázolható. Egy reformhoz egyrészt *politikai érdek*, másrészt *politikai hatalom* szükséges, a reformok pedig költségesek. Quintal (1970) összefoglalása alapján legalább négyféle jelentős költséggel számolhatunk egy reform kapcsán. Egyrészt, magának a döntéshozatalnak rengeteg költsége van, másrészt az új rendszer hatásának előrejelzéséhez szükséges költségek is jelentősek. Harmadrészt, a választók informálása, meggyőzése is költségként merül fel, mivel a túlságosan részrehajlónak érzékelt választási szabályok miatt a választók elfordulhatnak a reformerektől. Végül felmerül a kölcsönösség költsége, ami alatt azt értjük, hogy a reformok precedenst teremtenek a jövőbeli reformerek számára. A reform haszna a legegyszerűbben úgy írható le, mint a reformerek által a reform következtében megszerzett mandátumbónusz a törvényhozásban – azaz, adott szavazatmennyiség esetén mennyivel növekszik a megszerzett mandátumaik aránya, vagyis mennyivel tudnak „olcsóbban” megszerezni egy mandátumot a korábbiakhoz képest. A fenti költségeket figyelembe véve a politikai szereplők mérlegelik, hogy a reform véghezvihető-e és megéri-e a költségeit és kockázatait a várható eredmény, és ennek alapján döntenek a választási rendszer reformjáról (Benoit, 2004).

Mindezek alapján a szakirodalomban uralkodó (racionális) elvárás az, hogy a választási reformok a hivatalban lévő pártoknak kedveznek, amikor egy választási törvény jelentős változáson megy keresztül (Bawn, 1993; Bedock, 2014; Benoit, 2004; Núñez–Jacobs, 2016; Pilet–Bol, 2011; Quintal, 1970; Remmer, 2008). Ahogy Birch megjegyzi, „a választási rendszereknek a törvényhozás által történő megreformálása alapvető érdekellentétben alapul, mivel a tisztség jelenlegi birtokosainak kell meghatározni, hogy milyen kiválasztási módszerrel töltik be azt a jövőben (2011: 86.)”. Feltételezve, hogy a politikai pártok hatalommaximalizálók, ez az alapvető érdekellentét azt jelenti, hogy a hivatalban lévő képviselők a választási törvényben a számukra kedvező változásokat támogatják és/vagy megakadályozzák a számukra hátrányos törvénymódosításokat. Ezért valahányszor választási reformra kerül sor, észszerűen elvárhatjuk, hogy az a hivatalban lévőknek kedvezzen.²

A korábbi empirikus eredményeket áttekintve, számos olyan tanulmányt találunk, amelyek alátámasztják a fenti, az intézményi választásokra vonatkozó racionális választási hipotézist. Shugart (1992) a választási reformok iránya és a pártok effektív száma (ENP) közötti kapcsolatot elemzi a nyugat-európai választási reformok esetében. Rámutat arra, hogy az ENP növekvő tendenciát mutat, amikor a választási rendszereket arányosabbá reformálják, míg csökkenő tendenciát mutat, amikor a választási rendszereket kevésbé arányossá reformálják. Colomer (2005) megállapításai világviszony-

latban hasonlóak: a pártok számának növekedése megelőzi az arányos képviseletet, és a magas ENP a többségi rendszerektől a vegyes vagy arányos rendszerekhez vezet.

Sebők (2014) a magyar választási rendszer esetén mutatja meg, hogy az inkumbens 2010 és 2014 között a számára megfelelő módon módosította a belépési korlátokat és rendezte át ezzel a pártpiaci szerkezetet. A közelmúltbeli közép-európai választási reformokat elemezve Sebők és szerzőtársai (2019) szintén alátámasztották azt a hipotézist, hogy a hivatalban lévők a választási piac belépési korlátjait a saját előnyükre manipulálják. Remmer (2008) dél-amerikai választási reformokat vizsgálva azt találta, hogy a csökkenő támogatottsággal szembesülő hivatalban lévők hajlamosak növelni a választási rendszerek arányosságát, a nagyobb támogatottsággal rendelkező hivatalban lévők pedig kevésbé arányos rendszereket alkalmaznak pozíciójuk megerősítése érdekében. Bawn (1993) a nyugat-németországi választási rendszer változásait elemezve arra a következtetésre jut, hogy ezek nagyon jól leírhatók a versengő pártok racionális alkufolyamatának termékeként, vagyis „az intézményi döntések politikai döntések” (1993: 986.). Bol és Pilet (2011) kimutatja, hogy a pártok várható mandátumgyarapodása pozitív hatással van a választási reform támogatására, ez azonban csak azokra a pártokra igaz, amelyek a reformfolyamatot megelőző 25 évben több mint 40 százalékban ellenzékben voltak. Ezek az eredmények összhangban vannak a racionális választási keretrendszerrel és alátámasztják azt a feltevést, hogy a politikai szereplők akkor reformálják meg a választási rendszert, amikor van hozzá kellő hatalmuk, és amikor a reform számukra előnyösnek tűnik.

Ezeket az eredményeket árnyalja néhány friss eredmény, amelyek az itt használttal átfedő, de attól egyben jelentősen el is térő mintán, szintén kvantitatív módszerrel születtek (Rajnai, 2022) és nem találták nyomát a választási szabályok sikeres manipulációjának. Újonnan bevezetett izraeli, olasz, brit, japán, orosz és új-zélandi választási rendszerek tanulmányozása alapján Norris (1995) szintén arra a következtetésre jut, hogy a választási reformok – a reformerek politikai érdekeinek szempontjából – gyakran sikertelenek. Norris (1995) szerint ennek fő oka az lehet, hogy a választási rendszerek gyakran kompromisszumos megoldásként születnek meg a különböző érdekcsoportok között, így az új rendszer nem lesz egyértelműen kedvezőbb egyik vagy másik politikai szereplőnek sem.

Idáig elsősorban az önérdék szerepével foglalkoztunk, ami kulcsfontosságú tényező, de természetesen nem az egyetlen összetevő, amely befolyásolhatja az intézményi változásokat. Donovan (1995) az 1993-as olasz választási reform kapcsán megállapítja, hogy a megszületett választási rendszer nem racionális intézményi manipuláció eredménye volt. Erkölcsi megfontolások és értékelköteleződések, a koalíciós partnerek eltérő érdekei, a közvélemény nyo-

mása, vagy a pártideológia szintén számottevő befolyásoló tényezők lehetnek (Bowler–Donovan, 2013; Lijphart, 1994; Renwick, 2010). Az értékek szerepét alátámasztva Katz (2005) és Bol (2016) kimutatja, hogy egyes választási reformokat valóban értékorientált politikusok hajtottak végre, akik a demokrácia erősítése céljából vezették be ezeket. Egy másik igen fontos tényező az információhiány és a reformok hatásának pontatlan előrejelezhetősége. Még ha a pártok a legjobb tudásuk szerint igyekeznek is követni saját érdekeiket, nem vehető biztosra, hogy reformfolyamatuk valóban „nyereséges” lesz, mivel a választási reformok következményei gyakran bizonytalanok és kiszámíthatatlanok. Ezzel összhangban egyes szerzők rámutatnak arra, hogy az információhiány és bizonytalanság miatt a reformok, még ha a hivatalban lévők érdekeinek szolgálatára tervezték is őket, végül gyakran nem előnyösek számukra (Kaminski, 2002). Hasonló következtetésekre jutottak azok a szerzők is, akik rendszerváltásokat követően végrehajtott választási reformokat vizsgáltak (Andrews–Jackman, 2005; Birch és szerzőtársai 2002; Sgouraki Kinsey–Shvetsova, 2008). Bár, hozzá kell tennünk, ők többségében azt feltételezték, hogy míg az általuk elemzett átmeneti időszakokban a szélsőséges bizonytalanság megakadályozhatta a választási szabályok tervezőit abban, hogy számukra valóban kedvező hatású kereteket alkossanak, addig a mérsékelt szintű bizonytalansággal jellemezhető időszakokban a politikai szereplők várhatóan sikeresebbek az érdeket szolgáló szabályrendszer kialakításában.

Az a várakozásunk, hogy a választási reformok a hivatalban lévőknek kedveznek, két alapfeltevésen alapult. Az első az, hogy a hivatalban lévő politikai pártok hatalmuk jövőbeli maximalizálására törekednek, a második pedig az, hogy képesek hatékonyan követni saját érdekeiket. Bár mindkét alapfeltevés plauzibilis, ezek nem feltétlenül teljesülnek és néhány esetben biztosan nem érvényesek (lásd még Katz, 2005: 63. arról, hogy miért változtatják meg egyáltalán a szabályokat az inkumbensek).

Az első kivétel a technokrata vagy ügyvivő kormányok esete, amelyek általában nem törekszenek jövőbeli hatalmuk maximalizálására, bár néha intézményi reformokat hajtanak végre. Elemzésünkben ezen hatás kiszűrése céljából nem szerepelnek párton kívüli kormányok által végrehajtott reformok, ami azt jelenti, hogy a technokrata vagy ügyvivő kormányok eredményei nem fogják befolyásolni az eredményeket.

Másodszor, vannak olyan pillanatok, amikor a pártok esetleg nem akarják maximalizálni a mandátumarányukat. Súlyos válság esetén például a hivatalban lévő pártok nem biztos, hogy egy újabb választási ciklusban is hatalmon akarnak maradni. Válság idején azonban a választók valószínűleg automatikusan büntetik a hivatalban lévőket (Lewis–Beck–Stegmaier, 2000), és a pártok rengeteg más módszert választhatnak a kampány során a választások elvesztésére, anélkül, hogy feláldoznák a jövőbeli esélyeiket. Ez azt jelenti, hogy

az a tény, hogy a pártok nem szándékoznak minden egyes időpillanatban maximalizálni a mandátumarányukat, nem magyarázza meg, hogy miért kellene jelentős többletköltséget vállalva olyan intézményi változások véghezvitelére vállalkozniuk, amelyekkel veszélyeztethetik a jövőbeli esélyeiket is.

Harmadszor, a hivatalban lévő pártok nem biztos, hogy tényleges kontrollal bírnak a parlamenti többség fölött vagy a mandátumok olyan aránya fölött, amely szükséges ahhoz, hogy a rendszert az igényeikhez igazítsák. Ezekben a speciális esetekben azonban – amikor a kormánykoalíciónak külső támogatásra van szükségük vagy a koalíciós tagok nem tudnak megegyezni, illetve amikor a pártfegyelem alacsony –, egyszerűen nem számíthatunk reformokra.

Negyedszer, egyes esetekben a kormányok azért változtatják meg a választási törvényt, hogy megfeleljenek a bírósági felülvizsgálatok vagy népszavazások követelményeinek. Renwick (2010) európai választási reformokról szóló elemzése azt mutatja, hogy bár léteznek ilyen esetek, a kormányzó többség által kezdeményezett reformokhoz képest ritkán fordulnak elő, inkább kivételnek tekinthetők, nem várhatjuk azt, hogy ezek hatása majd lényegesen határozza meg az eredményeinket.

Tehát, bár a szakirodalom más szempontokat is említ a választási reformokat potenciálisan befolyásoló tényezők között, a domináns nézet szerint főként önérdemből történnek reformok. Következésképpen, azt várhatjuk, hogy a választási reformok előnyösek lesznek a reformerek számára. Bár nincs olyan empirikus bizonyíték, ami alátámasztaná, hogy a reformok valóban a mindenkori hivatalban lévőknek kedveznének, a hivatalban lévők számára nem előnyös reformokat az irodalom általában kivételnek vagy különleges esetnek tekinti, olyan esetnek, ami egyedi magyarázatot érdemel. A fenti hiányosság pótlására ez a tanulmány azt a feltételezést kívánja kvantitatív eszközökkel megválaszolni, hogy:

H1: Az utóbbi évtizedekben bevezetett európai választási reformok a hivatalban lévő pártok – választási eredményességben kifejezett – rövid távú érdekeit szolgálták.

Bár azt gondoljuk, hogy általánosan racionális várakozás azt feltételezni, hogy a választási reformok kedveznek a reform véghezvitele során megkerülhetetlen kormányzati pozícióban lévő pártoknak, néhány körülmény befolyásolhatja a politikai nyereség mértékével kapcsolatos várakozásainkat, így fő kutatási kérdésünket további három alkérdéssel/alhipotézissel egészítjük ki, amelyek mindegyike azt próbálja pontosítani, hogy mely esetekben várható inkább, illetve kevésbé, hogy a pártok önérdemkövetően, a későbbi minél jobb választási eredmény elérése érdekében igyekezzenek megszerkeszteni a választási szabályokat. Ezek röviden: a változtatások hordereje, a reform és az új szabályok bevezetése között eltelt idő, illetve a demokrácia érettsége.

Elsőként tehát, a választási reformok nagyon különbözőek a változtatások hordereje szempontjából. A kisebb módosításoktól a korábban alkalmazott eljárást teljesen megváltoztató, komplex reformokig terjed a skála. Mivel a jelentősebb módosítások a korábbi eredményekhez képest nagyobb volatilitást idézhetnek elő, nagyobb előnyökkel járhatnak a reformerek számára, mint a kisebbek. Ugyanakkor azzal is érvelhetünk, hogy a nagyobb reformok sokkal nagyobb bizonytalansággal járnak, ezért általános hatásuk sokkal kevésbé kiszámítható, mint a kisebb reformoké. Ráadásul, míg a kisebb módosítások viszonylag gyakoriak, a nagyobbak ritkák (Jacobs–Leyenaar, 2011; Katz, 2005; Norris, 1995), ami hozzájárul az általuk kiváltott hatás kiszámíthatatlanságához. Ez utóbbi érvelést figyelembe véve tehát épp azt várnánk, hogy a kisebb reformok előnyösebbek a hivatalban lévők számára, mint a nagyobbak. Az összes reformtípus összevonása, anélkül, hogy különbséget tennénk az általuk okozott változások volumene között, esetleg elfedheti a nagyobb és kisebb reformok hatásai közötti szisztematikus különbségeket. Ezért a választási reformok általános hatásának vizsgálata mellett (amelynek során minden, nem tisztán technikai jellegű választási módosítást vizsgálunk) arra a kérdésre is választ keresünk, hogy

K1: A nagyobb választási reformok a reformáló pártok számára előnyösebbek-e vagy kevésbé előnyösek, mint a kisebbek?

Másrészt, szintén szerepe lehet a választási nyereség mértékében a változtatások időpontja és a következő választások között eltelt időnek – praktikusán, minél távolabb esik a változtatás időpontjától az az időpont, amikor az adott módosítást először alkalmazzák, annál nehezebben becsülhető előre a hatása.

H2: Azok a reformok, amelyek időben közelebb esnek az alkalmazásuk legkorábbi időpontjához, inkább szolgálják a reformáló pártok – választási eredményességben kifejezett – érdekeit, mint azok, amelyek esetében több idő telik el a törvény elfogadása és alkalmazása között.

Végül, mivel több szakmai fórumon is találkoztunk azzal a vélekedéssel, hogy az érettebb demokráciákban kevésbé várható a választási rendszer önérdék-követő manipulálása a pártok részéről, mint a fiatalabbakban, ezt a szempontot is vizsgáltuk elemzésünkben.

H3: A fiatalabb demokráciákban történő reformok inkább szolgálják a reformáló pártok – választási eredményességben kifejezett – érdekeit, mint a hosszabb demokratikus múltú országok választási reformjai.

ADATOK ÉS ELEMZÉSI MÓDSZER

Az elemzéshez az *Electoral System Changes in Europe* (ESCE, Pilet és szerzőtársai, 2016) választási reformokra vonatkozó adatait használtuk, ezeket egészítettük ki a *Comparative Political Data Set* (CPDS, Armingeon és szerzőtársai, 2018) adataival. A reformok időszakában kormányon lévő pártok azonosítására a CPDS-adatbázis egy kiegészítő adatsorát használtuk fel (Armingeon, Engler és szerzőtársaik, 2018). Emellett a *Polity IV* projekt (Center for Systemic Peace, 2014) adataiból vettük az egyes országok demokratizálódásának időpontjairól szóló változóinkat.

Az így képzett adatbázis 1960 és 2014 között az összes releváns európai választási reformra kiterjed. Azonosítható belőle, hogy egy-egy választásrendszer-módosítás mely pártok kormányzati szerepvállalása idején történt. Az elemzésből kizártuk a szavazataránnyal nem rendelkező pártokat és azokat a reformeseteket, amelyeket az adott országban az első demokratikus választások előtt hajtottak végre. Megfigyelési egységünk párt/választás alapú, (Például MSZP1994 vagy Fidesz2010). Összesen 2990 darab párt/választási évmegfigyelésünk van, ez 30 országot és 319 választást ölel fel. E 319 választást megelőzően 84 esetben módosították a választási rendszert. Ebből látható, hogy a választási rendszereket viszonylag gyakran alakították át a vizsgált időszakban, körülbelül minden negyedik választás szabályrendszere eltér valamiben a korábban használtétól. Az *1. függelék* tartalmazza az elemzésbe bevont reformok listáját.

Természetesen e változtatások eltérő horderejűek. A legjelentősebb változtatások például a választási rendszer alaptípusát (arányos, többségi vagy vegyes típusú) érintik, ez a mi mintánkban hat reformot jelent, amint azt az *1. táblázat* mutatja. Az átlagos körzeti magnitúdó, amelyet a választási rendszer szintjeinek mandátumokkal súlyozott körzeti magnitúdójaként számítunk ki, 45 esetben nem változott. A választási rendszer átlagos körzeti magnitúdója 16 esetben nőtt (arányosabbá vált), 23 esetben pedig csökkent (aránytalanabbá vált). A reformok átlagos körzeti magnitúdót érintő változtatásait a *2. táblázat* foglalja össze.

1. táblázat. A választási rendszer típusának változásai

Ország, a kormány hivatalbalépésének éve	Reform előtti típus	Reform utáni típus
Bulgária, 1991	vegyes	arányos
Franciaország, 1985	többségi	arányos
Franciaország, 1986	arányos	többségi
Olaszország, 1993	arányos	vegyes
Olaszország, 2005	mixed	megerősített arányos
Románia, 2008	arányos	vegyes

2. táblázat. Az átlagos körzeti magnitúdó változása a reformok után

	Reformok száma
A körzeti magnitúdó nem változott	45
A körzeti magnitúdó nőtt (arányosabb lett a választási rendszer)	16
A körzeti magnitúdó csökkent (aránytalanabb lett a választási rendszer)	23

Megjegyzés: az átlagos körzeti magnitúdó a súlyozott átlaga minden egyes választási szint körzeti magnitúdójának, ahol a súlyok az adott választási szinten megszerezhető mandátumok arányát jelzik. Az ESCE-adatbázisban rendelkezésre áll minden országra minden évben, hogy hány mandátum szerezhető meg összesen, hány választási szint van, ezeknek mekkora a körzeti magnitúdója, és hány mandátum szerezhető meg ezen a szinten.

Függő változók

Annak becslésére, hogy egy választási rendszer milyen mértékben kedvez egy pártnak, az empirikus tanulmányok nagy része a választási eredmények arányosságtól való eltérését használja. Mások a manipuláció bizonyos konkrét formáit vizsgálják, ilyenek például a *gerrymandering* (amikor a választókerületek határait úgy húzzák meg, hogy összességében aránytalan eredményeket produkáljanak) vagy a *malapportionment* (azaz „rossz arányosítás”, amikor a választókerületek szavazóinak száma erősen eltér egymástól és ezáltal egy bizonyos politikai oldalnak kedvez). Összehasonlító kutatási célunk miatt ez utóbbiak kevésbé lennének célravezetőek, így az első megközelítést követjük, amit úgy fogalmazunk meg, hogy az a mandátumarány és a szavazatarány közötti *aránytalanság változása* (ΔD). A szokásos racionális választási megközelítést követve feltételezzük, hogy a pártok a mandátumaik maximalizálására törekszenek (Benoit, 2004; Colomer, 2005; Quintal, 1970; Rahat, 2011).

Az aránytalanság változása (ΔD)

Az i -edik párt esetében a t -edik választáson az *aránytalanságot* ($D(i, t)$) úgy határozzuk meg, hogy a mandátumok arányából ($S(i, t)$) kivonjuk a szavazatok arányát ($V(i, t)$), mindkettőt százalékban kifejezve:

$$D(i, t) = S(i, t) - V(i, t)$$

Ha ez az érték pozitív, az azt jelenti, hogy egy párt több helyet kap a törvényhozásban, mint amennyi a szavazataránya alapján arányosan megilletné, az ilyen pártoknak nagyobb a mandátumarányuk, mint a szavazatarányuk. Ha negatív, az pedig azt jelzi, hogy a valós szavazói támogatottságánál kisebb a párt parlamenti képviselője. Az *aránytalanság* tehát azt mutatja meg, hogy a

választási rendszer milyen mértékben kedvez egy pártnak, mert minél nagyobb (kisebb) az aránytalanság, annál kevesebb (több) szavazatra van szüksége a pártnak ahhoz, hogy bizonyos számú mandátumot szerezzon. Ha a választási rendszer tökéletesen arányos, akkor $D(i, t) = 0$: minden párt a szavazatarányának megfelelő mandátumhányadot kap. A reform hatását az *aránytalanság változásával* (ΔD), azaz a reform utáni és a reform előtti aránytalanság különbségével mérjük, az i pártra vonatkozó aránytalansági (ΔD) változóval a t választást követően:

$$\Delta D(i, t) = D(i, t + 1) - D(i, t)$$

Ez a változó azt mutatja, hogy a választási rendszer milyen mértékben vált kedvezőbbé a korábbi választási rendszerhez képest. Ha pozitív, akkor a következő választási rendszer kedvezőbb a párt számára, mint az előző választási rendszer.

Két fő okból választottuk ezt a mérőszámot. Először is, azonos választói preferenciák mellett a mandátumarány-maximalizálás, mint cél megegyezik az aránytalanság maximalizálásával. Így az aránytalanság természetes alternatívája a mandátumaránynak, míg az aránytalanság önmagában jobban értelmezhető, mint a mandátumarány. A magasabb mandátumarány önmagában nem feltétlenül jelzi a kedvezőbb választási rendszert, de a magasabb aránytalanság igen. Másodsor, a ΔD használata mind a választói preferenciákban, mind a választási rendszer szabályaiban bekövetkezett változásokat megragadja. Ha kontrollálunk a választói preferenciák változására (a párt $t + 1$ -ben mért szavazatarányával), akkor az aránytalanság megmutatja, hogy mennyire kedvezőek az új szabályok.

Ezen kívül két egyszerűbb alternatív független változót is használunk: a mandátumarányok két választás közötti különbségét, illetve a kormányzati pozíció megőrzését.

A mandátumarányok különbsége a t és a $t + 1$ választás között

Az egyik alternatív független változó tehát, amelyet használunk, a hivatalban lévő pártok t és $t + 1$ választásokon elért mandátumarányainak különbsége.

$$\Delta S(i, t) = S(i, t + 1) - S(i, t)$$

A választási siker ilyen módon történő operacionalizálása mögött az a logika húzódik meg, hogy a választási reform célja a lehető legmagasabb mandátumarány lehet. Elméletileg a pártok magasabb mandátumarányokkal rendelkezhetnek anélkül, hogy nagyobb aránytalansággal rendelkeznének. Ezért ezt a lehetőséget is figyelembe vesszük.

A kormányzati pozíció megőrzése (kormányzati/ellenzéki státusz $t + 1$ -ben)

Lehet azzal érvelni, hogy a pártok célja nem az aránytalanság vagy a mandátumok maximalizálása, hanem az, hogy kormányon maradjanak. Figyelembe véve a mandátummaximalizálás és a hivatalban maradás céljai közötti különbségeket, a reformok hatását egy kétértékű függő változóra is teszteltük: az adott párt kormányzati pozícióba kerülte-a reformot követő választások után (értékei: 1: igen, 0: nem).

Független és kontrollváltozók

A reformok bekövetkezésekor betöltött kormányzati szerep

Hipotézisünk az, hogy a választási rendszer reformja a hivatalban lévőknek kedvez és azt várjuk, hogy a reformok pozitív hatással vannak a reformer aránytalanság-változására. E hipotézis teszteléséhez azt vizsgáljuk, hogy i párt megreformálta-e a választási rendszert t választás után (és a $t + 1$ választás előtt). Ezt két dummy változó interakciójával mérjük: (1) hogy az i párt kormánypárt volt-e t választás után, és (2) hogy a t és $t + 1$ választások között elfogadtak-e választási rendszert módosító törvényt. Mindkét változó önállóan, kontrollként is szerepel a regresszióinkban.

Szavazati arány $t + 1$ -ben

A választási preferenciák változásainak kontrollálására néhány specifikációban a pártok $t + 1$ -es népszerűségét használjuk a szavazatarányokban mérve. Az összes változó leíró statisztikáit a 3. táblázat foglalja össze.

A reformok hordereje: jelentősebb és kisebb módosítások

A minta kategorizálásához elsősorban Lijphart (1994) korszakalkotó munkáját használtuk, mivel az könnyen alkalmazható és egyszerű keretet kínál a nagyobb reformok azonosítására. Ő a jelentős reformok közé sorolta azokat az eseteket, amikor nagyobb változások történnek a törvényhozás méretében (több mint 20 százalék), a körzetek átlagos nagyságában (több mint 20 százalék), a választási küszöbértékben (több mint 20 százalék) vagy amikor a választási rendszer alaptípusa (arányos, többségi vagy vegyes) megváltozik.³ Ezekhez képest kisebb reformnak számít például a parlamenti helyek számának mérsékelt változása, mindenféle helyi szintű változtatás (pl. a szintek számának változása egy tartomány vagy körzet választási szabályaiban), az átlagos körzeti magnitúdó mérsékelt változása, a jelöltek által befizetendő kaució mértékének megváltoztatása, a szavazólap színének vagy általános megjelenésének megváltoztatása, a kisebbségek képviselőjének megváltoztatása, a megüresedett parlamenti helyek betöltésének vagy a többes jelölésnek a szabályozása. A nagyobb módosításokat jelző dummy változót mi hoztuk létre Lijphart (1994) alapján (jelentős reform: 1, kisebb reform: 0).

A reform és az azt követő választás közötti idő

Bár magától értetődőnek tűnhet, hogy mit értünk a reform és az azt követő legközelebbi választás között eltelt időnek, ennek meghatározása nem mindig ennyire egyszerű. Az általunk elemzett esetek közül sok módosítást nem egyetlen reformcsomag szabályoz, hanem az évek során bevezetett különböző törvényjavaslatok összessége; a reformok bizonyos részeit megsemmisítő bírósági döntések pedig tovább bonyolítják a változó operacionalizálását. Ezért egy kétértékű változót alkalmaztunk annak jelzésére, hogy a kabinet legutóbbi választási törvénymódosítása a következő választástól számított kevesebb mint egy éven belül történt-e (1: egy éven belül, egyébként 0).

A demokratizálódás óta eltelt idő

A demokratizálódás évét a Polity IV demokrácia-pontszámok adatbázisában a legutóbbi, megszakítás nélkül demokratikus keretek között töltött időszak első éveként operacionalizáltuk, azaz az első év, amelyben a demokrácia-mutató 8 pont és 10 pont között volt. Ez alapján két változót használtunk a demokráciák életkorának mérésére: egy folytonos változót, amely a demokratizálódás óta eltelt évek számát jelzi, valamint egy kétértékű változót, amely az új és régi demokráciák között tesz különbséget (1: újabb, legfeljebb 10 éves demokráciák, 0: régebbi demokráciák).

A felhasznált változók leíró jellemzőit a 3. táblázatban foglaltuk össze.

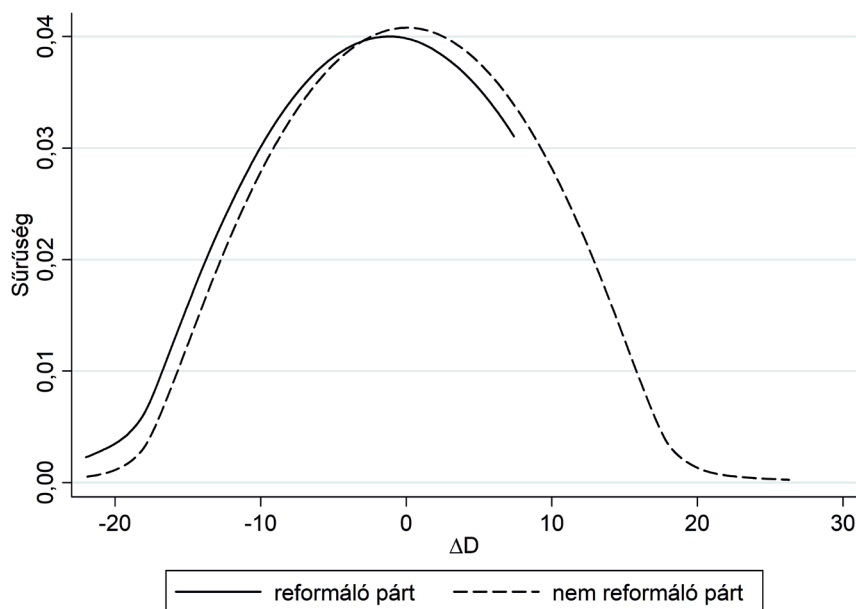
3. táblázat. A vizsgált változók leíró statisztikái. Minden változó párt/választási év szintű megfigyelésekre vonatkozik.

Változó	Megfigyelések száma	Átlag	Standard hiba	Leírás
Az aránytalanság változása	2765	-0,007	3,138	Százalékban mérve. Megmutatja, mennyire válik kedvezőbbé a választási rendszer a megfigyelt párt számára.
A párt reformot hajtott végre(t)	2990	0,065	0,246	1: ha a párt kormánypárt és reform történik a t ciklusban, egyébként 0.
A párt jelentős reformot hajtott végre(t)	2990	0,106	0,308	1: ha a párt kormánypárt és jelentős reform történik a t ciklusban, egyébként 0.
Reform történt(t)	2990	0,278	0,447	1: ha reform történik a t cikluson belül, egyébként 0.
Jelentős reform történt(t)	2990	0,024	0,152	1: ha jelentős reform történik a t cikluson belül, egyébként 0.
A párt kormánypárt(t)	2990	0,248	0,431	1: ha a part hatalmon van a t cikluson belül, egyébként 0.
Aránytalanság(t)	2990	-0,005	3,186	Százalékban mérve. Mandátumarány(t) – szavazatarány(t).

Változó	Megfigyelések száma	Átlag	Standard hiba	Leírás
Szavazatarány(t)	2990	10,67	12,36	Százalékban mérve.
Szavazatarány($t + 1$)	2765	11,43	12,25	Százalékban mérve.

EREDMÉNYEK

Először is bemutatjuk a fő függő változónk, a ΔD alapvető tulajdonságait és a különböző változókkal való kapcsolatát. A ΔD eloszlását a választási szabályokat módosító, illetve nem módosító pártok esetében (reformerek és nem reformerek) az 1. ábra mutatja. Megfigyelhető, hogy a reformereknek általában alacsonyabb a ΔD -értéke. A reformerek átlagos ΔD -értéke $-1,37$, a nem reformereké (akiket a mindenkori ellenzékiek és a választási szabályokat változatlanul hagyó kormánypártok közösen alkotnak) $0,10$; a választási szabályokat változatlanul hagyó kormánypártoké pedig $-0,81$.

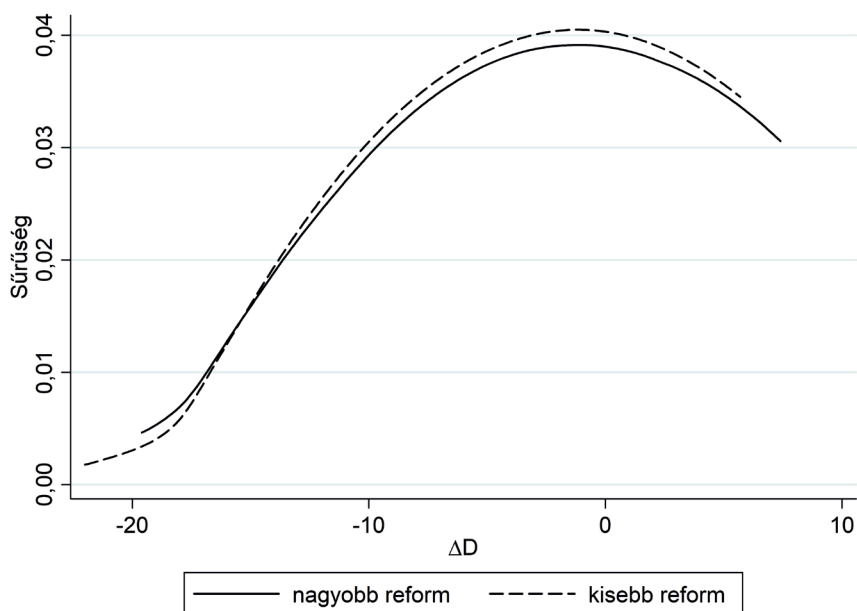

1. ábra. A ΔD becült megsűrűsége a reformáló és nem reformáló pártokra vonatkozóan

A reformerek esetében a legmagasabb ΔD -értékeket az 1992-es romániai ($\Delta D = 6,3$), a 2011-es magyarországi ($\Delta D = 6,5$) és az 1994-es szlovákiai ($\Delta D = 7,4$) kormánypártok esetében találjuk. A legnagyobb negatív változásokat a refor-

merek esetében Litvánia, 1999 és 2000 ($\Delta D = -22$); Magyarország, 1993 ($\Delta D = -19,6$) és Franciaország, 1985 ($\Delta D = -15,6$) esetében tapasztaltuk. Vagyis az aránytalanság szempontját önmagában vizsgálva azt láthatjuk, hogy még a reformerek legnagyobb nyeresége is szerény eredmény a reformerek legnagyobb veszteségeihez képest. Ez arra utal, hogy bár egyes módosítások kétségtelenül előnyösek a hivatalban lévők számára, az ellenkező esetre is vannak példák, továbbá a módosítást véghezvivő felet érintő veszteségek igen nagyok is lehetnek.

A nagyobb és kisebb reformokat összehasonlítva, amint azt a 2. ábra mutatja, a reformerekre nézve mindkettő hasonló hatású, nincs köztük szignifikáns különbség. Ez azt sugallja, hogy a nagyobb és kisebb módosítások közötti különbségtétel nem olyan lényeges a választási szabályok megváltoztatásából fakadó nyereség előrejelzésében, mint amire eredetileg számítottunk.

2. ábra. A ΔD becsült magsűrűsége a nagyobb és kisebb reformok bevezetőire vonatkozóan

Annak érdekében, hogy részletesebb képet adjunk a választási reformoknak a pártok aránytalanság-változására és mandátumokban számított nyereségére gyakorolt hatásáról, a 4. táblázatban bemutatott lineáris regressziós modellekben kontrollálunk a legfontosabb befolyásoló tényezőkre.

4. táblázat. A lineáris regressziós modellek paraméterbecslései. Megfigyelési egység: párt/választás. A függő változó a ΔD (1., 2., 4., 5., 7. és 8. modell) és a ΔS (3., 6. és 9. modell).

Függő változó: $\Delta D = [\text{mandátumarány}(t + 1) - \text{szavazatarány}(t)] - [\text{mandátumarány}(t) - \text{szavazatarány}(t)]$; $\Delta S = \text{mandátumarány}(t + 1) - \text{mandátumarány}(t)$

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell	7. modell	8. modell	9. modell
	Történt reform $\leftrightarrow$ nem történt reform		Kisebb reform történt $\leftrightarrow$ nagyobb reform történt $\leftrightarrow$ nem történt reform		Nagyobb reform történt $\leftrightarrow$ nem történt vagy kisebb reform történt				
A párt kormánypárt(t) * Reform történt(t)	-0,542** (0,273)	-0,329 (0,254)	-2,493*** (0,866)	-0,749 (0,506)	-0,463 (0,466)	-3,367** (1,442)	-0,665 (0,502)	-0,41 (0,463)	-2,994** (1,436)
Reform történt(t)	0,217 (0,14)	0,209 (0,134)	0,284 (0,413)	0,258 (0,243)	0,239 (0,232)	0,423 (0,602)	0,216 (0,241)	0,198 (0,229)	0,382 (0,601)
A párt kormánypárt(t) * Jelentős reform történt(t)				-0,42 (0,285)	-0,249 (0,266)	-1,98** (1,003)			
Jelentős reform történt(t)				0,191 (0,148)	0,19 (0,142)	0,196 (0,519)			
A párt kormánypárt(t) * Kisebb reform történt(t)				-0,39** (0,152)	-0,178 (0,141)	-2,326*** (0,444)	-0,472*** (0,139)	-0,228* (0,128)	-2,704*** (0,435)
Kisebb reform történt(t)	-0,39** (0,152)	-0,178 (0,141)	-2,326*** (0,444)	-0,39** (0,152)	-0,178 (0,141)	-2,326*** (0,444)	-0,472*** (0,139)	-0,228* (0,128)	-2,704*** (0,435)
A párt kormánypárt(t)	-0,484*** (0,037)	-0,506*** (0,036)	-0,279*** (0,073)	-0,484*** (0,037)	-0,507*** (0,037)	-0,28*** (0,073)	-0,485*** (0,037)	-0,506*** (0,037)	-0,284*** (0,074)
Aránytalanság(t)	0,054*** (0,007)	-0,038*** (0,012)	-0,109*** (0,018)	0,054*** (0,007)	-0,038*** (0,012)	-0,109*** (0,018)	0,054*** (0,007)	-0,038*** (0,012)	-0,108*** (0,018)
Szavazatarány(t)		0,109*** (0,013)			0,109*** (0,013)			0,109*** (0,013)	
Szavazatarány(t+1)									
Konstans	-0,547*** (0,086)	-0,819*** (0,082)	1,944*** (0,238)	-0,548*** (0,086)	-0,82*** (0,082)	1,94*** (0,238)	-0,506*** (0,08)	-0,777*** (0,076)	1,971*** (0,238)
Megfigyelések száma	2765	2765	2765	2765	2765	2765	2765	2765	2765
Korrigált R-négyszet	0,224	0,278	0,121	0,224	0,277	0,121	0,224	0,278	0,120

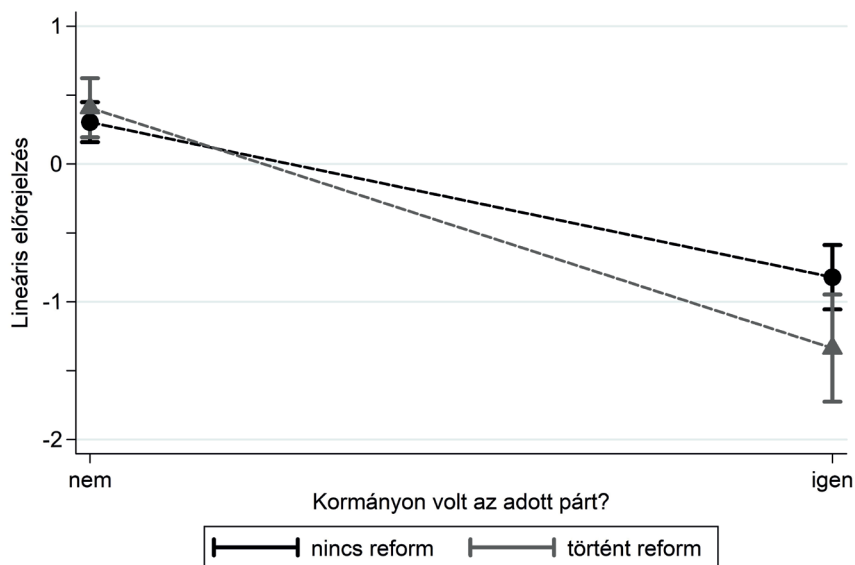
*** p<0,01; ** p<0,05; * p<0,1. Zárójelkben a robusztus standard hibák.

A 4. táblázat első három modellje a reform nélküli esetek és a reformesetek közötti különbséget mutatja. A 4–6. modell összehasonlítja azokat az eseteket, amikor kisebb vagy nagyobb reformok történtek, azokkal az esetekkel, amikor nem történt reform. A 7–9. modellek a nagyobb reformok eseteit hasonlítják össze az összes többi esettel (ahol nem történt reform vagy kisebb reform történt). A függő változó a ΔD (1., 2., 4., 5., 7. és 8. modell) és a ΔS (3., 6. és 9. modell). A 2., 5. és 8. modellek egy további kontrollváltozót használnak: a pártok szavazatarányát a következő választásokon (szavazatarány($t + 1$)).⁴

Az alapmodellünk (1. modell) szerint a reformoknak szignifikáns negatív hatása van a reform időszakában kormányon lévők későbbi eredményeire. A reformot bevezető kormánypártok a mandátum- és szavazatarányok közötti aránytalanság szempontjából számukra kedvezőtlenebb helyzetbe kerülnek, ha az összes reformtípust összevonjuk és összehasonlítjuk azokkal az esetekkel, amikor nem történt reform. A hatás továbbra is negatív marad, de statisztikailag nem szignifikáns, ha a következő választásokon a szavazati arányt további kontrollváltozóként vesszük figyelembe.

Abban a három modellben (3., 6. és 9. modell), ahol a függő változó a t választástól a $t + 1$ választásig terjedő időszakra vonatkozó mandátumarányok különbsége volt, úgy tűnik, hogy a reformnak legalábbis semmilyen pozitív hatása nincs a reformot végrehajtók jövőbeli mandátumarányaira, mivel ezek az eredmények következetesen negatívak és szignifikánsak. Ha a nagyobb reformok, valamint a nagyobb és kisebb reformok ΔD -re gyakorolt hatását külön-külön elemezzük, az eredmények nem szignifikánsak, de ismét következetesen negatívak.

A 2. ábra az alapmodellünk (1. modell) által előre jelzett marginális hatásokat mutatja a pártok kormány/ellenzéki státusának és annak kölcsönhatására, hogy a kabinet megbízatási ideje alatt történt-e reform. Ez azt tükrözi, hogy azokban az esetekben, amikor nem történik reform, a ΔD előrejelzése a hivatalban lévő és az ellenzéki pártok esetében statisztikailag hasonló. Ezekhez az esetekhez képest, amikor reformok történnek, a ΔD negatívan változik a hivatalban lévő pártok esetében, míg a kihívók esetében pozitívan változik. Ez azt tükrözi, hogy a hivatalban lévő pártoknak nem kedveznek a választási reformok a mandátumok-szavazatok aránytalansága szempontjából.

3. ábra. A ΔD -re vonatkozó lineáris becslés 95%-os konfidenciaintervallummal, a 4. táblázat 1. modellje alapján

Végezetül, még egy módon vizsgáljuk a választási reform politikai nyereségét: logit-modelleket futtatunk, amelyekben a pártok $t + 1$ -es kormányzati/ellenzéki státuszát függő változóként használjuk. Ez a szempont ugyanis még fontosabb cél lehet a pártok számára, mint a mandátumarányuk maximalizálása. Logit-modelljeinket a lineáris regressziós modellekhez hasonlóan állítjuk össze (5. táblázat), először a reformok általános hatását elemezzük (az 5. táblázat 1. és 2. modellje), majd a nagyobb reformok hatását az összes többi esethez képest (3. és 4. modell), valamint a nagyobb és kisebb reformok hatását külön-külön a reformok nélküli esetekhez képest (5. és 6. modell).

5. táblázat. A logisztikus regressziók a reform hatását becslik meg a kormányon maradás valószínűségére. Függő változó: a párt kormánypárt a t+1. időszakban.

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell
A párt kormánypárt(t) *	-1,028***	-0,679***				
Reform történt(t)	(0,241)	(0,257)				
Reform történt(t)	0,356***	0,177				
	(0,134)	(0,149)				
A párt kormánypárt(t)			-0,852**	-0,475	-1,06***	-0,622*
* Jelentős reform történt(t)			(0,337)	(0,352)	(0,343)	(0,356)
Jelentős reform történt(t)			0,099	-0,003	0,201	0,056
			(0,192)	(0,204)	(0,196)	(0,208)
A párt kormánypárt(t)					-1,012***	-0,723**
* Kisebb reform történt(t)					(0,293)	(0,317)
Kisebb reform történt(t)					0,458***	0,26
					(0,157)	(0,18)
A párt kormánypárt(t)	1,518***	1,924***	1,315***	1,79***	1,518***	1,923***
	(0,14)	(0,154)	(0,127)	(0,146)	(0,14)	(0,154)
Aránytalanság(t)	0,023	-0,001	0,022	-0,002	0,022	-0,001
	(0,018)	(0,018)	(0,018)	(0,018)	(0,018)	(0,018)
Szavazatarány(t)	0,039***	-0,07***	0,038***	-0,071***	0,039***	-0,069***
	(0,005)	(0,012)	(0,005)	(0,012)	(0,005)	(0,012)
Szavazatarány(t+1)		0,128***		0,13***		0,128***
		(0,012)		(0,012)		(0,012)
Konstans	-1,888***	-2,407***	-1,783***	-2,353***	-1,888***	-2,405***
	(0,094)	(0,109)	(0,086)	(0,102)	(0,094)	(0,109)
Megfigyelések száma	2224	2224	2224	2224	2224	2224
Pszudó R-négyzet	0,154	0,235	0,15	0,233	0,155	0,235

*** p<0,01; ** p<0,05; * p<0,1. Zárójelekben a robusztus standard hibák.

A 4. táblázatban bemutatott negatív hatásokkal összhangban az 5. táblázatban szereplő logit-modellek szintén azt mutatják, hogy a reformok nem előnyösek a módosítások bevezetésekor hatalmon lévők számára. A választási rendszer megváltoztatása szinte minden modellben szignifikánsan rojtja a mindenkorai kormánypártok újraválasztási esélyét, függetlenül attól, hogy kisebb vagy nagyobb módosításról van-e szó. Az 5. táblázat 4. modelljében, amely a nagyobb reformok hatását vizsgálja, a jelentős reformnak nincs szignifikáns hatása a kormánypárt következő választáson elért eredményére.

Alhipotéziseinkre rátérve, egyrészt, figyelembe vettük a reform és a következő választások között eltelt időt, mivel a reformok és a választások közötti rövidebb időkeret megkönnyítheti a reformok hatásának pontosabb előrejelzését. A reformok aránytalansági nyereségét előrejelző regressziós modellünk (3. függelék) szerint nem mondható el, hogy a választási években történő reformok előnyösebbek lennének. Az eredmények inkább azt mutatják, hogy a választási reformok közvetlenül a választások előtt inkább károsabbak lehetnek a reformálókra, de az összefüggés nem szignifikáns. Ezek alapján a második hipotézisünket el kell vetnünk.

Másrészt, azt is vizsgáltuk, hogy különbség lehet-e a régebbi és a kevésbé jól bejárattott működő demokráciákban végrehajtott reformok között. Ennek figyelembevételére két olyan regressziós modellt építettünk, amely kontrollként tartalmazza a demokráciák korát is (2. függelék). Ezek alapján el kell utasítanunk a harmadik hipotézisünket is, mivel nem tudjuk alátámasztani azt a feltételezést, hogy a demokráciák életkora közötti különbség fontos előrejelző tényező lenne a reformerek aránytalansági nyereségét illetően. Ugyanúgy nem találunk hatást, ha akár a nemrég demokratizálódott és a régebbi eseteket különböztetjük meg, akár a demokratizálódás óta eltelt éveket használjuk folytonos változóként.

Összefoglalva, a várakozásunkkal ellentétben, a választási szabályok megváltoztatása nem függ össze pozitívan a jövőbeli választási sikerrel a választási törvény változatlanul hagyásához képest. A választási rendszer reformja általában nem vezet pozitív változáshoz az aránytalanságban, sem magasabb mandátumarányhoz, és a pártok kormányon maradásának esélyét sem növeli. A legegyszerűbb leíró statisztikák és a különböző többváltozós regressziós modellek eredményei eltérő modellspecifikációkkal és a választási siker három féle alternatív operacionalizálásával ugyanarra a negatív hatásra utalnak. A reform típusa (nagyobb vagy kisebb módosítás), a demokrácia kora a reform idején, valamint a reform és a következő választások közötti idő sem jelzi előre a reformoknak az aktuális kormánypártok eredményeire gyakorolt hatását. Tehát úgy tűnik, hogy a nagyobb módosítások ugyanolyan valószínűséggel veszteségesek a reformáló pártok számára, mint a kisebb módosítások; a közvetlenül a választások előtt végrehajtott módosítások hatásai statisztikailag hasonlóan kedvezőtlenek a kabinet első éveiben végrehajtott módosítások hatásaihoz; az érettebb demokráciákban alkotott reformoknak pedig nagyon hasonló a választási eredményessége a reformáló felek számára, mint a fiatal demokráciákban.

AZ EREDMÉNYEK MEGVITATÁSA ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A racionális választás elmélete azt valószínűsíti, hogy a választási reformokat véghezvivő politikai szereplőket a jövőbeli érdekeik vezérik a játékszabályok alakításakor. Ez azt jelenti, hogy a választási intézmények változásának pillanataiban a hivatalban lévő pártoknak kedvező módosításokra számíthatunk. Ezzel a várakozással ellentétben, azt találtuk, hogy Európában az elmúlt mintegy öt évtized választási reformjai általánosságban nem szolgálták a módosítás idején hivatalban lévő pártok érdekeit, sem a jövőbeni mandátumarányuk, sem a mandátum-szavazatarányuk változása, sem pedig az újválasztási esélyeik szempontjából. Sőt, sok esetben a reformnak a hivatalban lévő pártok választási eredményeire (az aránytalanság változására, a jövőbeli mandátumarányra és különösen az újválasztásra) gyakorolt negatív hatása szignifikáns volt, ami azt tükrözi, hogy a választási intézmények módosítása valójában az ellenzéki pártoknak kedvezett. Mivel egy hosszú időszak minden reformeseményét magában foglaló, teljes mintát elemeztünk, a szignifikáns eredmények valóban robusztus hatásokat jeleznek.

Ráadásul, a reformokból származó hasznok vagy károk becslésekor sem a demokráciák érettsége, sem a reform volumene, sem pedig annak időzítése nem bizonyult szignifikáns hatásúnak. A nagyobb és kisebb reformok hasonló hatással voltak a hivatalban lévő pártok jövőbeni választási eredményeire, ami azt mutatja, hogy a nagyobb és kisebb reformok empirikus megkülönböztetése ez esetben sokkal kevésbé hasznos, mint ahogyan azt feltételeztük. Ugyanez vonatkozik a demokrácia korára és a reform időzítésére (a következő választásokat megelőző évben vagy annál korábban), amelyek szintén nem tudták előrejelezni a reformpártok jövőbeli választási nyereségének mértékét.

Mi okozhatja ezeket a furcsa eredményeket?

A következőkben visszautalunk az elméleti részben felvetett esetleges olyan korlátokra, amelyek a végrehajtó hatalom mindenkori birtokosait akadályozhatják a reformok során az önérdek sikeres követésében, illetve részletesebben tárgyaljuk a szakirodalom két további feltételezését mint az általunk talált negatív kapcsolat legvalószínűbb magyarázatait, és ezek tükrében tentatív választ adunk a fenti meglepő eredményre.

Visszatérve tehát néhány, az elméleti bevezetésben felvetett szempontra, a végrehajtó hatalom esetleges kontrolljának hiányát továbbra sem tartjuk valószínű magyarázatnak. A legtöbb ilyen esetben az ellenzék sem tudja módosítani a választási törvényt a kormánypártok támogatása nélkül, ami azt jelenti, hogy ez a szempont nem valószínű, hogy az általunk talált negatív korreláció általános magyarázata lenne. Így az, hogy egyes kormányoknak nincs meg a (minősített) többségük a választási rendszer módosításához, inkább magyarázhatja azt, hogy bizonyos reformfolyamatok miért fulladnak kudarcba, míg

kevésbé ad kielégítő választ arra vonatkozóan, hogy a létrejövő reformok miért károsak a hivatalban lévők számára.

Egyes bírósági felülvizsgálatok vagy népszavazások hozzájárulhatnak a hatáshoz, mivel a kormányok ezekkel az intézményi eszközökkel hatékonyan kényszeríthetők olyan változások véghezvitelére, amik nem felelnek meg az érdekeiknek. Renwick (2010) munkája alapján viszont ismételten le kell szögeznünk, hogy ezek a típusú reformok valójában kivételek, és bár ismételten elismerjük, hogy hozzájárulhatnak a kimutatott hatáshoz, igen valószínűtlen, hogy önmagukban az általunk talált negatív hatás fő magyarázatai lennének.

Végezetül, két további figyelmet érdemlő szempontot említénénk. Az első, hogy bár bizonyos módosítások tartós hatással lehetnek a választási versenyre, ahogy Katz (2005) és Norris (1995) is érvelnek, a választási rendszerből származó előny a politikának csak egy aspektusa és a választási intézményekkel kapcsolatos döntések nem elszigetelt, légüres térben zajló események. A hivatalban lévők elitpaktumokat, praktikus egyezségeket köthetnek, vagy valóban követhetnek bizonyos ideológiákat és demokratikus eszméket a választási intézmények kialakításakor. Így előfordulhat, hogy önös érdekeik szem előtt tartása helyett másféle (a későbbi választási nyereségtől különböző) érdekek alapján vagy értékalapon változtatnak a rendszeren, például arányosítják a rendszert, javítják a kisebbségek képviselését vagy nemi kvótát vezetnek be. Nem zárhatjuk ki tehát annak lehetőségét, hogy egyes hivatalban lévők számára más (ideológiai vagy egyszerűen másféle haszonelvű) célok hasonlóan, vagy még inkább fontosak, mint a jövőbeli választási nyereség, és így más előnyökért vagy eszméik követéséért cserébe olyan választási módosításokat hajtanak végre, amelyek számukra nem előnyösek.

Végül, ha feltételezzük, hogy a reformerek olyan módosításokat vezetnek be, amelyek saját maguknak kedveznek, akkor ennek előfeltétele, hogy nagyon részletes és pontos információval rendelkezzenek a választók preferenciáiról és a szavazatokat mandátumokká alakító mechanizmusokról. Ez azt jelenti, hogy a hivatalban lévő szereplőknek nagyon alaposan informálnak kell lenniük a jelenlegi helyzetről és a jövőben várható feltételekről; teljes mértékben érteniük kell a szavazatokat mandátumokká alakító, rendkívül összetett folyamat működését. Véleményünk szerint ezek a feltételezések meglehetősen irreálisak a politikai folyamatokat jellemző nyilvánvaló információhiány miatt. Teljes informáltság nélkül, még ha a választási intézményeket úgy is tervezik, hogy a hivatalban lévők érdekeit szolgálják, nem feltétlenül érik el ezt a célt. Ahogy Shvetsova (2003) érvel, hiányos információ mellett, még ha a reformok „endogén módon vannak is megalkotva”, utólagos hatásuk gyakran „exogén”. A bizonytalanságnak így kulcsszerepe lehet abban is, hogy a pártok miért ellenzik gyakran a választási szabályok módosítását (Andrews–Jackman, 2005; Pilet–Bol, 2011), és fontos tényezőnek tűnik annak magyarázatában is, hogy

végül miért hajtanak végre olyan reformokat, amelyek számukra károsnak bizonyulnak.

Összefoglalva, azt valószínűsítjük, hogy ez utóbbi két szempont – vagyis egyrészt az, hogy a hivatalban lévők alternatív célokat követnek a reformok során, másrészt az, hogy az információhiányból fakadóan tévesen kalkulálják a reform hatását – lehet a két legvalószínűbb oka az általunk talált negatív hatásnak. Mindkettő a racionális választás elméletének lényegével ellentétes gondolat, ami megerősíti Rahat (2011) következtetését, miszerint önmagában a racionális választási megközelítés nem biztos, hogy a legjobb keret a választási reformok vizsgálatára.

Tanulmányunk kétféle módon járul hozzá a választási reformokról szóló szakirodalomhoz. Egyrészt empirikusan cáfol egy népszerű tézist, amelyet mind a tudományos közösség, mind a közvélekedés széles körben osztt, nevezetesen, hogy a választási reformok általában a reformerek érdekeit szolgálják. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az elemzésünk kizárólag a reformok választási következményeit vizsgálta (a mandátumarányban kifejezett jövőbeli nyereség, a mandátum- és szavazataránytalanság és a jövőbeli tisztségviselés tekintetében) ezért elemzésünk semmit nem állít a reformot véghezvivő aktorok szándékairól. Csak annyit mondhatunk, hogy amennyiben az utóbbi mintegy ötven év európai választási reformjai során a mindenkor hivatalban lévő pártok szándéka a jövőbeli választási érdekeik előremozdítása volt, akkor ebben a törekvésükben meglehetősen sikertelenek voltak.

Másrészt, tanulmányunk elméleti hozzájárulással is bír. Racionális várákozásaink egyetlen alhipotézis esetében sem igazolódtak. Elméleti szempontból a tanulmány arra enged tehát következtetni, hogy a racionális választás elmélete által a választási reformok magyarázatára kínált válasz rendkívül hiányos, sőt, valójában nem rendelkezik olyan elméleti kerettel, amely a reformok születését hatékonyan tudná magyarázni (lásd még Norris, 1995). Bár eredményünk meglepő lehet, fontos látni, hogy messze nem előzmény nélküli, számos korábbi kvalitatív esettanulmány jutott hasonló következtetésekre (Andrews–Jackman, 2005; Birch és szerzőtársai, 2002; Kaminski, 2002; Sgouraki Kinsey–Shvetsova, 2008; Norris, 1995), viszont ezeket az eredményeket többnyire a szabálytól eltérő kivételekként értelmezték. Tisztában vagyunk azzal, hogy eredményeink nem fogják megváltoztatni azt a mélyen gyökerező vélekedést, hogy a választási reformok általában a reform idején hivatalban lévőknek kedveznek. Viszont, még ha néhány konkrét reformot kétségtelenül sikerrel alakítanak is a hivatalban lévők előnyére, az utóbbi bő ötven év összes európai választási reformját vizsgálva egyértelműen leszögezhetjük, hogy a politikailag nyereséges választási reform inkább a kivétel, nem pedig a szabály.

MELLÉKLETEK

Melléklet 1. Az elemzésben számításba vett reformok listája

<i>Ország</i>	<i>Reform éve</i>	<i>Jelentős reform</i>	<i>Ország</i>	<i>Reform éve</i>	<i>Jelentős reform</i>
Ausztria	1970	1	Izland	2000	1
Ausztria	1992	1	Írország	1974	0
Belgium	1987	0	Írország	1980	0
Belgium	1995	1	Olaszország	1991	0
Belgium	2003	1	Olaszország	1993	1
Bulgária	1991	1	Olaszország	2001	0
Bulgária	2001	0	Olaszország	2005	1
Bulgária	2005	0	Lettország	1995	1
Bulgária	2011	0	Lettország	2006	0
Horvátország	2003	0	Lettország	2009	0
Horvátország	2011	0	Lettország	2011	0
Ciprus	1985	1	Litvánia	1996	1
Ciprus	1995	1	Litvánia	2000	0
Csehország	1995	0	Litvánia	2004	0
Csehország	2002	1	Litvánia	2009	0
Csehország	2006	0	Luxemburg	1988	0
Dánia	1961	1	Luxemburg	2001	0
Dánia	1964	0	Málta	1987	0
Dánia	1970	0	Málta	1996	0
Dánia	1987	0	Málta	2007	0
Dánia	2006	1	Hollandia	1973	0
Észtország	1994	0	Hollandia	1989	0
Észtország	1998	0	Hollandia	1997	0
Észtország	2002	0	Lengyelország	1993	1
Finnország	1969	0	Lengyelország	1997	0
Franciaország	1985	1	Lengyelország	2001	1
Franciaország	1986	1	Portugália	1979	0
Németország	1964	0	Portugália	1989	0
Németország	1985	0	Románia	1992	1
Németország	1990	1	Románia	1996	0
Németország	1994	0	Románia	2000	1
Németország	2008	0	Románia	2004	0
Görögország	1977	0	Románia	2008	1
Görögország	1981	0	Szlovákia	1992	1
Görögország	1985	1	Szlovákia	1998	1
Görögország	1989	0	Szlovákia	1999	0

Ország	Reform éve	Jelentős reform	Ország	Reform éve	Jelentős reform
Görögország	1990	1	Szlovákia	2004	0
Görögország	2006	1	Szlovénia	2000	1
Görögország	2008	0	Szlovénia	2006	0
Magyarország	1994	1	Svédország	1969	1
Magyarország	2011	1	Svédország	1974	0
Izland	1987	0	Svédország	1997	0

Megjegyzés: A reform éve az adott kormány alatt történt utolsó választásitörvény módosítására vonatkozik.

Melléklet 2. Lineáris regressziók a reformáló pártok aránytalanságváltozásaira

	ΔD	ΔD
Aránytalanság(t)	-0,761*** (0,11)	-0,748*** (0,112)
Szavazatarány(t)	0,061*** (0,016)	0,058*** (0,016)
Demokratizálódástól eltelt évek	0,003 (0,009)	
Demokratizálódástól legalább 10 év telt el (kétértékű változó)		0,514 (0,515)
Konstans	-0,798* (0,407)	-1,082** (0,541)
Megfigyelések száma	194	194
R-négyzet	0,524	0,527

*** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$. Zárójelekben a standard hibák

Melléklet 3. Lineáris regressziók a reformáló pártok aránytalanságváltozásaira

	ΔD
Aránytalanság(t)	-0,757*** (0,11)
Szavazatarány(t)	0,061*** (0,016)
A reform a következő választás előtt kevesebb mint 1 évvel született	-0,578 (0,418)
Konstans	-0,411 (0,321)
Megfigyelések száma	194
R-négyzet	0,529

*** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$. Zárójelekben a standard hibák

JEGYZETEK

„A tanulmány megírását az NKFIH [FK 137755] és az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja [BO/419/19] támogatta.

- ¹ A tanulmány egy korábbi, angol nyelven megjelent változata: Patkós, Veronika és Stump, Árpád (2023): Do electoral reforms tend to favour the incumbents? A quantitative analysis. *Acta Politica*, 58(1), 118–140. <https://doi.org/10.1057/s41269-022-00237-8>
- ² Ezeknek a praktikáknak kérdéses a megítélése. Sarah Birch (2011) az ilyen manipulációt a választási visszaélések „legrégebbi és legjobban bevált típusának” nevezi és könyvében egy egész fejezetet szentel annak a jelenségnek, ahogy a hatalmon lévő politikai szereplők a választási szabályok megváltoztatása során a közérdeket személyes vagy pártpolitikai érdekekkel helyettesítik (Birch 2011: 14.). Birch a „választási folyamat partikularizálásának” hívja e gyakorlatot és visszaélésként tekint rá, míg Riker (1986) „választási heresztetikaként” utal rá, és a politikusok részéről a demokratikus versenyben gyakran alkalmazott manipulációs technikaként írja le. Így a választási törvényeknek a hivatalban lévők javára történő eltorzítása tekinthető a normális demokratikus működés egy mozzanatának, visszaélésnek, vagy a kettő közötti határesetnek. Mindazonáltal a jelenség a normális demokratikus működés része, még akkor is, ha vannak olyan esetek, amelyek visszaélésnek minősíthetők.
- ³ Ahogy Jacob és Leyenaar (2011) is rámutatnak, ez a Lijphart-féle keretrendszer viszonylag kevés reformesetet eredményez. Ezt nem tekintjük problémának, mert Lijphart keretrendszerét csupán a főbb reformok azonosítására használjuk, és nem a választási reformok általános azonosítására. Fontolóra vettük a Jacob és Leyenaar (2011) által javasolt kategóriarendszer használatát is, amely egy árnyalt megközelítést kínál. Nem állt azonban rendelkezésünkre számos releváns kulcsváltozó (pl. a szavazólap felépítése, választói regisztrációs követelmények) és az összes reformeset minőségi elemzése nem tartozott az elemzés céljai közé.
- ⁴ A 4. táblázat nem mutatja be a ΔS regressziókat a *szavazatarány(t + 1)* kontrollváltozóval. A ΔS regressziók a *szavazatarány(t + 1)* kontrollváltozóval ugyanazokkal a paraméterekkel rendelkeznek a reformváltozókra vonatkozóan, mint a ΔD regresszió a *szavazatarány(t + 1)* kontrollváltozóval. A ΔD lineáris regressziós egyenlet a következő:

$$\Delta D = \alpha_1 V(t) + \alpha_2 V(t + 1) + X\beta,$$

ahol $V(t)$ és $V(t + 1)$ a szavazatarányok, X az összes többi magyarázó változó mátrixa, α_1 , α_2 paraméterek, β az X -ben szereplő változók paramétereinek vektora. $\Delta D = S(t + 1) - V(t + 1) - S(t) + V(t)$ ezt beírva a fenti egyenletbe a következőket eredményezi:

$$S(t + 1) - V(t + 1) - S(t) + V(t) = \alpha_1 V(t) + \alpha_2 V(t + 1) + X\beta.$$

mindkét oldalhoz hozzáadva $V(t + 1) - V(t)$ -t

$$\Delta S = (\alpha_1 - 1)V(t) + (\alpha_2 + 1)V(t + 1) + X\beta$$

Így a ΔS regresszióknak ugyanazok a paraméterei vannak az X -ben szereplő változókra, mint a ΔD regresszióknak: β ugyanaz mind a ΔD , mind a ΔS egyenletekben.

IRODALOM

- Andrews, Josephine T.–Jackman, Robert W. (2005): Strategic Fools: Electoral Rule Choice under Extreme Uncertainty. *Electoral Studies*, 24 (1): 65–84. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2004.03.002>.

- Armingeon, Klaus–Wenger, Virginia–Wiedemeier, Fiona–Isler, Christian–Knöpfel, Laura–Weisstanner, David (2018): *Supplement to the Comparative Political Data Set – Government Composition 1960–2016*. Bern, Institute of Political Science, University of Berne.
- Armingeon, Klaus–Wenger, Virginia–Wiedemeier, Fiona–Isler, Christian–Knöpfel, Laura–Weisstanner, David–Engler Sarah (2018): *Comparative Political Data Set 1960–2016*. Bern, Institute of Political Science, University of Berne.
- Bawn, Kathleen (1993): The Logic of Institutional Preferences: German Electoral Law as a Social Choice Outcome. *American Journal of Political Science*, 965–989. <https://doi.org/10.2307/2111539>.
- Bedock, Camille (2017): *Reforming Democracy: Institutional Engineering in Western Europe, 1990–2010*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198779582.001.0001>.
- Benoit, Kenneth (2004): Models of Electoral System Change. *Electoral Studies*, 23 (3): 363–389. [https://doi.org/10.1016/s0261-3794\(03\)00020-9](https://doi.org/10.1016/s0261-3794(03)00020-9).
- Birch, Sarah (2011): *Electoral Malpractice*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199606160.001.0001>.
- Birch, Sarah–Frances, Millard–Popescu, Marina–Williams, Kieran (2002): *Embodying Democracy: Electoral System Design in Post-Communist Europe*. London, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781403914248>.
- Bol, Damien (2016): Electoral Reform, Values and Party Self-Interest. *Party Politics*, 22 (1). SAGE Publications Sage UK, London, England, 93–104. <https://doi.org/10.1177/1354068813511590>.
- Bowler, Shaun–Donovan, Todd (2013): *The Limits of Electoral Reform*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199695409.001.0001>.
- Center for Systemic Peace (2014): *Polity IV Global Report*. <http://www.systemicpeace.org/>.
- Colomer, Josep M (2005): It's Parties That Choose Electoral Systems (or, Duverger's Laws Upside Down). *Political Studies*, 53 (1): 1–21. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2005.00514.x>.
- Colomer, Josep M (2016): *The Handbook of Electoral System Choice*. London, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230522749>.
- Donovan, Mark (1995): The politics of electoral reform in Italy. *International Political Science Review*, 16(1): 47–64. <https://doi.org/10.1177/019251219501600104>.
- Jacobs, Kristof–Leyenaar, Monique (2011): A Conceptual Framework for Major, Minor, and Technical Electoral Reform. *West European Politics*, 34 (3): 495–513. <https://doi.org/10.1080/01402382.2011.555977>.
- Kaminski, Marek M (2002): Do Parties Benefit from Electoral Manipulation? Electoral Laws and Heresthetics in Poland, 1989–93. *Journal of Theoretical Politics*, 14 (3): 325–358. <https://doi.org/10.1177/095169280201400303>.
- Katz, Richard S (2005): Why Are There so Many (or so Few) Electoral Reforms. *The Politics of Electoral Systems*, 57–76.
- Lewis-Beck, Michael S.–Stegmaier, Mary (2000): Economic Determinants of Electoral Outcomes. *Annual Review of Political Science*, 3 (1): 183–219. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.3.1.183>.
- Lijphart, Arend (1994): *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990*. Comparative Politics. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198273479.001.0001>.
- Norris, Pippa (1995): *Introduction: The Politics of Electoral Reform*. *International Political Science Review*, 16(1): 3–8. <https://doi.org/10.1177/019251219501600101>.

- Norris, Pippa (2004): *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790980>.
- Núñez, Lidia–Jacobs, Kristof TE (2016): Catalysts and Barriers: Explaining Electoral Reform in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 55 (3): 454–473. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12138>.
- Núñez, Lidia–Simón, Pablo–Pilet, Jean-Benoit (2017): Electoral Volatility and the Dynamics of Electoral Reform. *West European Politics*, 40 (2). Taylor & Francis: 378–401. <https://doi.org/10.1080/01402382.2016.1193800>.
- Pilet, Jean-Benoit, and Damien Bol (2011): Party Preferences and Electoral Reform: How Time in Government Affects the Likelihood of Supporting Electoral Change. *West European Politics*, 34 (3). Taylor & Francis. <https://doi.org/10.1080/01402382.2011.555984>.
- Pilet, Jean-Benoit–Renwick, Alan–Núñez, Lidia–Reimink, Elwin–Simón, Pablo (2016): ESCE – Electoral System Change in Europe since 1945. Database ESCE Project. <http://electoral-systemchanges.eu>.
- Quintal, David P (1970): The Theory of Electoral Systems. *Western Political Quarterly*, 23 (4): 752–761. <https://doi.org/10.2307/446474>.
- Rahat, Gideon (2011): The Politics of Electoral Reform: The State of Research. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties* 21 (4): 523–543. <https://doi.org/10.1080/17457289.2011.609618>.
- Rajnai, Gergely (2022): The Consolidation of Power through Electoral Engineering. PhD Thesis, Budapesti Corvinus Egyetem.
- Remmer, Karen L (2008): The Politics of Institutional Change: Electoral Reform in Latin America, 1978–2002. *Party Politics*, 14 (1): 5–30. <https://doi.org/10.1177/1354068807083821>.
- Renwick, Alan (2010): *The Politics of Electoral Reform: Changing the Rules of Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Riera Sagrera, Pedro (2013): Changing the Rules of the Game: On the Determinants and Consequences of Electoral Reforms in Contemporary Democracies. Firenze, European University Institute. https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/28052/2013_RieraSagrera.pdf?sequence%253D1.
- Riker, William H (1986): *The Art of Political Manipulation*. New Haven, Yale University Press.
- Sebők Miklós (2014): Kapunyitási pánik. A választási rendszer reformjának hatása a pártok piacára, 1990 és 2014 között. *Politikatudományi Szemle*, 23 (3): 21–48.
- Sebők, Miklós–Horváth, Attila–Balázs, Ágnes M. (2019): Electoral Reforms, Entry Barriers and the Structure of Political Markets: A Comparative Analysis. *European Journal of Political Research*, 58 (2): 741–768. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12309>.
- Sgouraki Kinsey, Barbara–Shvetsova, Olga (2008): Applying the Methodology of Mechanism Design to the Choice of Electoral Systems. *Journal of Theoretical Politics*, 20 (3): 303–327. <https://doi.org/10.1177/0951629808090137>.
- Shugart, Matthew Soberg (1992): Electoral Reform in Systems of Proportional Representation. *European Journal of Political Research*, 21 (3): 207–224. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1992.tb00295.x>.
- Shugart, Matthew–Wattenberg, Martin P. (2001): *Mixed-Member Electoral Systems: The Best of Both Worlds?* Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/019925768X.001.0001>.
- Shvetsova, Olga (2003): Endogenous Selection of Institutions and Their Exogenous Effects. *Constitutional Political Economy*, 14 (3): 191–212. <https://doi.org/10.1023/a:1024702528927>.

A 2021-ES MAGYARORSZÁGI ELŐVÁLASZTÁS ÉS ELMARADT KÉPVISELETI HATÁSAI¹

Ilonszki Gabriella
(Budapesti Corvinus Egyetem)

Vajda Adrienn
(Budapesti Corvinus Egyetem)

*A tanulmány beérkezett: 2023. június 12., opponálás: 2023. június 23. – 2023. július 21.,
véglegesítés: 2023. szeptember 14.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Írásunk célja annak bemutatása, hogy az ellenzéki előválasztás választási eredményekre fókuszáló elemzésén túlmutatóan egyéb szempontok is érdemben hozzájárulnak az esemény értékeléséhez. Ezek sorába tartozik maga a jelöltállítás és annak eredményei, különös tekintettel a női jelöltek és az új jelöltek megjelenésére, előválasztási sikerére. Az elemzés bemutatja az előválasztás mint intézmény jellemzőit, és feltárja, hogy a jelöltek számára az intézményi és politikai feltételek milyen korlátokat és kockázatokat jelentettek. A pártok által állított korlátok jelentősen befolyásolták a jelöltállítást, maga az előválasztási forma is hátrányokkal járt a nők és az új jelöltek számára. Végeredményben az ellenzéki előválasztás a női képviselet tekintetében a korábbi választási évekhez képest hatástalan maradt és bár az új jelöltek esetében az előválasztási siker jelentős volt, ez elenyészett a parlamenti választásokra. A képviselet megújítása szempontjából a várt hatás elmaradt.

Kulcsszavak: előválasztás ■ képviselet ■ női jelöltek ■ új jelöltek ■ korlátok ■ esélyek

Az előválasztás változatos formáival találkozhatunk a nemzetközi politikai gyakorlatban és töretlen a téma iránti szakirodalmi érdeklődés is. Az írás első része erre reflektálva áttekinti, hogy általában mikor és milyen céllal tűnik megfelelő formának az előválasztás, és ehhez képest milyen okokból és milyen célokkal került napirendre Magyarországon. Ezt követően a hazai ellenzéki előválasztás nyújtotta lehetőségeket és korlátokat elemezzük a nők képviseletére vonatkozóan, Hirschmann átfogó, változásokat taglaló elméleti kerete segítségével (Hirschmann, 1991) és kitérünk a képviselet megújításának általános szempontjára is. Ennek alapján az elérendő *célok*, a felmerülő *kockázatok* és a tényleges *hatások* hármas szempontja mentén értékeljük a folyamat képviseleti következményeit.

AZ ELŐVÁLASZTÁS

Célok és kockázatok

Bár az Egyesült Államokban már a múlt század elejétől politikai gyakorlattá vált az előválasztás a jelöltek kiválasztásánál, az előválasztás Európába érkezése, majd terjedése alapvetően megváltoztatta az eredeti intézményt azáltal, hogy pártelvű közegbe helyezte azt. A modern európai demokráciákban a XX. században domináns szerepe volt a pártoknak a jelöltállításban, attól függetlenül, hogy a választás egyéni választási körzetekben vagy listák alapján zajlott. Hasonlóképpen fel sem merült, hogy fontos pártpozíciókról, úgymint a párt vezetőiről vagy a párt delegáltjairól ne a párt meghatározó szereplői és/vagy testületei döntsenek – általában nem is transzparens módon. Ez a helyzet kezdett változni az utóbbi két évtizedben. Az előválasztás változatos formái alakultak ki attól függően, hogy az előválasztás országos vagy helyi szinten, a jelöltekre vagy a párt tisztségviselőire vonatkozóan, zárt vagy nyitott formában (csak a párt tagjai vagy ennél tágabb kör részvételével) valósult meg. Ebbe a sorba illik a 2021-es magyarországi ellenzéki előválasztás, amelynek okai és következményei a választási eredményen túlmutatóan elemzésre érdemesek, hozzájárulnak az előválasztás mint intézményi innováció általános értékeléséhez és a hazai kontextus elméleti alapú megértéséhez.

Az előválasztások változatos politikai formái ellenére két alapvető ok jelenik meg az előválasztások használatának magyarázataként, összefoglalóan nevezhetjük ezeket a pártválság és a képviseleti válság kérdésének. A pártok válságáról bőszeges a szakirodalom: legitimációs deficittel küzdenek, elszakadnak a választóktól, képviseleti funkcióik megkérdőjeleződnek (erről lásd összefoglalóan Katz, 2022). Ennek leágazása a képviseletre vonatkozó kérdéskör: a bebetonozódott, olykor oligarchikus képviseleti elit alkalmas-e a tartalmi képviselet megvalósítására? Ebben a keretben a különféle előválasztási formák, amelyek túllépnek a korábbi, általában szűkkörű és a pártelithez kötődő szelekciós folyamaton – akár a jelöltek, akár a pártvezetők kiválasztásában – a pártválságra adott válaszként értékelődnek (Cordero Coller–Jaime–Castillo, 2018; Astudillo–Detterback, 2020). A következmények azonban ellentmondásosak mind a pártok válsága, mind a képviseleti deficit enyhítésének vonatkozásában.

Egyes írások kifejezetten úgy érvelnek, hogy a jelöltállítás demokratizálódása a politikai pártok stabilitását veszélyeztetheti (Rahat–Hazan, 2001: 313.). A bizonytalan hatást gyakran megfogalmazzák a képviseletre vonatkozóan is: a párton belüli inkluzív szelekciós gyakorlatok nem feltétlenül erősítik a képviseletet (Hazan–Rahat, 2010; Rahat–Hazan–Katz, 2008; Katz, 2001). Attól, hogy többen jelölnek, nem lesz változatosabb a leíró képviselet, így a tartalmi képviseleti hatások is megkérdőjeleződnek.

A korábbi elemzések alapján joggal vonható le a következtetés, hogy meglehetősen bizonytalan hatású intézménnyel van dolgunk, amelynek kimenetét számos kontextuális tényező befolyásolja. Nem véletlen, hogy a mi térségünkben alig volt az előválasztásra példa (Gherghina, 2013). Az alakuló és rendre átalakuló (Haughton–Krause, 2020) pártrendszerekben az előválasztás még kevésbé tűnik biztonságos módszernek a pártok szervezeti stabilizációjára és legitimitációjának erősítésére vagy a pártvezetés és a képviselet megújítására, mint a stabilabb demokráciákban.

Hogyan illeszkedik ebbe a keretbe a magyarországi ellenzéki előválasztás? Mind a pártok legitimitációs válsága, mind pedig a képviselet témája különös jelentőséggel bír a hazai esetben. Ugyanakkor nálunk az ellenzéki pártok többségére jellemző intézményi bizonytalanság és csekély (olykor csökkenő) választói támogatás rendszerszintű problémákkal társul: az autoriter rendszer számtalan módon képes korlátozni az ellenzék tevékenységét és befolyását (Ágh, 2016; Lührmann–Lindberg, 2019; Ilonszki–Dudzinska, 2021). Ez a rendszerszempontra alapvető eltérésnek tekinthető a fentebb leírt párt- és képviseletközpontú megfontolásokhoz képest – és alapvető az ellenzéki előválasztás általános értékelése szempontjából. Míg a kételyek és bizonytalanságok ellenére a szakirodalom az előválasztás lehetőség jellegét és nyitott voltát hangsúlyozza, elismerve lehetséges kockázatait (Detterbeck, 2018: 21.), a politikai berendezkedés sajátosságaiból adódóan a hazai esetben a folyamat még kevésbé volt kiszámítható. Lényegében ezek a szempontok tükröződnek a hazai ellenzéki előválasztás előkészítő anyagaiban (lásd különös tekintettel Tóth, 2015). Tóth Zoltán írása rendszeralapú, a pártokra, valamint a képviseletre vonatkozó megfontolások alapján tartotta az előválasztást kívánatosnak: az autoritarizálódó rendszerben és intézményi keretben a gyengülő legitimitású töredezett ellenzék a képviseleti deficit körülményei között ezt vélte lehetséges kitérési pontnak. A hazai esetben tehát az ellenzéki pártok választási sérülékenysége és képviseleti bizonytalansága kiegészült egy súlyos rendszerszintű problémával. Ebben a kontextusban formálódott az ellenzéki pártok előválasztási összefogása. Ahogy a rendszerváltások nyomán három évtizeddel ezelőtt Bermeo megfogalmazta: „a diktatúra rákényszeríthet, hogy átértékeljük a rezsim természetét, ellenfeleinkhez való viszonyunkat, céljainkat és viselkedésünket [...] a diktatúra megtapasztalása fontos kognitív változáshoz vezethet” (Bermeo, 1992: 273.). Az ellenzéki előválasztás kétségkívül ennek a kognitív átértékelésnek az eredménye volt, ugyanakkor ez a helyzet potenciálisan növelte a folyamatban eleve meglévő kockázatokat és a várttal ellentétesen alakuló hatásokat, hiszen korábbi ellenfelek együttműködésére épült.

Bár a kezdeményezők explicit céljai között nem szerepelt a női képviselet kérdése, joggal feltételezhetjük, hogy ez nem volt ellentétes az elsődleges célokkal, a képviselet tartalmi megújításával. A nemzetközi vizsgálatok – hasonlóan az általános értékelésekhez – ellentmondásosak az előválasztások női

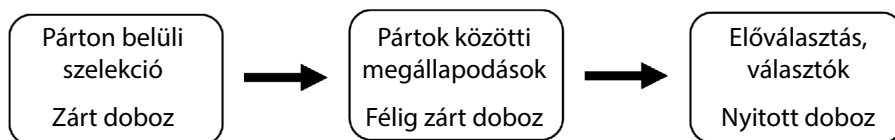
jelöltekre vonatkozó hatását illetően is. A szakirodalom a női jelöltek kiválasztását illetően három témában fogalmaz meg eltérő álláspontot: a) az inkluzív kiválasztási-jelölállítási gyakorlat nem kedvez a nőknek, mert a szélesebb választói közönség nem figyel erre a szempontra (Hazan–Rahat, 2010), illetve éppen ellenkezőleg, pozitív a hatása és lehetőséget nyújt a női jelöltek számára (Gauja–Cross, 2015); b) az előválasztások a jelöltek nagyobb változatosságát eredményezik (Indriðason–Kristinsson, 2015), illetve általában nem képesek a jelöltek ígért megújítására (Seddone–Sandri, 2021: 235.); c) az előválasztások nyomán ugyan nőhetnek a nők parlamenti képviseletének esélyei (Pansardi–Pinto, 2020), de ez nem annyira az előválasztási formának, mint inkább az új pártoknak vagy különféle kvótáknak tudható be (Cordero–Coller–Jaime–Castillo, 2018: 275.). Az említett példák más-más országokban, eltérő választási gyakorlatok és politikai körülmények között alakultak, így a részletes bemutatásuk meghaladja írásunk lehetőségeit és kereteit, de lényegében ezeket a kérdéseket érintik megfogalmazott hipotéziseink és válaszolja meg a hazai konkrét esetre vonatkoztatott adatelemzésünk.

A következő részben bemutatjuk, hogy milyen szempontok befolyásolták az előválasztás formájának alakulását és miként tudtak a pártok a jelöltállítási folyamatban megfelelni a kitűzött célnak: az egységes, összehangolt és egymást támogató működésnek?

Az ellenzéki előválasztás: a választott forma sajátosságai és hatásai

A pártok az előválasztásnak olyan formáját igyekeztek kialakítani, amelyben a kooperáció kényszerének elismerése mellett minimalizálhatók a pártkocskázatok.² Így a szelekció nagy részben a pártok autoritása maradt, tehát nem nyitották ki a közös lista állítását, csak a 106 egyéni választókerületre korlátozódott a választópolgárok bekapcsolódása – de az is korlátok között érvényesült. Első lépésben a pártok autonóm módon határoztak a számukra megfelelőnek tűnő jelölről. Ahogy az 1. ábra mutatja, ez a korábbi szelekciós gyakorlatnak megfelelően, kívülről kevésbé átlátható, párton belüli zárt folyamat maradt. A jelölt kiválasztása mindig komplex döntési folyamat eredménye, amelyben most a körzet jellemzői mellett (jelentősége, esélyes volta, a párt beágyazottsága az adott helyen) a később kialakítandó közös pártlista és a többi párttal való egyeztetés szempontjai is szerepet játszottak. Ennek alapján alakult a második lépcső, amikor a pártok egy adott körzetben a lehetséges közös jelölt személyéről egyeztettek, hiszen nem volt célszerű, hogy minden párt minden körzetben jelöltet állítson. Ez a folyamat már látható(bb) volt, de a választók által továbbra sem befolyásolható: a pártok taktikai megállapodásokat kötöttek, mérlegelve a párt lehetőségeit az adott körzetben, mind

a jelölt, mind a korábbi választási és az adott pillanatban mért vagy feltételezett körzeti népszerűség fényében.

1. ábra. Az egyéni jelölállítás folyamata

(A tanulmányban szereplő összes ábrát és táblázatot a szerzők készítették – a szerk.)

A folyamat több okból is konfliktusokat rejtett. Először is, amennyiben egy párt elfogadta egy másik párt jelöltjét a körzetben, minden további jelölt támogatásához a másik párt engedélyére is szüksége volt. A pártok tehát igyekeztek kontrollálni egymás lépéseit. Ez részben a pártok közötti taktikai játszmákat tükrözte, miközben alapvetően érintette a jelölteket, hiszen a jelölt számára előnyt jelentett, ha minél több párt támogatta és minél kevesebb konfliktus kísérte jelölését.

Ezen kívül az előválasztást szervező hat párt nem csupán egymás között élt taktikai megfontolásokkal, de kifelé is igyekezett érvényt szerezni a pártszempontoknak: az előválasztásba „befogadott” három úgynevezett partner párt és további 10 civil szervezet jelöltjeinek nyilatkozniuk kellett arról, hogy esetleges győzelmük esetén a hat párt melyik parlamenti frakciójához csatlakoznak majd. Gyakran nyilvánosságot kaptak az ezzel kapcsolatos konfliktusok.

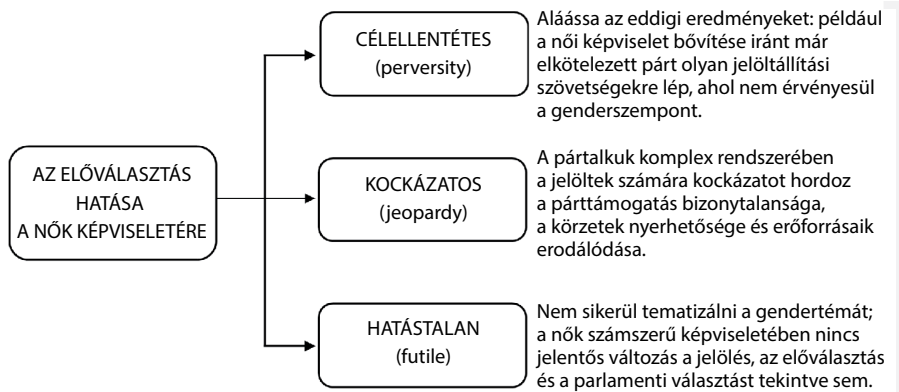
A harmadik lépcső maga az előválasztás, amely teljesen nyitott volt, a választókerületben választásra jogosultak teljes körét érintette. Ennek alapján a szakirodalom tipológiájába illesztve az ellenzéki előválasztás teljes folyamata *többlépcsős vegyes előválasztási rendszernek* tekinthető³ amennyiben a szakaszok egymástól elhatároltak, és a kiválasztás során az autoritás megoszlik az előzetes szelekciót végző párt szereplők és a szavazó választópolgárok között. A nyitott előválasztási formulától tehát e tekintetben távol áll, mivel a jelöltállítás alapját a résztvevő pártok kialakított megállapodásai jelentették, vagyis nem egyetlen párton belül zajlott a folyamat.⁴ A pártdominancia az első két szakaszban elvileg biztosította a pártelitek hagyományos szerepét és a szokásos képviseleti mintázat stabilitását – ha nem is érintetlenségét, hiszen a feljebb jelzett konfliktusok, valamint az előválasztás második és harmadik lépcsője közötti viták olykor látványosan megingatták egyes jelöltek pozícióit. A fent jelzett taktikai lépések stratégiai jelentőségűvé váltak, amennyiben korlátozták más, egyenrangúnak és szövetségesnek mondott szereplők tevékenységét. Ezek a tartalmi és formai körülmények befolyásolták a pártokra vonatkoztatott általános és a nők képviseletére vonatkozó konkrét feltevéseinket.

ELEMZÉSI SZEMPONTOK, HIPOTÉZISEK

Az előválasztás elemzése során kizárólag az egyéni választókerületi indulásokkal foglalkozunk.⁵ Az elemzéshez egy olyan adatbázist építettünk, amely az előválasztáson induló jelöltekhez rendelve tartalmazza egyrészt a jelöltek – jellemzően önéletrajzaiból, a pártok, a Nemzeti Választási Iroda, valamint a parlament honlapjáról ismert – személyes, valamint politikai karrierjére vonatkozó adatait, mint például az egyes jelöltek párttagsága, párton belüli vezető pozíciója, parlamenti képviselőisége, 2018-as indulásának (ha volt) adatai és választási szereplése, másrészt pedig a jelöltek aktuális indulását (pl. indulási hely, támogató pártok, civil támogatók, választott frakció, a körzet jellege) és az előválasztási, majd választási szereplésüket részletező adatokat. Ez utóbbi adatcsoport elsődleges forrásai az előválasztás (elovalasztas2021.hu – azóta már nem működő), a Nemzeti Választási Iroda (valasztas.hu), valamint az Országgyűlés (parlament.hu) honlapjai voltak. Az esemény nyomon követése érdekében igen aktívan követtük az előválasztással kapcsolatos médiamegjelenéseket.

Az elemzéshez Hirschman (1991) átfogó változásokat taglaló elméleti keretéhez nyúlunk vissza, amely három szempont alapján értékeli az intézményi változásokat, annak alapján, hogy azok esetlegesen milyen *kockázatokkal* járhatnak, hogy egyáltalán teljesíteni tudják-e az eredeti *céljait* és végül lesz-e valamilyen *hatásuk*. Úgy véljük, hogy ennek a három szempontnak a segítségével képet alkothatunk egy intézményi újítás eredményességéről, adott esetben a képviselő és ezen belül a női képviselő megújítása tekintetében.

A 2. ábra mutatja, hogy a női jelöltekre vonatkozó hipotéziseink mindegyike negatívan alkalmazza a hirschmanni keretet: azt feltételeztük, hogy az előválasztás a női képviselő szempontjából még a korábbi szerény eredményeket is aláássa, vagyis *céllellentétes* lesz, különös *kockázatot* jelent mind a régi, ismert, mind az újonnan megjelenő női jelöltek számára, és mindezek alapján összességében *hatástalan* marad, vagyis nem javít a nők deskriptív (számszerű) parlamenti képviseletén. Az ábrában szerepeltetjük az eredeti hirschmanni fogalmakat is. Az új jelöltek tekintetében nem fogalmaztunk meg hasonlóan részletes keretet azon az alapon, hogy az ő esetükben a fő kérdés maga az indítási kockázat, vagyis az, hogy kevesebb erőforrásuk ellenére megfelelő támogatást kapnak-e és esélyes körzetekhez jutnak-e.

2. ábra. Az ellenzéki előválasztás hatása a női képviseletre

A *célok* tekintetében alapvető a pártok szerepének vizsgálata. Mind a nemzetközi szakirodalom, mind a hazai elemzések rámutattak, hogy a nők politikai esélyeit döntően befolyásolják a párton belül uralkodó viszonyok (Norris–Lovenduski, 1995; Várnagy–Ilonszki, 2012; Vajda–Ilonszki 2021), valamint a pártokon belüli „gendered”⁶ gyakorlat. Ezért a női jelöltek állítása szempontjából sarkalatos, hogy milyen hatásokat várhattunk a pártok együttműködésétől. Az ellenzéki pártok – általános kapuőri szerepük mellett – eltérő és idővel változó gyakorlatot követtek, így joggal merül fel a kérdés, hogy az előválasztás során a jó (vagy legalábbis jobb) gyakorlatok érvényesülnek-e vagy éppen ellenkezőleg és így a korlátok magasodnak tovább. Kétségeink voltak például abban a tekintetben, hogy a leggyakoribb jelöltállítási szövetséget kötő⁷ Jobbik és DK között miként alakul a női jelöltek helyzete, hiszen a Jobbik volt a leginkább „gendered”, vagyis a női jelölteket legkevésbé valószínűen állító párt az összes ellenzéki párt között, míg a DK gendertudatosabb gyakorlatot követett. Erősítette kételyeinket, hogy az LMP korábbi, a nemek közötti paritást támogató jelöltállítási gyakorlata nem hatott pozitívan egyik pártra sem, és nem érvényesült az a nemzetközi tapasztalat, hogy egy párt „jó gyakorlata” szinte húzza magával a többi pártot. Az előválasztás kapcsán ezért arra számítottunk, hogy a pártok nem felfelé húzzák majd egymást a női jelöltek állításában. Annak ellenére gondoltuk ezt, hogy a nők nagyobb arányú előválasztási jelenlétét két szempont erősíthette. Egyrészt az ellenzéki előválasztás nem tekinthető olyan mértékben konfliktusokkal terhelt közegnek, mint maga a parlamenti választás, ami segítheti a nők nagyobb arányú megjelenését. Ezen kívül a korábbi elemzések tanúsága szerint 2018-ban, legalábbis a baloldali pártok esetében, elmozdulás történt az egyéni választókerületekben (EVK) a női jelöltek számát tekintve a korábbi évekhez képest (Vajda–Ilonszki, 2021). Ezzel együtt mégis azt feltételeztük, hogy a női jelöltek szá-

mában az előválasztás nem hoz jobb eredményt, mint a korábbi évek és a pártok kapuőri szerepe a kialakított előválasztási forma miatt megmarad.

H1: Az ellenzéki előválasztás során a jelöltállításban nem érvényesülnek az egyes pártokban fellelhető korábbi jó gyakorlatok, az egyes pártokra vonatkoztatva a női jelöltek száma és aránya változatlan marad.

A kockázatok tekintetében arra fókuszálunk, hogy milyen szempontok befolyásolják az előválasztáson induló jelöltek eredményességét (győzelmet), így összességében a képviselőt megújítását. A jelöltet mi segíti, mi akadályozza? Mivel a kockázatok kapcsán elengedhetetlen a teljes jelöltsokaságot vizsgálni, az elemzés ezen a ponton érinti a férfi jelölteket is. Három jelölési kockázat mutatkozik a jelölés (ki jelöl), az indítás (hol jelöl) és a támogatás (kit jelöl) során, feltevésünk szerint a női jelöltek és az új jelöltek hátrányára.

Ki jelöl? – Az előzőekben már láttuk, hogy a szelekciót alapvetően a pártok végezték. Ez a pártelvűség, illetve a pártok közötti alkuk korlátozták a szelekció lehetőségeit, hiszen az alku során az adott pártok számára egyaránt elfogadható jelöltet kellett találni. Ez a körülmény különösen korlátozhatja a civil jelöltek indulását. A pártalkuk az előválasztási (sőt, akár még a választási) folyamat szempontjából is lényegesek: nem mellékes, hogy *hány párt támogat egy jelöltet*, hiszen a kampány – az előválasztáson is – erőforrás-igényes. A kevesebb párt által támogatott jelöltek és különösen az új vagy civil támogatással induló jelöltek még inkább ki vannak téve az intézményi és személyi erőforrás-hiánynak, előbbi alatt értve a pártok, utóbbin pedig a helyi szinten dolgozó pártelkötelezett aktivisták támogatásának esetlegességét. Ennek már az előválasztási kampányban is lehetett jelentősége, de a parlamenti választási kampányban vált nyilvánvalóvá a probléma. Nem feltétlenül vonzó egy párton kívüli új jelöltnek vagy éppen egy másik párt jelöltjének a kampányát támogatni – különösen, ha a központi pártiniciatíva is féloldalas, esetleg ellentmondásos.⁸

Hol jelöl? – A jelölési hely szempontjából érdemes felidézni néhány általános feltételt, amit akár korlátozó körülménynek is nevezhetünk. Potenciális korlátot jelentett, hogy a közös indításból következően a jelöltek száma kevesebb volt, mint a korábbi években (az 1. táblázat szerint 20 százalékkal), amikor a pártok többsége önállóan indult és saját jelölteket állított. Ezen kívül, az előző választáson, 2018-ban mindössze 15 egyéni választókerületben nyert valamely ellenzéki párt jelöltje,⁹ és bár feltételezhetően nagy elszántsággal indultak neki a pártok az előválasztási folyamatnak, a körzetek nagy része a tényleges parlamenti választási szakaszban nem ígért könnyű győzelmet (ha egyáltalán). Az EVK-eredményeket mindig a pártlistás eredmények húzzák magukkal, és a közvélemény-kutatásokból tudható volt a kormánypárti fölény. A civil és a nem párttag jelöltek indulásáról gyakorlatilag nincsenek korábbi tapasztalatok, hiszen az előző években a jelöltállítás kizárólagosan a pártok terepe volt. Azt viszont tudjuk, hogy az egyéni választókerületekben mindig

kisebb arányban szerepeltek a női jelöltek, hiszen az egyéni jelöltség – szemben a pártlistával – olyan direkt versenyhelyzetet jelent, amit – különösen egy politikailag nem korrekt, politikai abúzustól sem mentes közegben – kevésbé gondolnak megfelelő indulási terepnek a nők számára a pártok és olykor maguk a jelöltek is. Ezekkel az általános korlátozó körülményekkel együtt sem mellékes, hogy *hol indul vagy indulhat a jelölt*, hiszen ez befolyásolhatja nyeresi esélyeit. Az általános kormánypárti dominancia ellenére vannak esélyes és billegő körzetek, és az ezekben való indítás feltételezhetően nem egyformán érintette az új/régi és a női/ferfi jelöltcsoportot, a képviseleti megújulás szempontjából az EVK-helyszín jellege feltételezhetően külön kockázatokkal járt.

Kit jelöl? – Végül az esélyeket befolyásolják maguknak a jelölteknek az erőforrásai – és hogy ezeket hogyan értékelik a jelöltet kereső-állító pártok, majd a választók. A sajtó, a honlapok, a jelöltek megnyilvánulásai alapján joggal állítható, hogy intenzíven zajlott a jelöltek keresése. Nem egy esetben több párt is igyekezett ugyanazt a helyileg ismert személyt megnyerni jelöltnek. Ez a jelenség felhívja a figyelmet arra, hogy a pártoknak, még a „nagy” ellenzéki pártoknak sincs feltétlenül megbízható országos lefedettsége a jelöltekkel illetően. Bázisuk sokszor területileg koncentrált, a kisebb ellenzéki pártok esetében pedig hiányzik vagy esetleges a jelöltbázis. A jelöltek erőforrásai kapcsán két megosztottság feltételezhető és mindkettő bizonytalanságot, kockázatot hordoz. A korábban már indult és régi „pártpolitikus” jelöltek nem szívesen állnak be olyan versenyhelyzetekbe, amelyek erodálhatják erőforrásaikat, adott esetben például azzal, hogy egy vesztes előválasztás a később összeállítandó pártlistán elfoglalt helyezésüket elbizonytalanítja. A korábbi években az egyéni választókerületi indítás és a listás helyezés közel párhuzamos tervezése lehetővé tette a relatív „biztonságos” indulást, mert a rosszabb választókerületi eredmény sem járt feltétlenül pozícióvesztéssel, hiszen a pártok igyekeztek a számukra fontos jelölteket biztonságba helyezni a listán. Most nem ez volt a helyzet: a lista sokkal később készült el és a több párt részvétele okán sok konfliktussal járt, nagy volt a bizonytalansági kockázat. De az új jelöltek számára is bizonytalansággal teli volt a kontextus: a helyi ismertség és a helyi pozíció – hiszen ezért váltak jelöltté – csak akkor ígért esetleges győzelmet a parlamenti választáson, ha a pártok támogatása megmarad. Ennek bizonytalansága rányomhatja a bélyegét az egész választási folyamatra. Ezt a helyzetet kiegészíti, felerősíti a helyi és az országos pozícionáltság közti eltérés. A hazai képviseleti rendszerben van egy „történetileg kódolt” konfliktus: miközben a magyar politikai rendszer szélsőségesen pártelvű, a választópolgárok igénylik a választókerületi kötődésű jelölteket/képviselőket, ami demokratikus tartalék is lehet a leromlott demokráciában (Papp, 2022). Összességében tehát a „rég” pártpolitikus-jelöltek és a pártfunkcióval vagy akár még párttagsággal sem rendelkező és gyakran helyi kötődésű jelöltek és/vagy civil jelöltek egyaránt megtapasztalhatták az új helyzet teremtette bizonytalanságot. Vagyis mindkét

jelöltcsoport számára komoly kockázatokkal járt a helyzet: a régi, beágyazott pártpolitikus jelöltek magának az ellenzéki előválasztás kockázatának (esetleges vereség) és a listaállítás körülményeiben megmutatkozó kockázatoknak (időzítés, többpárti alku) voltak kitéve, míg az új jelöltek számára az erőforrások hiánya tűnt a legnagyobb kockázatnak. A női jelöltek kapcsán feltételezésünk kevésbé egyértelmű. Korábbi kutatásaink szerint a politikában, sőt a parlamenti politikában szerephez jutó nők erőforrásaikat tekintve nem maradnak el a férfi politikusoktól, lényegében ugyanazt a politikai utat járják be. Több göröngy, kevesebb csúcspozíció jut nekik, de politikai erőforrásokat tekintve nem maradnak el a férfi társaiktól – legalábbis a baloldali pártok esetében.

Az előbbieket alapján a kockázatokra vonatkozó hipotézisünk a következő:

H2: Az ellenzéki előválasztás során a jelöltbázis megújítása számos kockázatot rejt. Feltételezésünk szerint kisebb lesz a nők és az új jelöltek párttámogatottsága, hátrányaik valószínűleg megmutatkoznak a körzet megválasztásában is. Ugyanakkor a nők esetében nem várhatók csekélyebb erőforrások és így kockázatok.

Utolsó hipotézisünk a hatásra vonatkozóan lényegében az előzőek összegzése. Ugyan az ellenzéki választók elérése és mobilizálása tekintetében sikeresnek tekinthető az előválasztás, a női jelöltállítás eredményei tekintetében visszafogottabb hatást várunk. Egy korábbi elemzés szerint (Tóka–Popescu, 2021: 686.) a nők aránya az előválasztáson valamivel magasabb volt – mind a jelöltek, mind az előválasztáson nyertes jelöltek között –, mint az összes ellenzéki jelölt között az előző parlamenti választáson, de a tényleges hatást tekintve fontos az előválasztási folyamat dinamikájának elemzése. Ez a vizsgálat elengedhetetlen a folyamat egészének értékelése szempontjából.

H3: A nők nem lesznek eredményesebbek az előválasztáson, mint a férfiak, és ezt várjuk az új jelöltek esetében is.

ADATOK, ELEMZÉS

Célellentétes?

Hogyan hatott a pártok előválasztási összefogása? Pozitív-e az eredmény a korábbi választási évekhez képest? Bár 2014-től az új választási rendszerben zajlik a szavazás, mégis érdemes a 2010 után kialakuló domináns egypártrendszer időszakáról néhány összefüggésre felhívni a figyelmet. A korábbi három választás alkalmával a 2021-ben közösen induló pártok összes jelöltje között a nők aránya csekély volt, a vizsgált pártok jelöltjeinek átlagosan alig ötöde (a Jobbik nélkül átlagosan negyede) volt nő. Az egyes pártok között persze vannak eltérések a női jelöléseket illetően, például – ahogy már korábban említettük – szinte mindig az LMP állította a legtöbb női jelöltet az összes jelöltjéhez képest. Az egyéni választókerületi jelölés árulja el a legtöbbet a nők párton belüli helyzetéről, hogy mennyire vannak (közel) egyenrangú helyzetben a

férfiakkal, hiszen az megerősíti hajlandóságukat az egyéni megmérettetéshez. Az egyéni választókerületekben a női jelöltek lényegesen kisebb köre méretette meg magát. 2010-ben 5 százalék alatt és 2014-ben csak kevéssel 10 százalék fölött volt a női jelöltek aránya a baloldali pártok körében az EVK-kban. 2018-ban azonban 20 százalékhoz közelített ez az érték – a DK kiugró eredményének köszönhetően.¹⁰ A Jobbik esetében 4 százalék körüli volt az első két választáson ez az érték, 2018-ban pedig 7,5 százalék (1. táblázat). Összességében az előválasztáson az EVK-jelöltek körében 22,5 százalékra nőtt a nők aránya, a változás minden párt esetében pozitív volt. A Jobbik részvétele az ellenzéki előválasztásban az átlagot tekintve tehát nem „hátráltatta” a női indulási arányokat.

1. táblázat. Az indítás – összevetve a 2018-as parlamenti választás EVK-s adataival, összes és nő

Választott frakció	2021-es előválasztás (EVK)			2018-as parlamenti választás (EVK)		
	összes jelölt		női jelölt	összes jelölt		női jelölt
	száma (fő)	száma (fő)	aránya (%)	száma (fő)	száma (fő)	aránya (%)
DK	61	19	31,1	46	14	30,4
Jobbik	55	6	10,9	106	8	7,5
LMP	25	6	24,0	106	18	17,0
Momentum	61	14	23,0	87	15	17,2
MSZP	39	10	25,6	58	11	19,0
Párbeszéd	12	2	16,7			
Összesen	253	57	22,5	316	51	16,1

Megjegyzés: A jelöltek egy része (16 fő) a parlamenti választáson való győzelme esetén az ÚVNP/„a hat párt valamelyike” formában jelölte meg a frakcióhoz való csatlakozási szándékát arra az esetre, ha nem alakulna a parlamentben az ÚVNP-nek saját frakciója. Ezen személyek másodlagos frakciópreferenciái a következőképpen alakult: 8 fő LMP, 3 fő Jobbik, 2-2 fő DK és Momentum, 1 fő Párbeszéd.

Forrás: NVI és Előválasztás 2021 adatai alapján saját számítások

A fenti táblázat a pártok 2018-as parlamenti, illetve a 2021-es előválasztási (női) jelöltindításait összegzi. 2018-ban az MSZP és a Párbeszéd kivételével a pártok külön állítottak jelöltek¹¹ így a pártok által indított egyéni választókerületi jelöltek száma kevésbé irányadó, bár mindenképpen említést érdemel, hogy akkor csak két párt (Jobbik, LMP) tudott mind a 106 egyéni választókerületben jelöltet állítani. A 2021-es adatoknál a párt-hovatartozás azt jelöli, hogy az induló jelölt melyik frakcióba kíván beülni, ha a parlamenti választáson beke-

rülne az Országgyűlésbe. A táblázatok – a későbbiekben is – az előválasztáson ténylegesen induló jelöltekre vonatkoznak, az előzőleg visszalépőket nem tartalmazzák. A pártok erőviszonyait illusztrálják a táblázat abszolút számai: az előválasztáson a legtöbb jelöltet a DK és a Momentum indította, az induló jelöltek közel felét e két párt adta. A harmadik helyen a Jobbik szerepel a jelöltek valamivel több, mint ötödével. E pártoktól leszakadva az MSZP, az LMP és a Párbeszéd együttesen a jelöltek 30 százalékát állította. Látható, hogy összességében a DK és a Momentum volt a legeredményesebb, a jelöltek közel negyede ezeket a frakciókat választotta volna győzelme esetén, tőlük kevésbé maradt le a Jobbik. A pártokat tekintve a legnagyobb arányban a DK jelöltjei között találhatunk nőket (31,1%), ezt az MSZP (25,6%), majd az LMP (24,0%) követi.

Bár az ellenzéki pártok 2018-hoz képest kevesebb jelöltet állítottak az előválasztáson, több női jelöltet indítottak el az egyéni választókerületekben, számukat és arányukat (+6,4 százalék) tekintve is. Mindegyik vizsgált pártnál (az MSZP–Párbeszéd által összesített adatok esetében is) nőtt az előválasztáson elindított női jelöltek aránya. A pártok összefogása tehát nem hátráltatta a nők EVK-beli jelöltállításának esélyeit. Az egyszerű számok mögött azonban szám-talan egyéb szempont mérlegelendő a nők és az új jelöltek helyzetének és esélyeinek pontos értékeléséhez.

Kockázatos?

A fentebb már említett három kockázati szempontot tekintjük át (az indító pártok száma, a körzet jellege és a jelöltek erőforrásai szerint) a jelöltszempont megújulására és a nők arányaira figyelemmel. A jelöltek neme és korábbi indulása között nincs szignifikáns kapcsolat, (a férfi jelölteknek valamivel több, mint fele, a női jelölteknek közel kétharmada volt új jelölt), ezért a továbbiakban az elemzés során külön kezeljük a női és az új jelöltszempontot.

a) Ki a támogató?

Először a régi versus új jelöltek számát/arányát nézzük meg, és erre a két csoportra tekintve vizsgáljuk, hogy miben különböznek a támogató pártok számát illetően – azon feltételezés alapján, hogy a több támogató párt a jelölt esélyeit is növelheti; kérdés, hogy az új jelölteket és a női jelölteket kevesebb párt támogatja-e? Először csak az alapadatokat tekintve, várakozásainkhoz képest nagyobb arányt képviseltek az új jelöltek: a 253 egyéni választókerületi jelölt közül 144 fő (56,9%) nem indult a 2018-as választáson, tehát az előválasztás jelölt-mobilizáló hatása egyértelmű. Az 1. táblázatban már említett 57 fős női jelöltszám (22,5%) ehhez képest nem átütő eredmény, de mint láttuk, meghaladja a korábbi női indulási arányokat.

Hozzátehetjük, hogy a jelöltek között relatív magas arányban vannak párt-hoz szorosan nem kötődő vagy akár párttagsággal sem rendelkező jelöltek (utóbbiak aránya 30%). Az új jelöltek magas aránya egyszerre hordoz pozitív és kritikus tartalmat: eredmény, hogy a nehéz terepen (csekély valós választási eséllyel kecsegtető választókerületben) is voltak vállalkozók a feladatra, viszont az is megmutatkozik, hogy a pártok valójában elengedték a választókerületek nagyobb részét, azokat, ahol nem reménykedtek a sikerben. Ez abból derül ki, hogy az adott körzetekben milyen számban támogatták a jelölteket. Az új jelöltek és a régi jelöltek párttámogatása, vagyis az, hogy átlagosan hány párt támogatta az előválasztáson az egyes személyek jelöltként való indulását, meglehetősen különbözik.¹² Az új jelöltek esetében az átlagos párttámogatottság 2,8, a már korábban (tehát 2018-ban is) induló jelölteknél pedig 3,8. Az új és a régi jelöltek párttámogatottságában az eltérés jelentős.

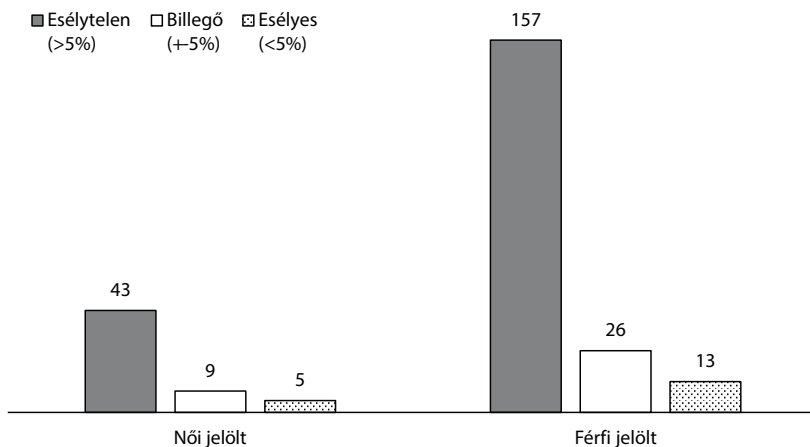
Kutatási kérdésünkkel összhangban azt is megnéztük, hogy a párttámogatásban megmutatkozó általános eltérések megjelennek-e a nemek között is, azonban nem találtunk szembetűnő eltérést a nemek között. Mind a női, mind pedig a férfi jelöltek átlagos párttámogatottsága 3,2.

A jelöltek civil háttérét is fontosnak tartjuk azon az alapon, hogy az új jelöltek bevonásában a civil szervezeteknek is lehetett szerepe. A jelöltek civil szervezetek általi támogatottságát, vagyis azt tekintve, hogy a támogató pártok között megjelennek-e a civil szervezetek, gyenge ($p = 0.05$) szignifikáns kapcsolatot találtunk az új és a régi jelöltek hivatalos civil támogatóinak arányait illetően, a régi – tehát már 2018-ban is induló – jelöltek előnyére. A 2018-ban már szerepet vállaló jelöltek 40 százaléka, az először az előválasztáson indulók 30 százaléka mögött voltak civil támogatók. Ez meglepő, mert azt vártuk, hogy az először indulók háttérben markánsabban megjelenjen majd a civilek. Ugyanakkor, az életrajzok áttekintése után ez a kép árnyalódott, mert azok tanúsága szerint az új jelöltek valamivel több mint 40 százalékánál találtunk civil mozgalmi tapasztalatot ($p = 0.053$). A női és férfi jelöltek között viszont nincs szignifikáns eltérés abban, hogy volt-e civil támogatójuk vagy sem: a férfi jelöltek valamivel több mint harmada, a női jelöltek valamivel kevesebb, mint harmada esetében találtunk civil támogatókat.

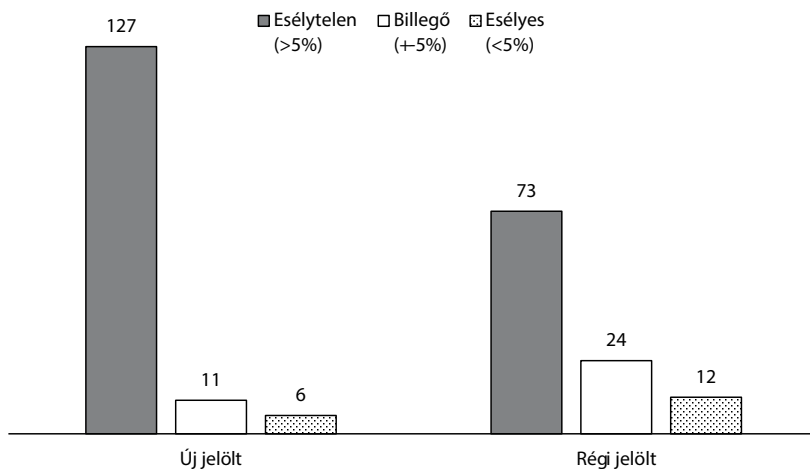
b) Hol indulnak?

Az új jelöltek és a női jelöltek szempontjából nem pusztán az jelent kockázatot, hogy kevesebb párt támogatja őket (ahogy az előbbi bekezdésben láttuk), és így feltételezhetően kevesebb erőforrás áll rendelkezésükre az előválasztási (és perspektivikusan a választási) kampányban, hanem az is, hogy milyen körzetben indítják el őket. Kérdés, hogy megfigyelhető-e jelölési hierarchia a régi jelölt/új jelölt, illetve a női jelölt/férfi jelölt vonatkozásában, vagyis, hogy az esélyesebb helyekre kevésbé kerülnek női és új jelöltek. A jelöltekhez hozzárendeltük az egyéni választókerületek esélyes/billegő/esélytelen voltát. A vá-

lasztókerületek besorolása a 2018-as parlamenti választási eredmények alapján történt aszerint, hogy az adott választókerületet a Fidesz–KDNP vagy az ellenzéki jelölt nyerte, és milyen aránnyal.¹³ E felosztás szerint 18 jelölt indulhatott esélyes, 35 billegő és 200 esélytelen körzetben. Míg a három körzettípusra vonatkoztatva a nők és a férfiak között nem találtunk, addig az új jelöltek és a régi jelöltek indítási helyét illetően szignifikáns eltérést találtunk (lásd a 3. és 4. ábra).

3. ábra. A női és férfi jelöltek megoszlása az egyes körzettípusokban (fő)

4. ábra. Az új és régi jelöltek megoszlása az egyes körzettípusokban (fő)

c) Kik indulnak?

A politikai sikerben meghatározó jelentőségűek a politikai erőforrások, bár lehetnek olyan személyes erőforrások (akár a körzetben egy olyan hivatás gyakorlása [pl. kórházigazgató], akár a családi háttér [pl. a körzetben jól ismert, régi családi kapcsolatrendszer]), amely rásegíthet ezekre. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy hazánkban a választók pártpreferenciái húzzák magukkal az egyéni választókerületi eredményeket, így most lényegében ennek „próbáját” végezzük el az előválasztást illetően, azzal a kérdéssel, hogy miként élnek a pártok a jelöltek erőforrásaival az indításkor, mennyire kalkulálnak azokkal. Elemzésünk során a következő intézményileg is leírható szempontokat vettük számításba, amelyek adott esetben segíthetik a jelölt sikeres választási szereplését (mivel az ismertséget, támogatást biztosít számára, így több „mozgósításra” képes): az előválasztás idején a jelölt parlamenti képviselő, polgármester, helyi önkormányzati képviselő, (országos vagy megyei) pártvezető, párttag.¹⁴ Ezen kívül a sikeres választási szereplés esélyét növelheti, ha az induló jelöltet a választók már ismer(het)ik az előző parlamenti választás kampányából, ezért megnéztük, hogy mely jelöltek indultak el a 2018-as parlamenti választásokon, illetve kik indultak el ugyanabban az egyéni választókerületben, mint a 2021-es előválasztáson. További esélynövelő tényezőként vettük számításba az előválasztás során, ha a jelöltet civil szervezet is támogatta.

Azt találtuk, hogy a jelöltek döntő többsége (71,1%) párt tagja volt, 36 százaléka volt pártvezető, sokuk indulását (34,4%) hivatalosan is támogatta valamely civil szervezet. A választott politikai pozíciókat tekintve a jelöltek közel 40 százaléka polgármesterként vagy önkormányzati képviselőként tevékenykedett valamely helyi testületben. Az előválasztáson parlamenti képviselői pozícióból indult az összes ellenzéki jelölt 18,2 százaléka. A jelöltek egy nem elhanyagolható hányada (43,5%) részt vett a 2018-as parlamenti választásokon, ráadásul közel negyedük ugyanabban a választókerületben indult újra, ahol korábban már megmérettette magát.

A fenti szempontokat vizsgálva külön a női és az új jelölteken belüli arányokat szemlélteti a 2. táblázat leíró statisztikája. Lényeges (10 százalékpontot is meghaladó) különbség van a nemek között a helyi választott testületi pozíciókat tekintve: míg a női jelöltek 26,4, addig a férfiak 37,9 százaléka volt polgármester vagy helyi önkormányzati képviselő. Továbbá a férfi jelöltek csoportján belül nagyobb arányban vannak azok, akik a 2018-as parlamenti választáson is indultak. A női jelöltek egyetlen szempont, a párttiszttség tekintetében előzik meg valamivel a férfi jelölteket (nem szignifikáns mértékben). Ezzel a jelenséggel korábbi kutatásainkban már találkoztunk: a párttisztságokban nem feltétlenül alulreprezentáltak a nők. Míg a női jelöltek esetében csak a 2018-as indulás tekintetében volt szignifikáns az érték (vagyis többen vannak a női jelöltek között az új indulók, amit már korábban megállapítottunk), az új jelölteket három aspektus is szignifikáns mértékben megkülön-

bözteti a régi jelöltektől: a civil szervezeti támogatottság, párttagság, pártvezetői háttér.

2. táblázat. Az összes jelölt erőforrásai (százalék)

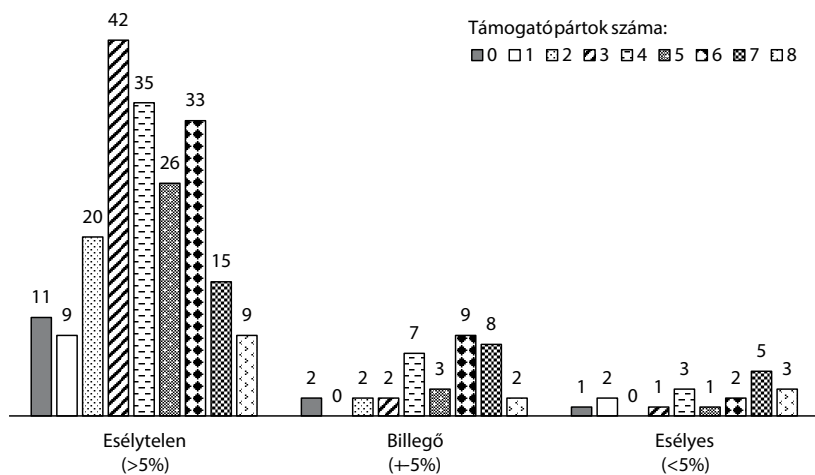
Erőforrás	összes jelöltön belül (n = 253)	Arány a(z)	
		női jelölteken belül (n = 57)	új jelölteken belül, (n = 144)
Civil szervezet a támogatók között	34,4	31,6	29,9**
Párttag	71,1	66,7	40,3***
Pártvezető (országos vagy megyei)	36,0	38,6	22,9***
Polgármester	5,1	1,8	5,6
Nem helyi önkormányzati képviselő	32,8	24,6*	31,3
Parlamenti képviselő	18,2	17,5	–
2018-ban jelölt volt	43,1	33,1*	–
2018-ban azonos EVK-ban volt jelölt	24,5	17,5	–

* $p < 0,1$ ** $p < 0,05$ *** $p < 0,01$

Forrás: Előválasztás 2021, NVI és az Országgyűlés honlapja adatai alapján saját számítások

Mindennek alapján egy kilenc elemű additív indexet hoztunk létre a fentiekben nevesített, a jó választási szereplést valószínűsítő nyolc tényezéből (minden elemhez 1–1 pontot rendelve), amit kiegészítettünk az adott jelölt párttámogatóinak számával (0–2 pont).¹⁵ A kapott index átlagértéke 4,3 pont volt, a női és a férfi jelöltekre vonatkozó átlagos indexértékek (4,1, illetve 4,4 pont) nem térnek el egymástól jelentősen (a szórás értéke mindkét nem esetében 2,1). Az új jelöltek erőforrásindexe 3,0, a régi jelölteké pedig 6,1 – az eltérés a korábban indulókhöz képest szignifikáns ($p = 0.001$).¹⁶

Kapcsolatot találtunk a jelölti erőforrások és a körzet típusa között (Cramer's $V = 0,016$). Az alábbi ábra két fontos összefüggésre hívja fel a figyelmet. Egyrészt illusztrálja, hogy az esélytelen körzetekben jelentős erőforrásokkal bíró jelöltek is indultak, ami nem is lehetett másként, hiszen a körzetek túlnyomó többsége az esélytelen csoportba tartozik. Ugyanakkor az esélytelen körzetek normál erőforrás-eloszlásához képest mind a billegő, mind az esélyes körzetek a magasabb erőforrás-értékek felé húznak, vagyis a több erőforrással bíró jelöltek inkább kaptak helyet billegő vagy esélyes körzetekben.

5. ábra. A jelöltek erőforrásindexeik szerinti megoszlása az egyes körzettípusokban (fő)

Az előzőek alapján összegezzük, hogy ténylegesen milyen szempontok mentén értelmezhetőek a 253 jelölt vonatkozásában az indítási kockázatok és megjelenik-e a gender alapú, valamint az új jelölt/régi jelölt alapú eltérés. A két csoport vonatkozásában eltérően mutatkoztak meg a kockázatok a támogató pártok száma, az indított hely (esélyes, billegő, esélytelen) jellege és az erőforrások tekintetében is. Az alábbi 3. táblázat egyszerűen mutatja be az összefüggést, ahol a + jelentős, szignifikáns kapcsolatot, a – az összefüggés hiányát jelöli. A politikai erőforrások közül azokat nevesítettük, ahol az eltérés jelentős volt.

3. táblázat. A jelölési kockázati szempontok összegzése

Kockázati tényezők	női jelöltek	új jelöltek
támogató pártok száma	–	+
körzet jellege	–	+
személyes erőforrások		
helyi pozíciók	+	–
civil támogatás	–	+
párttagság	–	+
pártvezető	–	+
nem indul 2018-ban	+	+

Levonhatjuk a következtetést, hogy míg az új jelöltek a régi jelöltekhez képest minden jelölt szempont alapján jelentős korlátokkal találkoztak, addig a nők esetében csupán két politikai erőforrás tekintetében mutatkozott különbség a férfiakhoz képest – bár ez nem befolyásolta azt, hogy mekkora párttámogatást kaptak.

Hatástalan?

A hatást tekintve két lépést tekintünk át: hogyan szerepeltek az érintett jelöltek az előválasztáson és a parlamenti választáson. Megmaradnak-e a fent azonosított magyarázó erejű eltérések, illetve milyen egyéb szempontok bukkannak fel az eredményeik vizsgálatánál. Az előválasztáson végül a 106 EVK-ban 22 nő és 44 új jelölt nyert jogosultságot a tavaszi választásokon való indulásra.¹⁷ A 4. táblázat számszerűsíti sikermutatóikat.

4. táblázat. Az előválasztáson és a parlamenti választáson induló és nyertes jelöltek (fő, százalék)

	összes jelölt száma	női jelölt száma (aránya)	új induló
Előválasztáson induló	253	57	144
Előválasztáson nyertes	106 (42%)	22 (39%)	44 (31%)
Parlamenti választáson EVK-nyertes	19 (18%)	3 (14%)	2 (5%)

A női jelöltekkel szemben nincs jelentős eltérés: az összes jelölt 42 százaléka győzött az előválasztáson és 18 százaléka a parlamenti választáson, a nők esetében a két adat 39, illetve 14 százalék. A csekély eltérés nem meglepő, hiszen alig találtunk jelentős különbséget a nők jelölési mintázatában a férfiakéhoz képest. Az új jelöltek több szempontból is hátránnyal indultak, ehhez képest meglepő eredmény az új jelöltek kb. egyharmados győzelmi aránya az EVK-kban és az is, hogy még a parlamenti választás során is két új jelölt sikerrel járt.

Kérdés, hogy az előválasztásnak lehet-e valamilyen szerepet tulajdonítani a parlamenti választási eredményekben kifejezetten a jelölés során megtapasztalt kockázatok alapján. Például más-e a 19 nyertes és a 87 nem megnyert körzet jelölési, előválasztási kontextusa, figyelemmel a feljebb már áttekintett szempontokra? A nyertes jelöltek többsége (17 fő) nem először indult a parlamenti választásokon, közülük 15-en már a 2018-as választáson is EVK-ban, 11-en (az összes nyertes jelölt 58 százaléka) ráadásul a 2022-es indulási helyével meggyező EVK-ban indult. Ugyanezek az arányok a vesztes jelöltek esetében jóval alacsonyabbak. Alig több, mint a felük (52%) volt jelölt a 2018-as parlamenti választásokon, 40 százalékuk volt EVK-s jelölt és csupán 31 százalékuk indult ugyanabban az EVK-ban. A politikai erőforrásokat tekintve különbség van a nyertes és a vesztes jelöltek indexeinek mind az átlagát (6,3 vs. 5,1), mind a móduszát tekintve (7 vs. 6). Az index egyes elemeit vizsgálva két pozíciónál, nevezetesen a parlamenti képviselői és a pártvezetői pozíciónál találtunk jelentős különbséget a két csoport összetételében. A nyertes jelöltek között mindkét pozíció felülreprezentált.

Általánosan tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a jelöltek politikai erőforrásai meghatározóak voltak a parlamenti győzelmükben, ami szorosan összefüggött a támogató pártok számával és a jelölés helyével. A nyertes jelöltek átlagosan eggyel több párt támogatta, a támogató pártok átlagos száma a nyertes jelölteknél 5,1, míg a vesztes jelölteknél 4,2. Az egyes körzettípusoknál részben a „papírforma” jött be, ha azt nézzük, hogy az ellenzéki jelöltek mind a 9, számukra esélyes választókerületben nyertek, amihez hozzájött további 9 billegő körzetes győzelem, ami egyben a billegő körzetek 56 százalékanak megnyerését jelenti. Ezek az összefüggések lényegében hasonlóak, mint a korábbi választásokon, az előválasztás kontextusából adódóan a támogató pártok száma jelent adalékot. A több párt által támogatott, jelentős politikai erőforrásokkal bíró és esélyes körzetben induló jelöltek hozták a parlamenti mandátumot. A parlamenti eredmények döntően a pártok és az erős jelöltek domináns és összekapcsolódó szerepére hívják fel a figyelmet. A jelölési folyamat feltárása tehát kiegészíti, bár közvetlenül nem magyarázza a parlamenti választási eredményt. A részletek további szempontokra is felhívják a figyelmet, amelyek direkt összefüggésbe hozhatók az előválasztással. Két aspektust említünk, egyet az új jelöltekre, egyet a női jelöltekre vonatkozóan.

Az először induló jelöltek között két férfi tudta megnyerni a körzetet (Jámbor András és Barkóczi Balázs), egyikük, Jámbor András esélytelen választókerületben járt sikerrel.¹⁸ Az új civil jelölt győzelme felhívja a figyelmet a helyi és mozgalmi erőforrások jelentőségére, amire ténylegesen az előválasztási forma nyújtott lehetőséget, igaz elemzésünk bemutatta ennek korlátait. Természetesen nem lehet abszolutizálni ezt a körülményt, hiszen a körzet esélytelen volta ellenére az ellenzék által az önkormányzati választáson „megnyert” és az előválasztáshoz szokott körzetről volt szó. Ez azt valószínűsíti, hogy komoly és hosszas előkészítő munka hozhat esélyt a választási győzelemre a pártoktól független új jelöltek számára. Ezt megerősíti az a körülmény, hogy a lista első helyén szereplő, EVK-ban is induló Márki-Zay Pétert leszámítva az új jelöltek az ellenzéki lista mandátumra esélytelen helyein szerepeltek, tehát csak önálló körzeti teljesítményükben bízhattak.

Az EVK-beli jelöltek listás helyezéseinek szempontja a női jelöltek kapcsán is jelentőséggel bír. Először induló női jelölt nem nyert a parlamenti választáson, mindhárom EVK-mandátumot szerzett női jelölt indult már korábban, ketten közülük parlamenti képviselők is voltak (Kunhalmi Ágnes az MSZP és Szabó Tímea a Párbeszéd színeiben, Orosz Anna, a Momentum tagjaként nem új induló, de új képviselő). Kapott szavazatarányaik nem különböznek a férfiakétól, illetve ahogy a 4. táblázat mutatta, a nők nyerési arányai csekély mértékben tértek el az összes jelölt nyerési arányaitól, mind az EVK-s győzelem, mind a parlamenti győzelem esetében. Mégis joggal beszélünk a hatás elmaradásáról, hiszen a 22,5 százalékos jelöltarány (253 főből 57 nő) meghaladta a korábbi parlamenti választás EVK női jelöltarányát, a parlamenti mandátum-

szám viszont alig változott: az 2018-as választás után 12 nőnek lett mandátuma a későbbi ellenzéki előválasztás pártjaiban, a 2022-es parlamenti választás után a női mandátumok száma 13.

Az előválasztás választott formája és folyamata hátrányokkal járt a női jelöltek szempontjából akkor is, ha az EVK-s jelölési folyamat vizsgált kockázatait illetően alig találtunk jelentős hátrányokat. A forma tekintetében hátrányosnak tekintjük az előválasztás egyfordulós többségi voltát, a folyamat tekintetében pedig az EVK-beli jelölés és a listás jelölés alapvető elválasztását. Bár ezeket a lépéseket részben a választási rendszer „kényszerítette ki”, alkalmazásuk során domináltak a pártszempontok. Az egyfordulós versengő választás bizonyítottan hátrányos a női és általában a kisebbségi jelöltek számára. Ezen kívül a listán egyértelmű volt a nők hátránya, mivel az egyéni választókerületekben mandátumot szerző három nő kifejezetten hátul volt a listán,¹⁹ az ő bejutásukat jóformán egyetlen lapra tették fel a pártok. Bár mindhárman pártjuk meghatározó tagjai (vezetői) – az előválasztáson nyertes többi női jelölthez hasonlóan – a közös ellenzéki országos listán nem befutó pozíciókat kaptak. Ugyanakkor az országos listáról bejutott ellenzéki női képviselők egyike sem indult egyéni választókerületben a 2022-es választásokon, vagy azért, mert az előválasztáson nem nyert jogot az indulásra vagy ott el sem indult. Ezzel megerősítést nyert az a feltevésünk, hogy az egyéni választókerületi indulás és a listaállítás közötti időbeli és politikai „szakadék” a pártok dominanciáját tartotta fenn és bizonytalansági tényezőt jelentett a jelöltek számára, különösen a női jelöltekre. Megállapításunk megerősítést nyer a 2018-as adatokkal összevetve is. Míg 2022-ben az országos lista 57., már mandátumot nem eredményező helye volt az első, amit olyan női jelölt (Szabó Rebeka) foglalt el, akinek volt EVK-indulása is,²⁰ addig 2018-ban az egyéni választókerületben indított nők többsége az 50. helyezés előtt szerepelt a listákon. 2022-ben tehát az EVK-s női jelöltek a lista mandátumra teljesen esélytelen helyeire kerültek – jöllehet 2018-ban a pártok a mostaninál nagyobb szabadságot élvezve, maguk állították össze saját listáikat. Áttörésről tehát távolról sem beszélhetünk. Az előválasztás nem eredményezett alapvető változást sem a női képviselők számában, sem az arányában.

ÖSSZEGZÉS

Ahogy a bevezetőben összefoglaltuk, az előválasztás meghirdetett céljai között az ellenzéki pártok legitimitásának erősítése, a képviselőlet megújítása és az autoritalizálódó rendszer ellenében egy eredményes választási kihívás felépítése szerepelt. Az ellenzéki pártok továbbra is súlyos legitimációs deficittel küzdenek, a domináns párt leváltása nem sikerült. Mindez ugyan nem kivételes, hiszen a nemzetközi tapasztalatok sokasága pontosan megmutatja, hogy

milyen kockázatokkal járhat az előválasztás a pártok számára, sőt a parlamenti választási eredmény sem kizárólagos értékmérője az előválasztás intézményének. Mégis hogyan értékelhető az előválasztás a jelöltek kiválasztása, esélyei és eredményei alapján?

Az intézmények soha nem gendersemlegesek, és amikor valamilyen új intézmény alakul, valójában „beágyazott újítással” (nested newness) van dolgunk, a korábbi (vagy adott esetben ezzel párhuzamosan működő) intézményi keretek befolyásolják az új intézmény működését is (Mackay, 2014). Ezt a szempontot erősíti az ellenzéki előválasztás tapasztalata. Előzetes feltételezésünkkel ellentétben a női jelöltek száma és aránya, az egyes pártokon belül is nőtt, azonban hiába a számszerű növekedés, ha az végül hatástalan marad (H1). Az összes jelölt számán belül a nők aránya (22,5%) lényegében változatlan maradt az előválasztást megnyerő jelöltek között (20,1%), amely arány azonban lecsökkent a parlamenti választáson EVK-mandátumot szerző ellenzékiek körében, mikor 22-ből csupán három nő szerzett mandátumot (ez az EVK-ban megválasztott ellenzéki képviselők 15,8 százalékát jelenti). Bár az országos listát nem elemeztük mélyrehatóan, az, hogy végül csupán egy fővel nőtt a parlamentben a női képviselők száma, részben az EVK-ban induló női jelöltek második bejutási esélyének hiányából, valamint általában is a női jelöltek listákon való előnytelen szerepeltetéséből fakad. Mindez történt annak ellenére, hogy a férfiakhoz képest a nők nem rendelkeztek csekélyebb politikai erőforrásokkal (kivéve a helyi pozíciókat). Bár a kapott párttámogatásban nem találtunk a nők és a férfiak között különbséget, a körzetek elosztásánál a nők az esélyes és a billegő körzetek alig több, mint negyedében szereztek indulási jogot – így ott inkább hátrányt szenvedtek (H2). Az új jelöltek jelentette nagyobb jelölési kockázat megmutatkozott (negatívan) mind a kapott párttámogatásban, mind a választott/kapott körzet típusában (H2). Kevés új jelölt kapott esélyt az esélyes/billegő körzetekben való indulásra, új jelölt mindkét körzettípus harmadában indult csak.

Összességében tehát megállapítható, hogy az előválasztás nem hozta el a várt eredményt, eredeti céljával ellentétben nem valósult meg a képviselet megújítása (H3). Az előválasztás választott formájában a pártok szerepe kizárólagos volt a jelöltek előzetes kiválasztásában és domináns volt esélyeik befolyásolásában. Így bár a korábbi választásokhoz képest az előválasztáson arányaiban több női jelölt indult, esélyeiket nem növelte az előválasztás, a képviseleti hatás elmaradt. Hasonlóképpen az új jelöltek megjelenése és előválasztási sikere szerény eredményt hozott. A korábban már említett intézményi szempontok (az előválasztás egyfordulós többségi volt, a listaállítás elválasztása az előválasztási eredményektől) sem segítették a jelölt csoport megújulását a nők és az új jelöltek esetében sem.

JEGYZETEK

- ¹ Ezúton mondunk köszönetet írásunk két bírálójának, akik javaslataikkal hozzájárultak kutatási eredményeink bemutatásához.
- ² Ennek választási következményeiről és lényegében kudarcáról lásd Böcskei (2023).
- ³ *multi-stage mixed primary framework* (lásd erről: Kenig et al., 2015; és Kenig–Pruysers, 2018)
- ⁴ Egyetlen példát találtunk arra, hogy ellenzéki pártok közösen kezdeményezzenek előválasztást a választások előkészületeként, mégpedig Hong Kongban 2020-ban, de az esemény körülményeiben és következményeiben alig összehasonlítható a hazai esettel. Lásd Davis (2022).
- ⁵ A miniszterelnöki jelöltállításra, ami bár genderszempontról is külön tanulmányt érdemelne, nem térünk ki. Amíg a közeg olyan mértékben (mélységben) „gendered”, mint az a hazai politikában tapasztalható, minden női szereplő tevékenységének – sikerüknek és kudarcuknak egyaránt – szimbolikus jelentősége van. A női miniszterelnök-jelölés szimbolikus üzenetét – hogy egy sikeres, felkészült, elismert nő vesz részt a legmagasabb politikai pozícióért folyó küzdelemben – elhalványította a családi kötődés, amit a kormányzati média maximálisan kihasználta. A női szerepek jelentőségének bemutatása és érvényesítésének tekintetében ez kudarc.
- ⁶ A fogalom az intézményeken (adott esetben a pártokon) belüli nemek közötti rendszerszintű egyenlőtlenségre utal. A ‘gendered institution’ fogalmára először lásd Acker (1992).
- ⁷ A 106 körzet közül 20-ban a DK és Jobbik vagy Jobbik és DK sorrendje alakult – ezt követték különböző gyakorisággal és sorrendben más pártok együttműködési mintázatai.
- ⁸ Azóta már nyilvánosan elhangzott: „annyit tettünk, amennyit kértek tőlünk” – mondta Gyurcsány Ferenc (Partizán, 2022). Amikor a miniszterelnök-jelölt javasolta neki a háttérben maradáást, a DK lényegében a választókerületi kampányt is lefújta azokban a kerületekben, ahol nem saját jelöltjei voltak esélyesek. Szintén ebben a témában például: Kerényi (2021).
- ⁹ 14 EVK-ban nyertek az „ismert” pártok jelöltjei, illetve a 15. EVK Mellár Tamásé lett, aki 2018-ban függetlenként indult.
- ¹⁰ Ebbe már beleszámítottuk a mandátumhoz akkor még nem jutó Momentum jelöltjeit is.
- ¹¹ Közvetlenül a 2018-as parlamenti választások előtt számos visszalépés történt az ellenzéki pártok megállapodása nyomán. Ezekről részletesen lásd például a Mércé gyűjtését (Pap, 2018).
- ¹² A támogató pártok maximális száma nyolc.
- ¹³ Korábbi elemzéseinkben a 8 százalékos határt alkalmaztuk a billegő körzetek lehatárolására. A politikai polarizációra és az előző két választásra figyelemmel most szorosabb határt vontunk, 5 százaléknál húztuk meg a billegő körzethatárt. (Lásd az előzményekre Tóth–Ilonszki, 2015).
- ¹⁴ Nem feltétlenül csak a hat előválasztást szervező pártra vonatkoztatva, hanem bármely párt tagja-e. Így kódolásra kerültek azok a jelöltek is, akik adott esetben az MLP, az Új Kezdet, az ÚVNP vagy a Változást Akaró Szavazók Pártjának tagjai.
- ¹⁵ 0: nem támogatta párt, 1: három vagy annál kevesebb támogató párt, 2: több, mint három támogató párt.
- ¹⁶ Meg kell jegyezni, hogy 14 induló egyáltalán nem rendelkezett az általunk felmért erőforrásokkal, egy részük függetlenként indult, más részük ugyan élvezte egy párt támogatását, de még párttag sem volt az őt támogató pártban. Hasonlóképpen 14 indulónak volt a legmagasabb értékű, 8-as erőforrás-indexe, közülük legtöbben a Jobbik soraiból kerültek ki.

- ¹⁷ A parlamenti választásokra az induló női jelöltek száma 23-ra nőtt egy, a Párbeszéd pártnál történt személycseréje következtében.
- ¹⁸ Itt 2018-ban 8,34 százalékpont volt a különbség az első két jelölt között (Bp., OEVK 6).
- ¹⁹ Szabó Timea: 93. hely, Kunhalmi Ágnes: 140. hely, Orosz Anna: 224. hely.
- ²⁰ Az országos lista utolsó helyezése, ami még mandátumot eredményezett a választásokon: 38. hely.

IRODALOM

- Acker, Joan (1992): From Sex Roles to Gendered Institutions. *Contemporary Sociology*, Vol. 21, No. 5, 565–569. <https://doi.org/10.2307/2075528>
- Ágh, Attila (2016): The Decline of Democracy in East-Central Europe: Hungary as the Worst-Case Scenario. *Problems of Post-Communism*, Vol. 63, No. 5–6, 277–287. <https://doi.org/10.1080/10758216.2015.1113383>
- Astudillo, Javier–Klaus Detterbeck (2020): Why, sometimes, primaries? Intraparty democratization as a default selection mechanism in German and Spanish mainstream parties. *Party Politics*, Vol. 26, No.5, 594–604. <https://doi.org/10.1177/1354068818795195>
- Bermeo, Nancy (1992): Democracy and the Lessons of Dictatorship. *Comparative Politics*, Vol. 24, No. 3, 273–291. <https://doi.org/10.2307/422133>
- Böcskei Balázs (2023): Elit-újratermelés vagy szavazatmaximalizálás? Előválasztás hatásosságának empirikus vizsgálata a 2022. évi ellenzéki közös egyéni jelöltek teljesítményének tükrében. *IDEA*. https://ideaintezet.hu/uploads/docs/37/idea_elo--va--laszta--s_hata--s_2023_februar-r.pdf
- Davis, Michael C. (2022): Hong Kong: How Beijing Perfected Repression. *Journal of Democracy*, Vol. 33, No. 1, 100–115. <https://doi.org/10.1353/jod.2022.0007>
- Detterbeck, Klaus (2018): The Selection of Politicians in Times of Crisis. In: Xavier Coller, Guillermo Cordero–Antonio M. Jaime Castillo(eds.): *The Selection of Politicians in Times of Crisis*. Routledge: London and New York, 19–30. <https://doi.org/10.4324/9781315179575>
- Gauja, Anika–William Cross (2015): Reasearch Note: The Influence of Party Candidate Selection Methods on Candidate Diversity. *Representation*, Vol. 51, No. 3, 287–298. <https://doi.org/10.1080/00344893.2015.1108359>
- Gherghina, Sergiu (2013): One-Shot Party Primaries: The Case of the Romanian Social Democrats. *Politics*, Vol. 33, No. 3, 185–195. <https://doi.org/10.1111/1467-9256.12007>
- Hazan, Reuven Y.–Gideon Rahat (2010): *Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199572540.001.0001>
- Hirschman, Albert O. (1991): *The Rhetoric of Reaction. Perversity, Futility, Jeopardy*. Cambridge, Massachusetts, and London, The Belknap Press of Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjnrs9q>
- Haughton, Tim–Kevin Deegan-Krause (2020): *The New Party Challenge: Changing Cycles of Party Birth and Death in Central Europe and Beyond*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198812920.001.0001>

- Ilonszki, Gabriella–Agnieszka Dudzińska (2021): Opposition behaviour against the third wave of autocratisation: Hungary and Poland compared. *European Political Science*, Vol. 20, 603–616. <https://doi.org/10.1057/s41304-021-00325-x>
- Indriðason, Indriði H.–Kristinsson, Gunnar Helgi (2015): Primary Consequences: The Effects of Candidate Selection through Party Primaries in Iceland. *Party Politics*, Vol. 21, No. 4, 565–576. <https://doi.org/10.1177/1354068813487117>
- Katz, Richard S. (2022): If the Cure for the Ills of Democracy is More Democracy, Might the Cure Be Worse than the Disease? *Scandinavian Political Studies*, Vol. 45, No. 1, 68–85. <https://doi.org/10.1111/1467-9477.12218>
- Kenig, Ofer–Scott Pruyers (2018): The Challenges of Inclusive Intra-party Selection Methods. In: Cordero Guillermo–Coller Xavier (eds): *Democratizing Candidate Selection. New Methods Old Receipts?* Palgrave Macmillan, 25–48. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76550-1_2
- Kenig, Ofer–William Cross–Scott Pruyers–Gideon Rahat (2015): Party Primaries: Towards a Definition and Typology, *Representation*, Vol. 51, No. 2, 147–160. <https://doi.org/10.1080/00344893.2015.1061044>
- Kerényi György (2021): „Ne tőlünk várjon még több támogatást” – Jakab Péter Jobbik-elnök Márki-Zay Péterről és a kampányról. *Szabad Európa*, 2021. december 30. <https://www.szabadeuropa.hu/a/ne-tolunk-varjon-meg-tobb-tamogatast-jakab-peter-jobbik-elnok-marki-zay-peterrol-es-a-kampanyrol/31633035.html>
- Lührmann, Anna–Staffan I. Lindberg (2019): A third wave of autocratization is here: what is new about it? *Democratization*, Vol. 26, No. 7, 1095–1113. <https://doi.org/10.1080/13510347.2019.1582029>
- Mackay, Fiona (2014): Nested Newness, Institutional Innovation, and the Gendered Limits of Change. *Politics & Gender*, Vol. 10, No. 4, 549–571. <https://doi.org/10.1017/S1743923X14000415>
- Norris, Pippa–Joni Lovenduski (1995): *Political Recruitment: Gender, Race and Class in the British Parliament*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511598609>
- Pansardi, Pamela–Luca Pinto (2020): Candidate Selection Procedures and Women’s Representation in Italy. *Italian Political Science*, Vol. 15, No. 3, 241–256. <https://hdl.handle.net/11585/819193>
- „Nincs több szegyenlősködés?” *Partizán*, 2022. szeptember 27. https://www.facebook.com/partizan-politika/videos/1254732585367420/?ref=embed_video&t=14
- Rahat, Gideon–Reuven Hazan (2001): Candidate Selection Methods: An Analytical Framework. *Party Politics*, Vol. 7, No. 3, 297–322. <https://doi.org/10.1177/1354068801007003003>
- Rahat, Gideon–Reuven Y. Hazan–Richard S. Katz. (2008): Democracy and Political Parties: On the Uneasy Relationship between Participation, Competition and Representation. *Party Politics*, Vol. 14, No. 6: 663–683. <https://doi.org/10.1177/1354068808093405>
- Pap Szilárd István (2018): Itt az összes ellenzéki visszalépés listája. *Mérce*, 2018. április 7. <https://merce.hu/2018/04/07/itt-az-osszes-ellenzeki-visszalepes-listaja/>
- Papp, Zsófia (2022): The Evaluation of the District Legislators’ Performance Affects Citizens’ Satisfaction with Democracy: The Hungarian Example. *Political Studies Review*. <https://doi.org/10.1177/14789299221118175>
- Seddone, Antonella–Giulia Sandri (2021): Political elites and party primaries. In: Giulia Sandri–Antonella Seddone (eds.) *New Paths for Selecting Political Elites. Investigating the Impact of Inclusive*

Candidate and Party Leader Selection Methods. London and New York, Routledge, 228–243.
<https://doi.org/10.4324/9781003022893>

- Tóka, Gábor–Marina Popescu (2021): The Hungarian Opposition Primaries of Fall 2021: Testing the Feasible in an Authoritarian Regime. *Romanian Political Science Review*, Vol. XXI. No. 2., 665–692.
- Tóth Adrienn–Ilonszki Gabriella (2015): Pártok vagy választók? A női jelöltek esélye az egyéni választókerületekben 1998–2010. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 24., No. 3., 27–50.
- Tóth Zoltán (2015): Előválasztás a demokratikus pártok és közösségek számára. <http://republikon.hu/media/38301/to%CC%81th-zolta%CC%81n-elo%CC%8Bva%CC%81laszta%CC%81s.pdf>
- Vajda, Adrienn–Gabriella Ilonszki (2021): Gendered Parties and Gendered Voters in Hungary? “Plus ça change, plus c’est pariel”. *East European Politics*, Vol. 37., No. 4., 617–634. <https://doi.org/10.1080/21599165.2021.1873774>
- Várnagy Réka–Ilonszki Gabriella (2012): Üvegplafonok. Pártok fent és lent. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 21., No. 4., 7–28.

POLITIKAELEMÉLET

Illés Gábor

Versengés és identitás: a plebiszciter képviselet két formájáról

Bretter Zoltán

Machiavelli – Carl Schmitt és Raymond Aron között

VERSENGÉS ÉS IDENTITÁS: A PLEBISZCITER KÉPVISELET KÉT FORMÁJÁRÓL*

Illés Gábor

(ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet,

HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet)

*A tanulmány beérkezett: 2023. június 22., opponálás: 2023. június 22. – 2023. július 15.,
véglegesítés: 2023. október 31.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a plebiszciter képviselő fogalmát körvonalazza klasszikus politikaelméleti szerzők és a kortárs képviselőelmélet segítségével, amellyel érvelve, hogy az alkalmasabb lehet a pártelvű képviselő személyközpontú alternatíváinak megragadására, mint a kortárs irodalomban markánsan megjelenő „populista képviselő” fogalma. Az ideáltípus fogalomalkotás eljárását követve a plebiszciter képviselő két variánsát különbözteti meg: a versengésalapút és az identitásalapút, öt analitikus szempont mentén (képviselet mechanizmusa, pluralizmushoz való viszony, képviselők kontrollja, ontológiai és episztemológiai előfeltevések, nép és többség felfogása) ütköztetve azokat. Míg a versengésalapú egy olyan képviselői formát azonosít, amelyet az irodalom általában figyelmen kívül hagy, addig az identitásalapú integrálja a „populista képviselőről” író szerzők több fontos belátását, egyúttal azonban érdemben ki is igazítja felfogásukat. A „populista képviselő” alternatívájának keresésén túl a tanulmány a kortárs konstruktivista képviselőelméletek eredményeit is megkísérli becsatornázni a vizsgálódásba, illetve tágabban a hazai képviselőelméleti diskurzus felélesztésére tett kísérletnek is tekinthető.

Kulcsszavak: politikai képviselő ■ populizmus ■ plebiszcitarizmus
■ konstruktivizmus ■ identitáspolitika

„mindig egyszerre több zseni létezik, akik kölcsönösen tette sarkallják egymást, mint ahogyan kölcsönösen mérséklik is egymást. Ez a hellén versengésgondolat magja: megveti az egyeduralmat, féli a veszélyeit, s a géniusz ellen védekezésül egy másik géniuszt állít.”

(Nietzsche: A HOMÉROSZI VERSENGÉS,
Molnár Anna ford.)

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A kutatás az NKFIH által támogatott K 142410-es projekt keretében valósult meg. Köszönettel tartozom Körösnéyi Andrásnak, László Tamásnak és a dolgozat két névtelen opponensének a kéziratához fűzött értékes megjegyzéseikért.

A tanulmány problémája a képviseletelméleti irodalom nagyjából másfél évtizede tartó reneszánszának (Saward, 2010; Näsström, 2011), illetve a pártalapú képviselet válságának (Mair, 2013; Tormey, 2015) és a populistának nevezett vezetők ezt követő felemelkedésének a metszéspontjában helyezhető el. A szakirodalom az ilyen vezetőkkel és rezsimekkel kapcsolatban általában „populista képviseletről” beszél (Caramani, 2017; Urbinati, 2019; Casullo, 2021; Müller, 2016: 26–32.) – azonban ez a konceptualizáció, ahogy azt a későbbiekben ki fogom fejteni, több problémát is felvet. A plebiszcitum ezekben a szövegekben többnyire eszközszinten jelenik meg, mint érdekkonvergenciás vagy mobilizációs mechanizmus (Caramani, 2017; Diehl, 2017), a választások akklamációs rituálékká torzított változata (Urbinati, 2019), esetleg az elitista képviselettel szembeállított direkt demokratikus mechanizmus (Mudde–Rovira Kaltwasser, 2017: 17). Bár a plebiszcitarizmusra léteznek kortárs elméleti reflexiók, ezek is sajátos problémákkal terheltek: a plebiszciter politika tárgyalásából vagy számúzik a képviselet fogalmát (Green, 2010); vagy megkülönböztetik a plebiszcitarizmust a kortárs populista jelenségektől, nagyban leszűkítve a fogalom alkalmazási körét (Urbinati, 2014). Azok a munkák pedig, amelyek megkísérelik elkerülni a fenti problémákat, a plebiszciter képviselet konceptualizálását csak részlegesen végzik el (Körösényi et al., 2020; 2022; Illés–Körösényi, 2022 és 2023).

Jelen tanulmány első állítása (amelyet a szöveg első része tárgyal), hogy létezik egy sajátos képviseleti forma, amelyet a fenti irodalmak csak részben képesek megragadni, és amelyet plebiszciter képviseletnek nevezhetünk. A „plebiszciter” jelző egy *szinekdoché*, amely nem pusztán a vezetői kezdeményezésű népszavazások eszközét jelöli. A plebiszcitum intézménye éppen sajátosságai (vezetői kezdeményezés, alternatívák szűk köre miatti korlátozott állampolgári kontroll) lehet alkalmas egy vezetőcentrikus képviseleti mód megnevezésére,¹ amelyet a választójog nagymértékű kiterjesztése, a „tömegdemokrácia” korának eljövetele tett lehetővé a 18. század végétől, és amelynek kiemelkedő klasszikus teoretikusai Max Weber és Carl Schmitt (illetve, ha a képviselet fogalmától való ódzkodásától eltekintünk, Joseph Schumpeter). A tényleges népszavazások megtartása tehát nem feltétele annak, hogy plebiszciter képviseletről beszélhessünk (*contra* Unger, 2018: 7.), hiszen maguk a választások is a vezér személyéről tartott *de facto* plebiszcitummá válhatnak (Körösényi–Illés–Gyulai, 2020: 46.). Továbbá, olyan jelenségek is beilleszthetőek ebbe a képviseleti formába, mint az új online eszközök (a digitális előválasztások bizonyos formái, „klikkzultációk”) politikai vezetők általi *top-down* használata (Hendriks, 2019; vö. Gerbaudo, 2019), vagy a közösségi média kiaknázása propagandisztikus célokra (Moffitt, 2019).

A tanulmány második és egyben fő (a második rész által tárgyalt) állítása, hogy a plebiszciter képviselet fogalmán belül is különbséget tehetünk két variáns között, amelyeket *versengésalapúnak* és *identitásalapúnak* fogok nevezni, megkísérelve több szempont (képviselet jelentése, pluralizmushoz való viszony, képviselők kontrolljának lehetőségei, episztemológiai és ontológiai háttér, a

nép és a többség felfogása) mentén szembeállítani őket. Ez a szembeállítás ideáltípusos lesz, weberi értelemben: a két variáns aligha fordul elő tisztán a gyakorlatban, az empirikus esetek jó eséllyel „keverten” mutatják fel jellegzetességeiket. Azonban szétszalászásuk hasznos fogalmi kiindulópontokat szolgáltathat konkrét empirikus esetek későbbi elemzéséhez.

A két variáns megkonstruálása során mind a klasszikus elméletalkotók (például Weber és Schmitt) munkáira, mind a kortárs képviseletelméleti diskurzus eredményeire támaszkodom, illetve megkíséreltem „visszaírni” a populista képviseletről szóló szövegek, mindenekelőtt a legfontosabb monografikus tárgyalás (Urbinati, 2019) eredményeit az ideáltípusokba. Utóbbi eljárásal reményeim szerint a létező irodalmak eredményei kiegészülhetnek a plebiszciter képviselet ideáltípusainak analitikus erényeivel.

A szöveg konklúziója érvelésem tágabb elméleti relevanciáját tárgyalja, érintve a plebiszciter képviselet demokratikusságának kérdését.

PLEBISZCITER KÉPVISELET

A „populista képviseletről” beszélő irodalmak, bár számtalan fontos belátásra jutnak, fogalomhasználatuk több problémát is felvet. Ezek közül itt illusztratív célzattal kettőt emelek ki. Ezután fogom bevezetni a plebiszciter képviselet fogalmát.

Az első probléma, hogy a „populizmus” fogalmának széleskörű elterjedtsége miatt annak ráhúzása a képviseletre könnyen az analitikus fókusz elvesztésével járhat, azaz a képviseleti formák sajátosságai és a kortárs populista ideológiák tartalmi elemei összemosódhatnak. Így a populizmus egyes ideológiai paneljei (például az elitellenesség) egy képviseleti logika lényegi alkotóelemeiként lesznek tárgyalva (vö. Urbinati, 2019), holott sokkal inkább tekinthetőek egy általánosabb, a tömegdemokrácia kialakulása óta létező képviseleti logikán belüli történeti esetlegességeknek. A kortárs populizmusok politikai képviseletről alkotott felfogása ilyen értelemben a plebiszciter képviselet *egyik* lehetséges variánsának tekinthető. Hogy itt a kortárs populizmusnál tágabb problémáról van szó, jól mutatják bizonyos történeti trendek is: a képviselet perszonalizációja és a pártelvű képviselet fokozatos átalakulása, „közönségedemokrácia”-vá (Manin, 1997) változása a hetvenes évektől a „milleniumi trendek” következtében (Mair, 2013; Körösenyi et al., 2022). Bár a populista képviselet irodalmi reflektálnak ezekre a változásokra (pl. Caramani, 2017: 58–59.; Urbinati, 2019: 24.), ezek mindenekelőtt a populista politika lehetőség-feltételeiként érdekesek számukra. Ezzel összefüggésben pedig sok olyan jellemzőt (elszámoltatás, verseny, pluralizmus) reduktív módon a pártelvű képviselethez rendelnek, amelyek a hetvenes évektől az új formában megmutatkozó plebiszciter képviseleti logikában is központi szerepet kaphatnak.

Egy másik probléma, amikor a plebiszcitarizmus és a populizmus fogalmát egyszerre használják, de a kettő közötti határvonás nem meggyőző. Nadia Urbinati munkái (2014; 2019) szolgálhatnak ennek példájául. Urbinati megkülönböztetésének lényege, először, hogy a populizmus aktivizálja a képviseltek, politikai jelenlétet garantálva nekik; a plebiszcitarizmus viszont passzívvá teszi őket, csak „nézőközönségként” számít rájuk (2014: 171 skk.). „A mozgósítás eszményét megtestesítő populizmussal ellentétben a plebiszciter demokrácia leszűkíti az aktív állampolgárság szerepét és inkább azt hangsúlyozza, hogy az emberek reaktívan válaszolnak a vezető(k) ígéreteire, tetteire, döntéseire és megjelenésére” (Urbinati, 2019: 161.). Míg a populizmus hegemon logikája egy rész véleményét maszkírozza népakarattá, elmosva a „vélemény és akarat diarchiáját” (ez Urbinati elméletének központi fogalompárja), addig a plebiszcitarizmus fenntartja a két pillér közötti különbséget, csak éppen más csoportokhoz rendeli azokat: a véleményalkotás a sokak (a képviseltek) feladata, a döntés viszont a kevesek privilégiuma lesz (2014: 171., 225.). Emellett a plebiszcitarizmus hajlamos a politika esztétizálására, érvek helyett képeket kínálva a képviselteknek, pusztá ízlésítéletté silányítva az állampolgári mérlegelést.

Urbinati megkülönböztetése több okból sem tűnik meggyőzőnek. Egyfelől, a plebiszcitarizmust túl szűken határozza meg: mindenekelőtt Jeffrey Green elméletéből merítve valamiféle „videodemokráciát” (2014: 203.) lát benne, ahol a képviseltek elsősorban passzív tévénezők. Ez problémás a közösségi média korában, amikor az aktivitás és a passzivitás közötti választóvonal egyre elmosódóbb, a passzív tévénezők helyét pedig a reaktív kommentelők veszik át (Illés–Körösényi, 2022).² Másodszor, az az állítás sem meggyőző, hogy a plebiszciter képviselet ne élne a hegemoniateremtés eszközeivel, és ne hivatkozna a „szuverén nép” akaratára – elég csak a két Bonaparte plebiszcitarizmusára gondolnunk (Weber, 1987: 271–275.). Harmadrészt, mind a plebiszcitarizmus, mind a populizmus Urbinati-féle konstrukciója voltaképpen Carl Schmitt munkásságára épít döntően, azonban ez csak a plebiszcitarizmusról szóló fejezetben van nyíltan elismerve (Frank, 2016: 227.). Bár abból, hogy Urbinati plebiszcitarizmus és populizmus közötti megkülönböztetése nem meggyőző, még nem következik szükségképpen, hogy elveszük a populisták képviselet fogalmát, a fentebb tárgyalt első probléma miatt mégis ezt javaslom.

A „populista képviselet” fogalmának helyére a plebiszciter képviseletét javaslom, ezen belül téve különbséget olyan tényezők mentén, amelyeket Urbinati munkái visszatérően érintenek, azonban nem állítanak kellően központi helyre: ezek a versengés és az identitás. Az alábbiakban azonosítani fogok egy, a populista képviselet irodalmi által figyelmen kívül hagyott képviseleti formát (a versengésalapú plebiszciter képviseletet); illetve ennek az irodalomnak az eredményeire is támaszkodom majd a másik, identitásalapú variáns leírásakor. Azonban ezen a ponton szükséges tenni néhány tisztázó módszertani megjegyzést.

A tanulmány célja módszertani alapállásából fakadóan több, mint a valóság egy újabb darabjának „kategorizálása” vagy a populista képviselőt pusztán „átcímkezésé”. A weberi ideáltipikus fogalomalkotás logikájának megfelelően a cél olyan új fogalmi perspektíva kínálása, amelyből másképpen látszanak bizonyos társadalmi-politikai jelenségek, és közöttük az eddigi megközelítésekhez képest újabb összefüggéseket és különbségeket konstruálhatunk meg. Ha elfogadjuk azt a weberi nézetet, hogy az ideáltipikusok gondolati konstrukciók, amelyek szükségképpen valóságalkító jellegűek (vö. Erdélyi, 2003: 64–65.; Takó, 2020: 43–57.), akkor az új ideáltípusok konstruálása elkerülhetetlenül többet fog jelenteni az eddigi konstrukciók által elhanyagolt valóságszeletek azonosításánál és a terminológiai vitáknál. Továbbá, az ideáltípusoknak, ahogy az idézett irodalmak Weber nyomán jelzik, nincs közvetlen empirikus érvényessége, bár későbbi empirikus elemzések kiindulópontjaul szolgálhatnak. Sokkal inkább a politikai valóság által orientált képzeletünkben „objektíve lehetségesnek” ítélt összefüggéseket tárják fel. A plebiszciter képviselőt két általam azonosított formájának a logikai státusza tehát más, mind például a képviselői kormányzat Manin által leírt történeti formáié. Következésképpen az elemzésben hozott illusztratív példák célja pusztán annyi, hogy megmutassák, miért gondolok bizonyos összefüggéseket „objektíve lehetségesnek”.

A populizmus fogalma az általam kínált képviselőtelméleti perspektívából nézve annak megmutatására lehet alkalmas, hogy sajátos politikai stílusok vagy ideológiai elemek hogyan konkretizálják különböző módokon a plebiszciter képviselőt logikáját – ennek felderítésére azonban jelen tanulmány nem vállalkozik, a populista stílus mindössze egyes illusztratív példáiban fog megjelenni.

Ha a megkonstruált ideáltípusok jelen formájukban nem is tarthatnak igényt közvetlen empirikus érvényességre, a plebiszciter képviselőtnek – ahogy említettem – van tágabb történeti kontextusa: a modern tömegdemokrácia, a választójog kiterjesztése. Ez hozta létre annak a politikai vezetők (mint képviselők) és képviseltek közötti sajátos viszonynak a lehetőségét, amely azóta is fennáll, a politikai képviselőt egyik állandó kifutási lehetőségét alkotva. Ebben a képviselői formában a korlátozott választójogra épülő elitista liberális parlamentarizmushoz képest újrendeződött a képviselők és a képviseltek viszonya: a közöttük lévő távolság a manipulációs lehetőségek szélesedése következtében sok tekintetben nőtt (Brito Vieira–Runciman, 2008: 55.).

A plebiszciter képviselőt sajátossága, hogy – szemben a pártelvű képviselőttel – személycentrikus, a fókusz a vezetők személyére és nem pártovatartozásukra vagy programjaikra irányul, a képviselők (vezetők) és képviseltek között pedig közvetlen (azaz közvetítő intézmények, mint a pártok vagy a kritikus média által nem „zavart”) kapcsolat jön létre (ami persze nem jelenti a mediáció hiányát, azaz közvetlen fizikai kapcsolatot). Emellett a képviselők és képviseltek közötti viszony aszimmetrikus, a vezetők manipulációjának széles tér nyí-

lik – vagy, ahogy Weber írta: „demokratizálás [értsd: a választójog kiterjesztése – I. G.] és demagógia összetartoznak” (Weber, 1971: 393).³ A képviselteknek itt elsődlegesen reaktív szerep jut. Végezetül, az előbbiekből adódóan a képviselők feletti kontroll erősen korlátozott: a kormányzás nem a népakarat szerint történik, az optimista forgatókönyv szerint valamiféle teljesítményalapú elszámoltatás lehetséges; a pesszimistább szerint pedig mindössze a képviselők békes leváltása reális opció (Körösényi, 2007). A tanulmány egyes pontjain megkíséreltem majd a vizsgált dimenziókban elhatárolni a plebiszciter képviselet formáit a pártelvű képviselet ideáltípusától, amelyet elsődlegesen Caramani leírása alapján (2017) fogok rekonstruálni.

A PLEBISZCITER KÉPVISELET KÉT FORMÁJÁRÓL

A plebiszciter képviselet fogalmának tisztázása után térek rá két variánsának ismertetésére. Előtte azonban néhány rövid megjegyzést érdemes tenni. Az első a fogalmi konstrukciók és az empirikus valóság viszonyát érinti: ahogy korábban említettem, ezek ideáltípusok, amelyek csak a legritkább esetben fordulnak elő tisztán a valóságban (Weber, 1987: 224.). Illusztratív példáim pedig egy-egy dimenzióra vonatkoznak: egy vezető szerepeltetése valamelyik ideáltípus valamelyik sajátosságánál nem jelenti annak állítását, hogy az illető által megvalósított képviselet más dimenziókban is szükségképpen ehhez az ideáltípushoz állna közel. A második megjegyzés a klasszikus elméletalkotók (mindenekelőtt Weber és Schmitt) politikai témájú írásainak felhasználását illeti: a céloom itt nem a gondolkodástörténeti rekonstrukció, hanem az ideáltípus-alkotás, ebből adódóan gondolataikat szelektíven fogom felhasználni. Harmadrészt, meg fogom kísérteni a kortárs „populista képviseletről” szóló irodalmak (mindenekelőtt Urbinati) több fontos belátását integrálni az ideáltípusokba. Negyedszer, a két ideáltípus elnevezése az agonizmuselméletek két alapfogalmát idézheti fel az olvasóban: a csoportok *identitásának* kialakításában kulcsfontosságú a másik csoporttal való *versengés* (Horváth, 2015: 25–33.). Mi indokolhatja szétválasztásukat? Állításom nem az, hogy a versengő variánsban ne történne identitásformálás, vagy hogy az identitásalapúból szükségképpen hiányozna bármiféle versengés és konfliktus. Sokkal inkább az, hogy az identitáspolitika bizonyos formái aláássák a versengés egy sajátos, vezetői kiválóságon alapuló modelljét: a versengő képviseleti ajánlatok itt nem jelentenek tényleges politikai *alternatívákat* (Horváth, 2015: 31.) a választók számára.

Az alábbiakban a plebiszciter képviselet két variánsát hasonlítom össze, öt analitikus szempont mentén. Az 1. táblázat, megelőlegezve a gondolatmenet súlypontjait, a legfontosabb fogalmi szembeállításokat foglalja össze.

1. táblázat. A plebiszciter képviselet két formájának sajátosságai.

A plebiszciter képviselet formája/ analitikus szempontok	Versengésalapú	Identitásalapú
A képviselet mechanizmusa	kiválasztás, megérző képviselet, plebiszcitum mint választás	identifikáció, szimbolikus képviselet, plebiszcitum mint akklamáció
Pluralizmushoz való viszony	sokféleség és egység megjelenítésének egyensúlya, „képviseleti veszteség”, legitím ellenzékiesség	egység megjelenítése, „képviseleti veszteség” tagadása, legitím ellenzékiességgel szembeni gyanakvás
Kontroll	elszámoltatás mint ízlésítélet / határhelyzetben „tűzjelző”	elszámoltatás értelmetlensége
Ontológia és episztemológia	konstruktivizmus	„rejtett” konstruktivizmus
Nép és többség	szuverén nép mint jogi fikció + mérsékelt hegemónia, többség és kisebbség dialektikája	szuverén nép fikciójának „társadalmiasítása”, többség és kisebbség dialektikájának megakasztása

A képviselet mechanizmusa

A vizsgálódás kezdetén érdemes feltennünk egy történeti példára vonatkozó kérdést: mi a különbség III. Napóleon 1848-as elnökválasztási győzelme és a 1851-es, puccsát jóváhagyató plebiszcituma között? A tanulmány kérdésfeltevése szempontjából a tényleges versengés megléte az előbbiben: itt a későbbi császár még két riválissal szemben győzött, utóbbi esetében már csak III. Napóleon uralmának fenntartására lehetett igennel vagy nemmel voksolni. A versengésalapú plebiszciter képviseletnél központi fontosságú a képviseltek és képviselők közötti „vertikális” kapcsolat mellett a képviselők közötti „horizontális” viszonyrendszer is. Weber ezt a kapcsolatot a vezetők közötti harc-ként (*Kampf*) írja le, amelynek célja a megfelelő vezetők kiválasztása (*Auslese* – Weber, 1971: 351–369.; 499–500.).⁴ A választásokon való versengés általi kiválasztásnak kétségekívül van „arisztokratikus” hatása (Manin, 1997: 132–160.), azonban ez a fajta versengés túlmutat a 19. századi liberális parlamentarizmus „kollegiális rivalizálásán”, amelyről például Mill beszél, és amely erősen korlátozott, mindenekelőtt intellektuális tartalmú (Kirshner, 2022: 1. fejezet).⁵

A vezetők kiválasztására helyezett hangsúly mögött Peter Breiner (1996: 80–82.) szerint a Weber gondolkodásában központi szerepet játszó, racionális mérlegelés által feloldhatatlan értékpluralizmus áll: a vezetői versengés ezeknek az értékkonfliktusoknak a kifejeződése. Weber lehetetlennek tartotta az ilyen konfliktusok elsimítását olyan módon, ahogy azt az utilitaristák szeretnék volna: „A politika feladata az értékek feletti küzdelemben nem a jólét valamiféle általános fogalmának megalkotása, hanem a versengő végső elkötelezettségek és vállalkozások megvalósítási lehetőségeinek, és ami talán még fontosabb, az ezeket megtestesítő embertípusoknak a hatalmi harc általi tesztelése” (Breiner, 1996: 82.). Ebből adódóan a versengésnek elkerülhetetlenül van akarati dimenziója is (vö. Körösenyi, 2005a: 51–52.). Breiner szerint ez túlmutat a gyakran Webernek tulajdonított decizionizmuson, feltárva az értékpluralizmus szükségszerű politikai vonatkozását, értékválasztásaink más értékválasztásokkal szembeni tesztelésének szükségességét. Utóbbi legfontosabb formája az értékek által létrehozott embertípusok (politikai vezetők) közötti választás. Bár a versengés végeredménye egyesítő hatással jár, maga a versengés folyamata lehetőséget ad a sokféleség megjelenítésére is.

A versengés folyamata, a tömegtámogatás elnyeréséért folytatott küzdelem egyfelől hozzájárulhat bizonyos vezetői kiválóságok megmutatkozásához, másfelől, a versengésben való győzelem megalapozhatja a vezetői rendkívüliség percepcióját. Utóbbit nevezi Jeffrey Green „előállított” (azaz versengés által generált) karizmának, szemben a próféták tiszta karizmájával (Green, 2010: 140–166.). Az ilyen típusú versengés akkor tud működni, ha a jelöltek demagógiájukkal képesek túlnyúlni a meglévő – akár törésvonalak, akár érdekek, akár identitások által meghatározott – politikai táborokon és új szavazókat megszólítani, egységet teremtve a partikularitások között (vö. Weber, 1970: 470., 500.; Brito Vieira–Runciman, 2008: 53.; Beetham, 1974: 240–245.). Ez kulcsfontosságú különbség a pártelvű képviseleti logikához képest, ahol – a képviselet „transzmissziós szíj”-modelljének (Brito Vieira, 2020) megfelelően – a pártok a képviseleti folyamat előtt létező érdekeket, preferenciákat és társadalmi identitásokat képviselnek, ezeket aggregálva (vö. Caramani, 2017). A „plebiszciter” jelző tehát a versengő variánsban mindenekelőtt a vezetők közvetlen, nép általi választását és a választás felületességét – demagógia általi befolyásoltságát – jelöli (Green, 2010: 144.).

A plebiszcitarizmus ilyen, versengő variánsához közvetlenül (Green, 2010) vagy közvetve (Przeworski, 2018) kapcsolható szerzők gyakran szkeptikusak a képviselet fogalmával kapcsolatban, azonban a kortárs képviseletelméletben találhatunk olyan fogalmat, amely illeszkedik ehhez a konstellációhoz. Anynyiban a szkeptikusoknak kétségtelenül igaza van, hogy a klasszikus Pitkin-féle *acting for* képviselet fogalmának (Pitkin, 1967: 209–240.) ide kapcsolása több problémát is felvet. Egyfelől, erősen kérdéses, mennyiben is cselekednek a képviselők a képviseltek érdekében és nem inkább a sajátjukban – a fogalom

legfeljebb normatív mérceként alkalmazható, tényleges deskriptív potenciálja kérdéses. Másfelől, a kortárs konstruktivista elméletek fényében felvethető, hogy Pitkin fogalma túlzottan rögzítettnek tételezi a képviseltek érdekeit és identitását (Disch, 2011; 2021: 2. fejezet). Ez ismét csak szembemegy a képviseltek percepcióját demagóg eszközökkel formálni képes vezető képével.

Ugyanakkor Jane Mansbridge „megérző képviselő” (*anticipatory representation*) fogalma (Mansbridge, 2003) alkalmas lehet ennek a képviselői viszonyoknak a leírására. Ebben a modellben a vezetők nem az előző választási kampányban tett ígéreteik betartására, hanem a következő választásokon várható állampolgári igények „megérzésére” fókuszálnak. A megérzés azonban egyben alakítás, formálás is: ha Weber karizmatikus vezetőjét nem is, de Schumpeter keresletet teremtő vállalkozóját megidézi Mansbridge, amikor a képviseltek „nevelhetőségéről (vagy manipulálhatóságáról)” beszél (2003: 517). Némileg pesszimistább éllel: a politikai képviselő itt lényegét tekintve manipulációs verseny (Körösényi, 2007; 2009). Ennek a versengésnek az intézményesített formái lehetnek például a választás előtti viták a jelöltek között, különösen, ha teret engednek a vezetők közötti spontán interakcióknak, mivel ez a formátum kedvezőbb körülményeket teremt a vezetői kiválóságok megmutatkozásának (vö. Green, 2010: 182–187).

Míg a versengésalapú logika alapja az értékek sokféleségének felmutatása és az azokat megjelenítő vezetők közötti választás volt, az identitásalapú variánsban a politikai közösség egységének megjelenítésére való igény háttérbe szorítja mindezt. Ha az előző variáns leírásakor több ponton Webert idéztük meg, akkor itt adja magát a Carl Schmittre való hivatkozás, aki számára a képviselő mindig az egység, az egész képviselő (2017a: 212.). Mindez nem jelenti szükségképpen a képviselői folyamat kezdetén fennálló sokféleség tagadását, azonban a képviselő céljai között nem szerepel ennek a sokféleségnek a megjelenítése. Aligha tévedünk nagyot, ha feltételezzük: Schmitt nézőpontjából a képviselő pluralisztikus, versengésalapú felfogása a „liberális metafizika” terméke, egy olyan gondolkodásmódé, amely „sokféleséget teremt mindenhol, annak érdekében, hogy [...] egy belső dinamikából származó egyensúlyt állítson az abszolút egység helyébe” (Schmitt, 2017b: 40.).

Ha a versengő variánsban a képviselők kivételességükkel tűnnek ki, az „arisztokratikus” szelektív mechanizmus miatt, akkor itt a hangsúly a képviselők és a képviseltek közötti azonosságon, identitáson, pontosabban identifikáción van (hiszen a teljes identitás a képviselő kiiktatását, közvetlen demokráciát jelentene).⁶ Ankersmittől (1996) kölcsönözve: ez a képviselő hasonlóság-alapú, mimetikus felfogása. Bár a képviseltek és képviselők közötti egyenlőség (és az egyenlőség alapját jelentő homogenitás) nem tényleges realitás, a képviselőknak demonstrálniuk kell a homogénnek tételezett közösséghez (néphez vagy más kollektívához) való tartozásukat: „a homogén nép identitása a kormányzókat és a kormányzottakat is magában foglalja”, írja Schmitt a demok-

rációval kapcsolatban (Schmitt, 2017a: 235., idézi: Green, 2010: 169.). A „plebiszciter” jelző ebben a variánsban nem a versengő választásra utal, ahol a képviselt egyének titkos szavazással döntenek a vezetőkről azok teljesítménye alapján, hanem a közösség általi nyilvános akklamáció modern formájára (Schmitt, 2002b: 203–204.), amelynek funkciója a kiválasztás helyett az autoritásteremtés (Schmitt, 2006: 109–112.).

Mit jelent pontosabban a képviselet az identitásalapú variánsban? Nem „megérzési” és manipulációs teljesítményt, mint a versengőben, hanem a közösség esszenciájának „megtestesítését” (Rasch, 2016: 329–332.; Brito Vieira–Runciman, 2008: 56.). Ahogy Rasch ugyanott rámutat, a schmitti felfogás a pitkini kategóriák közül leginkább a szimbolikus képviselethez áll közel – utóbbi célja, szemben a deskriptív képviselettel, nem a sokféleség, hanem az egység megjelenítése (Pitkin, 1967: 92–111.). Ez a képviseleti forma nem kell, hogy képviselő és képviselték fizikai-szociológiai hasonlóságán alapuljon – Pitkin szerint a szimbolikus képviseletnek nincsen objektív alapja (1967: 110.). Ugyanakkor az egész politikai közösség esszenciájának megtestesítése elvárás (Brito Vieira–Runciman, 2008: 56.; Rasch, 2016: 330.). Kulcskérdés azonban, hogy mit is értünk a közösség esszenciája alatt: pusztán a jogi-politikai értelemben vett döntésképeséget – ahogy Schmitt az idézett irodalmak szerint – vagy továbbmegyünk, és feltételezzük, hogy az identitásalapú képviselet mégiscsak törekszik valamiféle objektív hasonlóság felmutatására. Ahhoz, hogy az identitásalapú plebiszciter képviselet elemeit valóban összetartozóaknak láthassuk, az utóbbit kell feltételeznünk: a politikai gyakorlatban az egység felmutatása – szemben Pitkin fentebbi állításával – nagyon is megkísérel objektív alapot találni. Pontosabban, szimbolikus egységkonstrukciójába beépít olyan gyakorlatokban való részvételt, amelyek a közösség feltételezett lényegét mutatják fel. Gondoljunk a Donald Trump által rendszeresen fogyasztott gyorséttermi ételekre, vagy Orbán Viktor disznóvágásaira. Ebből adódóan elméletben hiába jogi-politikai jellegű a szimbolikus egységteremtés, a politikai gyakorlatban – ahhoz, hogy a képviselték szélesebb tömegeinek hihető legyen – nagy valószínűséggel objektív társadalmi alapokat fog keresni. Ennek érvelésem későbbi részében kulcsszerepe lesz.

Egyúttal azt is fontos leszögezni, hogy a szimbólumteremtés konstruktivista logikát követ: az objektív vonatkozások megléte helyet hagy a képviselői kreativitásnak a közösség identitásának megkonstruálásában. Úgy vélem – bár ebben Ankersmit nem biztos, hogy egyetértene –, a mimetikus képviselet (Ankersmit, 1996) nem jelenti szükségképpen az előre adott szimbólumok másolását, pusztán a hasonlóság igényét. Ez a hasonlóság előállhat úgy is, hogy a képviselő nagymértékben formálja a képviseltéket. Bár Pitkin az ilyen jellegű szimbolikus képviseleti folyamatot (1967: 107–110.) „fasiszta képviseletként” diszkreditálta, a kortárs konstruktivista képviseletelméletek (Saward, 2010; Disch, 2011; 2021) fényében sokkal általánosabb jelenségről van szó, amelynek

a fasiszta vagy nemzetiszocialista változatok csak a legszélsőségesebb esetét képezik.

Még egy probléma merül fel ezen a ponton: a szimbolikus képviselő nem csak a plebiszciter képviselőre jellemző. Jól példázzák ezt a szimbolikus funkcióval rendelkező államfők. Urbinatitól kölcsönözve mondhatjuk: két dolog szükséges ahhoz, hogy identitásalapú plebiszciter képviselőről beszélhessünk. Egyfelől, a képviselő cselekvő és szimbolikus dimenziójának összeolvadása (Urbinati, 2019: 127.), a különböző képviselői intézmények közötti munkamegosztás (vö. Körösenyi, 2005b: 370.) felszámolása. Másfelől, a versengés dimenziójának háttérbe szorulása: a vezető a választási versengés fölé emelkedik, vagy utóbbi legalábbis másodlagossá válik, és „direkt képviselő” jön létre, ahol „a vezető a választási többségtől vagy a »hivatalos« szavazatszámamlástól függetlenül látja el képviselői szerepét [...] [a] közönség fogadókészsége és az ellenzék gyengesége bizonyítja, hogy a vezető jó úton jár” (Urbinati, 2019: 130.).

Urbinatit pontosítva annyit mondhatunk, hogy ha beszélhetünk is vezetői karizmáról ebben a képviselői modellben, az aligha a Weber és Green által elképzelt, nyilvános választási versenyben előálló karizma, legfeljebb a vezetői demagógia által propagált „virtuális karizma” (Illés, 2022). Utóbbi két különbség választja el az előbbitől: egyfelől, a vezető a választók számára *nem látható* harcokban való heroikus helytállásának bizonygatásával építi fel a különlegesség imázsát; másfelől – az identitásalapú képviselő elvárásai nyomán – nagyobb szerepet kap benne a politikai közösség *esszenciájának megtestesítése*.

Pluralizmus

Ahogy az már a fentiekből is kiderült, a versengésalapú felfogás szorosan kötődik az értékpluralizmushoz. Ha elfogadjuk, hogy a versengésalapú felfogás mögött a schmitti értelemben vett „liberális metafizika” áll, amely „sokféleséget teremt mindenhol”, akkor logikusnak tűnik a sokféleség megjelenítésének igénye. A versengésalapú variáns a sokféleség és az egység képviselőtének egyensúlyát keresi, anélkül akarva megteremteni a politikai közösség cselekvőképességét, hogy homogenizálná azt. Ez összekapcsolja a pártelvi képviselővel (Caramani, 2017) – különbség, ahogy már említettem, abban fedezhető fel, hogy előbbiben az említett sokféleséget elsődlegesen a képviselőjelöltek versengése artikulálja.

Bár Weber fontos szerepet tulajdonított a plebiszciter képviselőnek a politikai közösséget széttagoló tendenciákkal szemben (Weber, 1971: 498.; Beetham, 1974: 240–245.), mindez nem jelenti azt, hogy az egység megjelenítése ne férhetne össze a sokféleség megjelenítésével. A Schmitt által emlegetett „liberális metafizikának” az értékvesztés felismerése és intézményes megjelenítése is fontos része (Williams, 2001). Ez pedig nemcsak a választási küzdelem-

ben, hanem a jelöltek közötti döntés után is megmutatkozhat: megoldandó probléma a választáson alulmaradt jelölt által megjelenített értékeket fontosnak tartók képviselet nélkül maradása. Az „erkölcsi veszteség” etikából, mindenekelőtt Bernard Williams munkásságából (Illés, 2021: 85–161.) vett fogalma nyomán ezt nevezhetjük a „*képviseleti veszteség*” problémájának. A probléma megoldása lehet az intézményi munkamegosztás, például a vezetőválasztásban alulmaradt értékek parlamenti képvisellete (vö. Körösényi, 2005b: 370.). A parlament szerepe ennyiben nem csak a plebiszciter módon megválasztott képviselő önkényének ellensúlyozása, ahogy azt egyes Weber-szövegek felvetik (Weber, 1971: 395., 500.; vö. Selinger, 2019: 196–203.).

Ugyanígy összekapcsolódik a képviseleti veszteséggel a legitim ellenzéki ség elve, amely alapján akár a döntés létrejöttét követő pillanatban is legitim az ellenzéki pozíció elfoglalása a választott személlyel szemben. A versengés időbeli lehatárolása a versengő felfogás felől nézve azért problémás, mivel lehetőséget adhat a hatalmon lévők politikai pozícióinak bebetonozására (Kirshner, 2022: 1. fejezet). Mindebből adódóan a plebiszciter képviselet versengő formájának tanulmányozásában nagyobb szükség lehet arra, amit Mansbridge a képviselet „szisztémás nézőpontjának” nevez (Mansbridge, 2003): bár a plebiszciter képviselet fő eleme a vezető és a képviseltek viszonya, maga a képviselet soha nem korlátozódhat kizárólagosan erre az egy viszonyra, hanem figyelembe kell vennie egyéb képviseleti intézményeket is.

A fentiekkel szemben az identitásalapú variációt a pluralizmussal, a sokféleség megjelenítésével szembeni gyanakvás jellemzi. Erdoğan kritikusaiknak címzett mondata, amely szerint „Mi vagyunk a nép. Ti kik vagytok?” (idézi: Müller, 2016: 3.) nem a kortárs populisták „találmánya”. Könnyű ezen a ponton szemléletes idézeteket találni a francia forradalom idejéből. A legerőteljesebbek nyilvánvalóan Robespierre szavai: „Franciaországban immár csak két párt létezik: a nép és az ellenségei” (1988: 240–241.). De Napóleon ugyanilyen logika mentén gondolkodott: „Lehetséges elképzelni olyan dolgot, mint a szuverén nép ellenzéke?” (idézi: Rosanvallon, 2008: 99.). Schmitt pedig kifejezetten politikai okokból volt gyanakvó a pluralizmussal szemben: az állam létének biztosítása és a kollektív politikai cselekvőképesség érdekében gondolta korlátozandónak azt (Schmitt, 2002a: 25–30.). Központi problémája az volt, „hogyan lehetséges, hogy egy egyre pluralistább világban mégis létezzenek egyesítő politikai struktúrák; hogyan lehetséges az összehangolt politikai cselekvés az egyre növekvő sokféleség körülményei között” (Sluga, 2012: 164.). Ha a versengő variáns etikai analógiája Weber és Williams értékvesztéseket tudatosító tragikus hőse, akkor az identitásalapú a (neo)machiavellianus fejedelem, aki tisztában van vele, hogy cselekvése hatékonyságát ronthatja a veszteség tudatosítása, éppen ezért utasítja el az arra való reflexiót (Illés, 2021: 139–143.).

Míg a versengő felfogás jellemzője a „képviselési veszteség” tudatosítása és az akár már a döntést követő pillanatban is legitim ellenzékiesség, az identitásalapúban ezeknek nincsen helye. Mindezt jól fejezi ki a klasszikus rousseau-i érv: „Ha tehát az enyémmel ellentétes vélemény győzedelmeskedik, ez semmi egyebet nem bizonyít, mint hogy tévedtem, s amit általános akaratnak véltem, valójában nem volt az” (Rousseau, 2017: 378.; vö. Schmitt, 2017b: 34–35.). Bár ez a felfogás kétségkívül erőteljesebben juttatja kifejezésre a politikai egységet mint az előző, a veszteség ilyen jellegű tagadásának lehetnek negatív következményei is. Ahogy Williams írja erről a rousseau-ista attitűdről: „Nem gondolom, hogy ez az esetek többségében segítene nekik [ti. a kisebbségben maradtaknak – I. G.] állampolgárnak lenni, vagy nekünk együtt élni velük” (2001: 101.).

A homogenitással szükség esetén együtt kell, hogy járjon a heterogenitás felszámolása is (Schmitt, 2002b: 197).⁷ A kizárás felé vezető lépés az egzisztenciális tartalmú (antagonisztikus, nem agonisztikus konfliktust kifejező – Mouffe, 2011) szembenállás tételezése, amely a polarizáció politikatudományi fogalmával hozható kapcsolatba. Utóbbiban a homogén csoporttól különbözők, ha nem is lesznek feltétlenül kizárva a közösségből, de legalábbis gyanússá válnak. Urbinati joggal mutat rá a pluralizmus és a polarizáció feszültségére (Urbinati, 2014: 160.). Igaz, saját normatív előfeltevései kihallatszanak akkor, amikor a konfrontatív jellegű választási kampányt és a társadalmi sokféleség táboraiba szervezését már önmagában is problémásnak látta. A pluralizmus, a társadalmi sokféleség és az értékpreferenciák bizonyos mértékű leegyszerűsítése szükségszerű eleme a politikai képviselésnek (még a deskriptív képviselésre leginkább alkalmas parlament is csak „kisebb felbontásban” tudja visszaadni a társadalom pluralitását, ez pedig a vezetői versengésre hatványozottan igaz). A konfrontatív versengésnek és a politikai táborképzésnek nem kell szükségképpen „gránitszilárdságú erődítmények” (Urbinati, 2014: 160.) létrejöttéhez vezetnie.

Kontroll

A versengésalapú felfogásban a képviseltek és a képviselők között fennmarad a megkülönböztetés, bizonyos mértékű „esztétikai távolság” (Ankersmit, 1996). Ebből adódóan a képviselteknek megmarad a lehetősége ítéletet mondani a képviselők felett. Ennek az ítéletnek az alapja, szemben a pártelvű képviselés ideáltípusával (Caramani, 2017), nem elsődlegesen a korábbi választási ígéret (Mansbridge, 2003) betartása, a kapott mandátumhoz való ragaszkodás (Körösényi, 2007), hanem a teljesítmény percepciója. Ugyanakkor a választói ítélet, ahogy Urbinati hangsúlyozza, kanti értelemben vett ízlésítélet, amellyel kapcsolatban nem garantálható a megegyezés. Ez pedig nem elégíti ki a racionális deliberáció fontosságát hangsúlyozó elméleteket, így Urbinatiét sem.

Szerinte a plebiszcitarizmus a politikai szféra esztétizálása, a vizuális spektá-kulum előtérbe állítása révén rontja a racionális deliberáció lehetőségét: „A vizualitás birodalma elkerülhetetlenül tönkreteszi a politikai diskurzus hang-nemét és stílusát” – mondja, a Berlusconi alatti, kereskedelmi marketing által irányított közbeszédet hozva példaként (Urbinati, 2014: 209). Így fennmarad az elszámoltatás elvi lehetősége, azonban alapja megkérdőjeleződik: nem ga-rantálható, hogy az a kormányzati teljesítmény alapján menne végbe (Körösényi, 2007).⁸ Az ízlésítéletek világából való kilépés, valódi teljesítményalapú elszá-moltatás Przeworski alapján (2018: 8. fejezet) legfeljebb határhelyzetekben, „durva visszaélések” és „súlyos hibák” esetén lehetséges, az elszámoltatási mechanizmus ilyenkor lehet képes egyfajta „tűzjelzőként” működni.

Az identitásalapú plebiszciter képviselő lényege ezzel szemben a képvisel-tek és a képviselők közötti „esztétikai távolság” felszámolása. A képviselő (ve-zető) itt azonos a néppel, megtestesíti azt: ezt a folyamatot Urbinati könyve végigköveti, és a „direkt képviselő” már említett, szándékoltan önellentmon-dó fogalmával írja le. Utóbbiban a szuverenitás és a kormányzás határai (Tuck, 2016) elmosódóvá válnak. Ennek szimptomatikus esete, ahogy Chávez azo-nosítja magát a néppel: „Nem én vagyok Chávez, te vagy Chávez, mi mind Chávez vagyunk” (idézi: Urbinati, 2019: 126–127.). Az elszámoltatás itt nem csak lehetetlenné válik, hanem értelmetlenné is, hiszen a népnek végső soron saját magát kellene elszámoltatnia (Caramani, 2017: 60–61.; Diehl, 2017: 367.).

Ha az identitásalapú logikát a saját tábor (a nép) és az *outgroup* (a „nép el-lenségei”) vonatkozásában vizsgáljuk, jól látható, hogyan lehetetleníti el az identitásalapú plebiszciter képviselőt és az általa a két csoport között létreho-zott polarizáció a versengést és az elszámoltatás általi kontrollt: a jelölt szinte bármit megtehet, amíg csoporttagságát autentikusan tudja demonstrálni (Körösényi, 2013). Ezt a logikát szemléletesen illusztrálja egy Trump-támogató egy riporternek adott nyilatkozata Trumpról, amely szerint „*He may be an asshole, but he's our asshole*” (idézi: Reicher–Haslam, 2016). Amennyiben a je-löltet és esetleges riválisát is csoporttagság alapján ítélik meg, az elszámoltatás feltételei nem adottak, és a tényleges versengés lehetősége is csak korlátozott, mindenekelőtt csoporton belül. Ellenpéldaként, a versengésalapú felfogásba illeszkedőként említhető a 2008-as amerikai elnökválasztási kampány híres esete, amikor a republikánus elnökjelölt, John McCain egy vérmes hívétől így védte meg demokrata riválisát, Barack Obamát: „Nem, asszonyom [...] ő egy tisztességes családapa [és] polgár, akivel történetesen alapvető kérdésekben nem értek egyet, és erről szól a kampány. Ő nem [egy arab]” (Politico, 2008). Ez a „depolarizáló” felfogás lehetővé teszi a versengésalapú képviselőt, és – bár a 2008-as elnökválasztásban a jelöltek személyes kormányzati rekordokkal nem rendelkeztek – az elszámoltatást is.

Az identitásalapú képviselői logika felől nézve ugyanígy nehezen indokol-hatóak a képviselők kontrolljának egyéb lehetséges módjai, példái a kritikus

nyilvánosság általi megfigyelésük (vö. Rosanvallon, 2008; Green, 2010). A kritikus médiumok populista vezetőktől való távoltageésának kortárs gyakorlatai ezt jól példázzák. Green Schmitt plebiszcitarizmusára tett kritikus megjegyzése, amely szerint abban a politikai vezetők végső korlátjának szerepét a nép és a vezető között fennálló homogenitás és identifikáció hivatott betölteni (2010: 170.), találó az identitásalapú plebiszciter képviseletre általában is.

Ontológia és episztemológia

A plebiszciter képviselet, szemben a pártelvűvel (vö. Caramani, 2017), a törésvonalakat alapvetően a politika által alakítottként, a képviseleti folyamat következményeiként láttatja: ennyiben konstruktivista, nem „fundacionalista” az ontológiai és episztemológiai alapállása.⁹ Két variánsának különbsége konstruktivizmusuk formájában ragadható meg. A versengő variáns *nyíltan* konstruktivista: a versengés csak akkor tudja betölteni szelekciós szerepét, ha a versengő felek képviseleti igényeik (Saward, 2010) révén képesek formálni a képviseltek érdekeit és identitását, sok esetben maguk hozva létre ezeket. A versengés terepe ez a konstrukciós tevékenység. Ennek az alaphelyzetnek a leírására kölcsönzi a konstruktivista Lisa Disch (2021: 7. fejezet) Laclau-tól és Mouffe-tól a „pluralitás” terminust, amely nem a társadalmi sokféleséget, hanem a politikai konfliktusok helyének rögzíthetlenségét jelöli. Más szótárral, de ugyanerre a sajátosságra mutat rá Körösi András, amikor a politikai folyamat „egyensúlytalanságáról” beszél, Escher lépcsőihöz hasonlítva a politikai vezetők manipulációs versenyét, ahol a konfliktus dimenziója soha nem rögzíthető, szemben Downs mediánszavazó-modelljével (Körösi, 2009). Disch számára a versengés szorosan összekapcsolódik Laclau és Mouffe hegemoniakonceptiójával: a politikai képviselők új és új konfliktusokat kísérelnek meg aktiválni (vagy: új és új dimenziók mentén kísérelik meg megosztani a képviseltek), választói táborokat artikulálnak, hogy politikai előnyre tehessenek szert. Ahogy ugyanott rámutat, az ilyesfajta hegemonikus törekvések nem hagyják üresen a hatalom helyét, ahogy azt Claude Lefort kívánatosnak tartotta volna. Másképp fogalmazva: realista nézőpontból a hegemoniaépítés, amely során „egy adott társadalmi erő egy vele radikálisan össze nem hasonlítható teljesség képviseletét vállalja magára” (Laclau–Mouffe, 2001: x.), aligha elkerülhető. Ugyanakkor a versengés fennmaradása érdekében szükséges, hogy ez „méréselt hegemonia” legyen, „visszafogott mesterekkel” (Sleat, 2013: 7. fejezet). Hogyan értelmezhető ezen a ponton a „méréselt”? Nem a politikai program, hanem az eszközhasználat mérésletéről van szó. Ahogy Laclau és Mouffe már eredeti könyvükben is írták, a „hegemonikus univerzalitás” (amikor egy tábor, egy vezető az egész közösség képviseletére formál igényt) „szennyezett univerzalitás” (*contaminated universality*): látható benne a feszültség a képviselő partikularitá-

sa és univerzalitásigénye között, illetve ez a hegemonia „mindig visszafordítható” (Laclau–Mouffe, 2001: xiii.). Hozzátehetjük: a verseny folyamata láthatóvá teszi a konfliktusok konstruált, politikai természetét; emellett kizárja a konfliktusok rögzített hatalmi viszonyokká alakítását és a riválisok egzisztenciális fenyegetésként való kezelését is – Mouffe későbbi munkásságában ezt nevezi agonisztikus versengésnek (Mouffe, 2011; Horváth, 2015: 25–33.).

Az identitásalapú plebiszciter képviselet is aktívan formálja, konstruálja a társadalmi identitásokat és preferenciákat. Azonban ez a variáns utólag elfedi magát a konstruálási folyamatot, azt a látszatot keltve, hogy a politikai konfliktusok prepolitikai, társadalmi identitások egyenes következményei.¹⁰ Ahogy Disch írja (2021: 7. fejezet): „A pluralitás, a mobilizációként [azaz csoportok artikulációjaként – I. G.] értett képviselet előfeltétele, mindig veszélyben van, amikor csoportidentitások társadalmi tényként »ülednek le«.” Úgy is mondhatnánk, hogy ez a logika megkísérelti rögzíteni a politikai konfliktus dimenzióját, lehetetlenné téve az innovatív politikai vezetők számára alternatív dimenziók létrehozását (vö. Körösenyi, 2009). A versengésalapú plebiszciter képviselet működéséhez elengedhetetlen, hogy „az emberek, csoportok és intézmények mozgathatóak legyenek” (Disch, 2021: 7. fejezet).

De mégis hogyan rögzülhet a konfliktus dimenziója? Például a konfliktuspotenciállal rendelkező társadalmi és ideológiai különbségek egymásba csúszása révén, amely a kortárs amerikai politikatudományban *social sorting* néven ismert (Mason, 2018).¹¹ Amiben különbség van a kutatók között, az az, hogy a képviselőket vagy a képviselteket tartják a folyamat fő motorjának – Disch idézett könyvében az előbbieket. A *sorting* így értelmezhető top-down politikai stratégiaként, amelynek célja egy adott képviselő számára kedvező politikai megoszlás rögzítése olyan módon, hogy a konfliktust társadalmi tényezők által determinálnak láttatja, megkísérelve ezáltal „befagyasztani” a politikai versenyt. „A *sorting* visszahozza a modernitás előtti képzeletvilágot, amelyben a társadalmi pozíció határozza meg a politikai hovatartozást. A pluralitás ellen hat, mivel a szövetség és az ellenségeskedés mintáit rögzíti, és kizárja a mozgást.” (Disch, 2021: 7. fejezet). A *sorting* tehát nem csak a pártalapú képviselet központi mechanizmusát, a pártok közötti kompromisszum logikáját ássa alá (Mason, 2018), hanem a vezetői versengés itt tárgyalt formáját is.

Nép és többség

Az utolsó szempont, amely mentén érdemes összevetni a plebiszciter képviselet két formáját, a nép és a többség általuk alkotott képe. Urbanititól kölcsönözve mondhatjuk, hogy a versengésközpontú felfogásban a „szuverén nép” mindenekelőtt jogi fikció, a politikai döntés alanya, amely legitimálja a kollektív cselekvést (vö. Weber, 1987: 271–273.). A közösség nevében való cselekvés-

re való felhatalmazáshoz ez a felfogás bőségesen elegendő. A nép itt – ahogy Urbinati írja – héraikleitoszi értelemben állandóan mozgásban lévő, „soha nem mutatja ugyanazt a konfigurációt. Ebben a normatív értelemben mindig ugyanaz: mondhatni, nincs történelme.” (Urbinati, 2019: 89.). Éppen ez a cseppfolyósság teszi jól illeszkedővé a versengéshez: „a képviseleti demokrácia úgy bonyolítja a versenyt, hogy egyetlen versenytárs sem törekszik a nép teljes meghódítására” (2019: 89–90.). A nép „héraikleitoszi” meghatározásához pedig a többség procedurális felfogása kapcsolódik. Ami számít, az a többség és a kisebbség dialektikája: minden többség átmeneti, amelyet könnyedén felválthat egy másik többség (2019: 103.). Ez teszi racionálissá a kisebbségben maradtak számára a játékban maradást: reménykedhetnek abban, hogy legközelebb a többség részei lesznek (vö. Przeworski, 2018: 1. fejezet).

Azonban két ponton szükséges korrigálnunk Urbinati leírását. Egyrészt, a demagógiával kapcsolatos normatív fenntartásai (2019: 103–108.) némileg túlzóak: ahogy Webernél láthattuk, a demagógia a versengés eszköze, a plebiszciter képviselet dinamikus eleme, amely azáltal, hogy képes átnyúlni társadalmi törésvonalakon, éppen, hogy képes lehet állandóan új többségeket létrehozni. Mondhatjuk, hogy míg a pártalapú képviseletben a többség cseppfolyósságát mindenekelőtt a pártok közötti kompromisszumok garantálják (Caramani, 2017), addig a versengő plebiszciter képviseletben a vezetők választási versengése és demagógiája. Amiatt, mert a demagógia ezzel ellentétes céllal (a politikailag létrehozott táborok társadalmiként láttatása céljából) is alkalmazható, még nem indokolt a demagóg tevékenységeket *en bloc* a versengést ellehetetlenítő eszköznek tekinteni. Másrészt, Urbinati többek között Lefort-t is megidézi (Urbinati, 2019: 94–95.), amikor a nép cseppfolyós tartalmáról beszél. Ugyanakkor, ahogy fentebb láthattuk, a Lefort-féle demokráciaideál és „a nép teljes meghódítása” nem az egyedüli alternatívák: az önkorlátozó, visszafordítható hegemoniaépítés, amely hagy teret a versengésnek, alkalmasabb lehet a versengő plebiszciter képviselet logikájának megragadására.

Az identitásalapú plebiszciter képviselet logikáját kiválóan ragadja meg Urbinati. Ez nem tesz mást, mint megkísérelti lerögzíteni a nép jogi fikciójának tartalmát, eltüntetve a konstruálás nyomait, és felszámolva ezáltal a fogalom körüli jelentésadási versengést: „a társadalmi nép foglyul ejti a fiktív »Népet«” (Urbinati, 2019: 104.). Bár az ideáltípus konstrukciójának kezdetén – Schmitt nyomán – a képviseltek és a képviselők közötti azonosság, identitás *politikai-jogi* felfogásából indultam ki, ennek az identitásnak az állandó bizonyítási kényszere a képviseltek felé az identitás *társadalmiként* való rögzítése felé tolja ezt a formát. Bár Schmitt számára a „valódi képviselet azt jelenti, hogy meg kell ragadni a képviselt dolog esszenciáját, és a nép esetében ez a döntéshozó entitás sajátosságát jelenti” (Brito Vieira–Runciman, 2008: 56.),¹² ez a kifinomult koncepció aligha rezonál a képviseltek szélesebb tömegeivel, a politikai gyakorlatban az identitás, azonosság megjelenítésének látványosabb formáira

van szükség. Ez vezet el a gyakorlatban a szuverén nép „társadalmiasításához” – aminek persze a két világháború közötti német népi példák csak a legszélsősége-sebb és korántsem szükségszerű végkimenetele. Utóbbinak ugyanúgy lehet-séges útjai az Urbinati által leírt populista etnocentrizmus, vagy akár a törzsi vagy vallási sajátosságokra való apellálás (vö. Schmitt, 2002b: 198.). A nép fo-galma – vagy amit a helyére állítanak – itt egy organikus entitást kezd el jelöl-ni (Caramani, 2017: 60–61.). Azon gyakorlatok lényege, amelyekre általában a hétköznapi-ság demonstrálásaként vagy elitellenes „rossz modorként” szoktak hivatkozni a populizmus-irodalom (Moffitt, 2016) – mint a gyorsételek nyil-vános fogyasztása, a disznóvágás, vagy a politikailag korrekt beszéd-mód el-utasítása – az identitásalapú plebiszciter képviselő szemponjtájából ezzel az or-ganikus entitással való kapcsolat demonstrálása, nem pusztán bizonyos vá-lasztói csoportokkal való hasonlóság felmutatása.

A „nép” fogalmának átalakulásával párhuzamosan pedig a többség proce-durális fogalma is átadja helyét a „»jó« többségnek” (Urbinati, 2019: 93. és 197.): ez az a többség, amely valamilyen értelemben felismeri (szemben a „rossz több-ségekkel”) a közösség politikai folyamat előtt létező érdekét (Caramani, 2017: 60. és 62.) vagy esszenciáját. Lehetséges többség és kisebbség dialektikájának elutasítását Robespierre-nél visszafogottabb formában, konkrét etnikai tartalom-mal megtöltve is megfogalmazni. Utóbbira jó példa lehet Orbán Viktor 2002-es választási vereség utáni híres megnyilvánulása, amely jól példázza az identitásalapú plebiszciter képviselő két jellemzőjét, a politikai közösség (itt a nép helyett az organikus tartalommal megtöltött „haza”) „társadalmiasítását”, illetve többség-kisebbség dialektikához való elutasító viszonyt: „Mi, akik itt vagyunk a téren, nem leszünk ellenzékben, mert a haza nem lehet ellenzék-ben, mert a haza akkor is van, ha idegen befolyás alá kerül, török és tatár dúl-ja, vagy ha nem a miénk a kormányzás lehetősége” (Index, 2002).

KONKLÚZIÓ

Összefoglalásképpen a leírtak három tágabb elméleti vonatkozására szeretnék rámutatni. Az első ilyen a populista képviselő irodalmihoz való viszony. Ahogy láthattuk, Urbinati nagyívű elemzéséből számos megkülönböztetés megvilágító erejű, ezeket integráltam is gondolatmenetembe. Ugyanakkor a populista képviselő irodalmaira általában jellemző, hogy fogalomalkotásuk-ban nem marad tér a pártelvű és a populista képviselő között egy harmadik, perszonalizált képviselői formának (amelyet a tanulmányban mindenekelőtt Weber és Körösi írásai nyomán versengésalapú plebiszciter képviselőnek neveztem). A tanulmány egyik hozadéka, hogy megkonstruálta ezt az ideáltipi-kus képviselői formát, rámutatva mind a pártelvű, mind az identitásalapú képviselővel fennálló hasonlóságaira és különbségeire. Emellett a tanulmány

felvetette néhány, a populista képviselet lényegi részének tartott elemmel kapcsolatban, hogy azok a képviseleti logika felől nézve talán nem is központi fontosságúak. Egyfelől, az etnocentrizmus mellett, ahogy utaltam rá, a nép „társadalmiasítása” más módokon is végbemehet (például törzsi vagy vallási kategóriákkal). Másfelől, bár az elitellenesség populista toposza kétségkívül gyakran előkerül az identitásalapú plebiszciter képviselet kortárs formáiban, a képviseleti logika felől nézve korántsem szükségszerű, hogy a közösség identitását fenyegető csoportot valamilyen elit alkossa.

A tanulmány második elméleti hozadéka a plebiszciter képviselet és a kortárs képviseletelméleti irodalom domináns irányzatának nevezhető konstruktivizmus viszonyának tisztázása volt: a versengés alapú plebiszciter képviseletet Disch nyomán a „nyílt”, míg az identitásalapút a saját nyomait „eltüntető”, a politikailag meghatározott konfliktusokat társadalmiként láttató és ezáltal rögzítő konstruktivizmushoz társítottam. Mindkettő különbözik azonban attól, amit Schmitt „gazdasági gondolkodásnak” (1996: 20–21.), Körösenyi Schmitt nyomán „mennyiségi képviseletnek” (2005: 375–376.), Disch „egyirányúsági szűkítésnek” (2011: 109.), Brito Vieira (2020) a képviselet „transzmisszós szíj”-modelljének nevez, és ami valami eleve létező aggregálására szűkítené a képviselet jelentését, tagadva a képviseleti folyamat konstitutív jellegét. Szemben a plebiszciter képviselettel, utóbbi logika inkább a pártelvű képviselet ideáltípusához (Caramani, 2017), illetve történeti megvalósulási formáihoz (Manin, 1997: 206–218.; Körösenyi–Illés–Gyulai, 2022) áll közel.

A harmadik elméleti kontextust pedig a plebiszciter képviselet tágabb demokráciaelméleti vonatkozásai jelentik. Ezen a ponton a tanulmányban leírtak egy, a hazai politikatudományban másfél évtizede lezajlott képviseletelméleti vitához (Körösenyi, 2007; 2008; Meszerics, 2008) írt utólagos jegyzetnek és ezáltal a hazai képviseletelméleti diskurzus „felélesztésére” tett kísérletnek is tekinthetőek. A vita tétje – némileg leegyszerűsítve – abban állt, mennyi manipulációt is bír el a demokratikus képviselet, beszélhetünk-e még demokráciáról, ha az elszámoltatás kritériumait a vezetők képesek formálni. Másképpen fogalmazva: demokratikus-e még a Przeworski-féle (1999) minimalista demokrácia, ahol rivális vezetők és elitek versengenek az állampolgárok manipulációjában, a közülük való választás lehetősége viszont nem jelent valódi, teljesítményalapú elszámoltatást. Jelen tanulmány perspektívájából nézve a vita elsődlegesen a versengő felfogáson belül zajlott (igaz, Meszerics egyes példái kifelé mutattak ebből). Ez a tanulmányok születésének időpontjában – a populizmus-probléma és a hibrid-rezsim viták előtt – érthető volt. Ám az újabb képviseletelméleti irodalmak nyomán felvethető: a kortárs identitáspolitika fényében már nem biztos, hogy a manipuláció az elsődleges probléma, amellyel a képviseleti demokráciák szembesülnek. Disch (2021) könyve alapján a *sorting* például súlyosabb kihívás: a manipulációs versenyként értett képviseleti demokrácia koncepciója még feltételezte, hogy az állampolgárok találkoznak ri-

vális „előadásokkal”; és ha nem is tárgyi kritériumok, de legalábbis az előadás minősége alapján döntenek, formálnak ízlésítéletet. Ehhez képest a korábban idézett Trump-szavazó beállítódása lényegileg más problémát képvisel: immár az előadások minőségének megítélése is háttérbe szorulhat, vagy legalábbis egy tényezőre, a csoporttagság meggyőző demonstrálására szűkülhet; illetve az is erősen kérdésessé válik, hajlandó-e egyáltalán egy szavazó a másik identitáscsoport jelöltjét meghallgatni. Sőt, az amerikai kontextusra jellemző intézményi garanciák híján a pluralizmusra gyanakvó, identitásalapú plebisziter képviselet a politikai versengés terének beszűkítéséhez is vezethet, ez pedig már kifelé mutat a Przeworski-féle minimalista demokraciáfelfogásból, amely Körösi eredeti tanulmányának a keretét alkotta.

Politikai ontológiai és episztemológiai nézőpontból úgy is fogalmazhatnánk, hogy míg 2007-2008-ban a radikális konstruktivizmus által felvetett demokraciáelméleti problémák kerültek előtérbe, addig a kortárs képviseletirodalmakban a saját nyomait eltüntetve, a politikai konfliktusokat társadalmiként láttató konstruktivizmus tételeződik az elsődleges veszélynek. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a manipuláció-probléma másodlagossá vált volna – Disch talán túlzottan is könnyen zárójelbe teszi azt, feltételezve, hogy a rivális *frame*-ek és ellentétes irányú manipulációs kísérletek képesek megnyugtató módon korlátozni egymást (Disch, 2021: 5. fejezet). Ez a történeti kontextus ad aktualitást a tanulmányomban megkonstruált két ideáltípus szembeállításának. Az itt elvégzett fogalomalkotási tevékenység talán arra vonatkozó emlékeztetőnek sem haszontalan, hogy a politikai képviselet különböző átalakulási formái eltérő normatív problémákat vetnek fel, más irányban feszegetve vagy lépve át a demokrácia határait – még ha ezeket a normatív problémákat jelen tanulmányban nem is tárgyaltam részletesen.

JEGYZETEK

- ¹ Alternatívái például a pártelvű (Manin, 1997: 206–218.; Mair, 2013), és a technokratikus képviselet (Caramani, 2017).
- ² Bár Urbinati újabb könyve reflektál a közösségi média és az interaktivitás térnyerésére (2019: 177–189.), a plebiszitarizmus és a populizmus általa kínált megkülönböztetése ettől függetlenül az aktív/passzív állampolgár elkülönítésen nyugszik.
- ³ Demagógia alatt Weber mindenekelőtt a beszélő karakterére és az érzelmekre való apellálást értette a *Politika mint hivatás* című előadása alapján (1971: 535–537).
- ⁴ Megjegyzendő, Weber álláspontja a hivatkozott politikai írásaiban váltakozott a vezetői kiválasztás pontos módját illetően.
- ⁵ Az általam használt versengésfogalom hasonlít a Mouffe-féle agonisztikus versengésre, amelyben túlmutat a tárgyalások útján elsimítható érdekkülönbségeken vagy a deliberáció révén egyetértésre vezető intellektuális vitákon (Mouffe, 2011).

- ⁶ Bár Schmitt szembeállítja a képviselet és az identitás elveit, ugyanakkor elismeri, hogy a tökéletes identitás a modern tömegdemokráciában elérhetetlen: „Mindezek az identitások azonban nem alkotnak kézzelfogható valóságot, hanem az identitás elismerésén nyugodnak. Sem jogilag, sem politikailag, sem szociológiailag nem valami valóban egyenlőről [*real Gleiches*] van szó, hanem identifikációról.” (Schmitt, 2017b: 35–36.). A képviseleti demokrácia a két elv közötti kompromisszumnak tekinthető (2017a: 218., 276–277.).
- ⁷ Ennyiben találó a kortárs populista képviseletről író szerzők „kizáró képviselet” fogalma (Müller, 2016: 3.; Benedek, 2021: 209.).
- ⁸ Arról lehet vitatkozni, hogy mekkora az esély a választói ítélet racionálisabbá, és ezáltal az elszámoltatási mechanizmus hatékonyabbá tételére (Meszerics, 2008; Körösenyi, 2008). A demokratikus innovációk újabb hulláma, amely kisebb csoportok deliberációját és szakértők általi informálását vizsgálja, érdekes adalékokat szolgáltatathat ehhez a vitához (vö. Oross–Kiss, 2022; László, 2023).
- ⁹ Mindez persze nem jelenti azt, hogy a törésvonalaknak semmilyen politika előtti alapjuk nincs (lásd bővebben: Illés–Körösenyi, 2023).
- ¹⁰ Vö. Mouffe, 2011: 33.: „A társadalmi a leülepedett gyakorlatok birodalma, azaz olyan gyakorlatoké, amelyek elrejtik megalapozásuk aktusainak politikai esetlegességét.”
- ¹¹ Egy szemléletes példa az identitások egymásba csúszására Mason leírása az Egyesült Államokról, ahol a két nagy párt és szavazóik válnak egyre homogénebb csoportokká: „a demokraták szilárdan igazodnak az olyan identitásokhoz, mint a liberális, világi, városi, alacsony jövedelmű, spanyolajkú és fekete. A republikánusok szilárdan konzervatívak, középosztálybeliek vagy gazdagok, vidékiek, templomba járók és fehérek” (Mason, 2018: 3. fejezet).
- ¹² Bár a kollektív identitások etnikai és kulturális vonatkozásaira maga is utal egyes helyeken (a nemzet és a nép, *Volk* és *Nation* különbségeinek tárgyalásakor), ezeket másodlagosaknak tekinti „a politikai különlegesség tudata és a politikai létezésre való akarat” mögött (2017a: 79.; vö. 231–233.).

IRODALOM

- Ankersmit, F. R. (1996): *Aesthetic politics*. Stanford, Stanford University Press.
- Beetham, David (1974): *Max Weber and the Theory of Modern Politics*. London, Allen & Unwin.
- Benedek, István (2021): Riders on the storm: the role of populism in the global crisis of democracy and in the functioning of electoral autocracies. *Politics in Central Europe*, 17(2): 197–225. <https://doi.org/10.2478/pce-2021-0009>
- Breiner, Peter (1996): *Max Weber and Democratic Politics*. Ithaca–London, Cornell University Press.
- Brito Vieira, Mónica (2020): Representing silence in politics. *American Political Science Review*, 114(4): 976–988. <https://doi.org/10.1017/s000305542000043x>
- Brito Vieira, Mónica–David Runciman (2008): *Representation*. Cambridge, Polity Press.
- Caramani, Daniele (2017): Will vs. Reason: The Populist and Technocratic Forms of Political Representation and Their Critique to Party Government. *American Political Science Review*, 111(1): 54–67. <https://doi.org/10.1017/s0003055416000538>

- Casullo, María Esperanza (2021): Populism as synecdochal representation. In: Pierre Ostiguy–Francisco Panizza–Benjamin Moffitt (eds.): *Populism in global perspective*. New York – London, Routledge. 79–94. <https://doi.org/10.4324/9781003110149-6>
- Diehl, Paula (2017): The body in populism. In: Reinhard C. Heinisch–Christina Holtz-Bacha–Oscar Mazzoleni (eds.): *Political Populism: A Handbook*. Baden-Baden, Nomos. 361–372. <https://doi.org/10.5771/9783845271491-361>
- Disch, Lisa (2011): Towards a mobilization conception of democratic representation. *American Political Science Review*, 105(1): 100–114. <https://doi.org/10.1017/s0003055410000602>
- Disch, Lisa (2021): *Making constituencies: Representation as mobilization in mass democracy*. Chicago–London, The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226804477.001.0001>
- Erdélyi Ágnes (2003): Rickert és Weber. In: *Uő: A társadalmi világ ideáltipikus felépítése*. Tanulmányok. Budapest, Typotex. 39–78.
- Frank, Jason (2015): Populism, polarization, and praxis. In: Debating representative democracy (Critical Exchange). *Contemporary Political Theory*, 15(2): 225–229. <https://doi.org/10.1057/cpt.2015.57>
- Gerbaudo, Paolo (2019): *The Digital Party: Political Organisation and Online Democracy*. London, Pluto Press. <https://doi.org/10.1177/0268580919870741>
- Green, Jeffrey Edward (2010): *The Eyes of the People: Democracy in an Age of Spectatorship*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195372649.001.0001>
- Hendriks, Frank (2019): Democratic innovation beyond deliberative reflection: the plebiscitary rebound and the advent of action-oriented democracy. *Democratization*, 26(3): 444–464. <https://doi.org/10.1080/13510347.2018.1547896>
- Horváth Szilvia (2015): *Demokrácia és politikai közösség*. Budapest, NKE Molnár Tamás Kutató Központ.
- Illés Gábor (2021): *A realista politikus*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Illés Gábor (2022): A realista Orbán Viktor. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022*. Budapest, TK PTI–Gondolat Kiadó.
- Illés, Gábor–András Körösiényi (2022): From the theater to the hippodrome: A critique of Jeffrey Green’s theory of plebiscitary democracy and an alternative. *Contemporary Political Theory*, 21(3): 419–42. <https://doi.org/10.1057/s41296-021-00525-6>
- Illés, Gábor–András Körösiényi (2023): The touch of the leader: representation and responsiveness in plebiscitary leader democracy. *Distinktion: Journal of Social Theory*, <https://doi.org/10.1080/1600910X.2023.2220086>
- Index (2002): Orbán: ‘...ha mozdulnunk kell, együtt mozdulhassunk’ <https://index.hu/belfold/var0507/> (Utolsó hozzáférés: 2023. 06. 21.)
- Kirshner, Alexander S. (2022): *Legitimate Opposition*. New Haven–London, Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/yale/9780300243468.001.0001>
- Körösiényi András (2005a): *Vezér és demokrácia*. Budapest, L’Harmattan Kiadó.
- Körösiényi, András (2005b): Political representation in leader democracy. *Government and Opposition*, 40(3): 358–78. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2005.00155.x>

- Körösényi András (2007): A demokratikus elitizmus konszenzusán túl. *Politikatudományi Szemle*, 16(4): 7–28.
- Körösényi András (2008): A felhatalmazáselmélet védelmében. Válasz Meszerics Tamás kritikájára. *Politikatudományi Szemle*, 17(4): 161–172.
- Körösényi András (2009): Escher lépcsőin. Vezetés, manipuláció és demokrácia. *Századvég*, 54: 3–25.
- Körösényi, András (2013): Political polarization and its consequences on democratic accountability. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 4(2): 111–138. <https://doi.org/10.14267/cjssp.2013.02.01>
- Körösényi András, Illés Gábor és Gyulai Attila (2020): *Az Orbán-rezsim: a plebiszcter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Körösényi András–Gyulai Attila–Illés Gábor (szerk.): *Vezérdemokráciák a világban*. Budapest, Ad Librum Kiadó.
- Laclau, Ernesto–Chantal Mouffe (2001): *Hegemony and Socialist Strategy*. London—New York, Verso.
- László Tamás (2023): Bölcs laikusok a „nép” képviseletében? A deliberatív közösségi gyűlés, mint lehetséges gyógyír a modern képviseleti demokrácia válságjeleire. *Politikatudományi Szemle*, 32(1): 36–58.
- Mair, Peter (2013): *Ruling the void: The hollowing of western democracy*. London, Verso. <https://doi.org/10.18504/pl2244-235-2014>
- Manin, Bernard (1997): *The Principles of Representative Government*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511659935>
- Mansbridge, Jane (2003): Rethinking representation. *American Political Science Review* 97(4): 515–528. <https://doi.org/10.1017/s0003055403000856>
- Mason, Lilliana (2018): *Uncivil agreement*. Chicago–London, The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226524689.001.0001>
- Meszerics Tamás (2008): Demokratikus-e a felhatalmazáselmélet? Megjegyzések Körösényi András tanulmányához. *Politikatudományi Szemle*, 17(4): 147–159.
- Moffitt, Benjamin (2016): *The Global Rise of Populism*. Stanford, Stanford University Press. <https://doi.org/10.1163/25888072-00001018>
- Moffitt, Benjamin (2019): Populism 2.0: Social media and the false allure of ‘unmediated’ representation. In: Gregor Fitz–Jürgen Mackert–Bryan S. Turner (eds.): *Populism and the crisis of democracy*, Vol. 2, 30–46. London–New York, Routledge <https://doi.org/10.4324/9781315108063-3>
- Mouffe, Chantal (2011): A politika és a politikai. Ford. Horváth Szilvia. *Századvég*, 60. 25–47.
- Mudde, Cas – Cristóbal Rovira Kaltwasser (2014): *Populism: A Very Short Introduction*. New York, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780190234874.001.0001>
- Müller, Jan-Werner (2016): *What is populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812293784>
- Näsström, Sofia (2011): Where is the representative turn going? *European Journal of Political Theory* 10(4): 501–10. <https://doi.org/10.1177/1474885111417783>
- Oross Dániel–Kiss Alexandra: Demokratikus innovációk a magyar pártok választási programjaiban. *Politikatudományi Szemle*, 31(2): 7–28. <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2022.2.7>

- Pitkin, Hanna Fenichel (1967): *The Concept of Representation*. Berkeley, University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520340503>
- Politico (2008): McCain: Obama not an Arab, crowd boos, <https://www.politico.com/story/2008/10/mccain-obama-not-an-arab-crowd-boos-014479> (Utolsó hozzáférés: 2023. 06. 21.)
- Przeworski, Adam (1999) Minimalist conception of democracy: A defence. In: Ian Shapiro and Casiano Hacker-Cordón (eds.): *Democracy's Value*. Cambridge, Cambridge University Press. 23–55.
- Przeworski, Adam (2018): *Why Bother with Elections?* Cambridge, Polity Press.
- Reicher, Stephen–S. Alexander Haslam (2016): „The Politics of Hope: Donald Trump as an Entrepreneur of Identity”, *Scientific American*, <https://www.scientificamerican.com/article/the-politics-of-hope-donald-trump-as-an-entrepreneur-of-identity/> (Utolsó hozzáférés: 2023.06.21.)
- Robespierre, Maximilien (1988): *Elveim kifejtése. Beszédék és cikkek*. Vál. Ludassy Mária, ford. Nagy Géza. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Rosanvallon, Pierre (2008): *Counter-Democracy*. Cambridge–New York, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511755835>
- Rousseau, Jean-Jacques (2017): A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog elvei. Ford: Kis János. In: Rousseau: *Politikafilozófiai írások*. Szerk. Ludassy Mária. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Rasch, William (2016): Carl Schmitt's defence of democracy. In: Jens Meierhenrich–Oliver Simons (eds.): *The Oxford Handbook of Carl Schmitt*. Oxford, Oxford University Press. 312–337. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199916931.013.32>
- Saward, Michael (2010): *The Representative Claim*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199579389.001.0001>
- Schmitt, Carl (1996): *Roman Catholicism and Political Form*. Transl.: G. L. Ulmen. Westport–London, Greenwood Press.
- Schmitt, Carl (2002a): A politikai fogalma. In: Uő: *A politikai fogalma*. Ford., szerk.: Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor. 5–102.
- Schmitt, Carl (2002b): A parlamentarizmus és a modern tömegdemokrácia ellentéte. In: Uő: *A politikai fogalma*. Ford., szerk.: Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor. 191–204.
- Schmitt, Carl (2006): *Legálitás és legitimitás*. Ford.: Muliczka Katalin et al. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.
- Schmitt, Carl (2017a): *Verfassungslehre*. Berlin, Duncker & Humblot. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-55206-1>
- Schmitt, Carl (2017b): *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*. Berlin, Duncker & Humblot. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-55030-2>
- Selinger, William (2019): *Parliamentarism. From Burke to Weber*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108585330>
- Sleat, Matt (2013): *Liberal realism. A realist theory of liberal politics*. Manchester University Press. <https://doi.org/10.7228/manchester/9780719088902.001.0001>
- Sluga, Hans (2012): The Pluralism of the Political: From Carl Schmitt to Hannah Arendt. *Studia Philosophica Wratislaviensia*, Supplementary Volume, English Edition, 155–169.
- Takó Ferenc (2020): *Max Weber Kínája. A protestáns etika és a mandarinátus szelleme*. Budapest, ELTE BTK Filozófiai Intézet–L'Harmattan Kiadó–Magyar Filozófiai Társaság.

- Tormey, Simon (2015): *The End of Representative Politics*. Cambridge, Polity Press.
- Tuck, Richard (2016): *The Sleeping Sovereign. The Invention of Modern Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781316417782>
- Unger Anna (2018): A választás mint rendszerkarakterisztikus intézmény, *Fundamentum*, 22(2–3): 5–16.
- Urbinati, Nadia (2014): *Democracy disfigured: Opinion, truth and the people*. Cambridge, Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674726383>
- Urbinati, Nadia (2019): *Me the People. How Populism Transforms Democracy*. Cambridge, Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvk12sz4>
- Weber, Max (1971): *Gesammelte Politische Schriften*. Hrsg.: Johannes Winckelmann. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és Társadalom*, 1. kötet. Ford.: Erdélyi Ágnes, Budapest, KJK.
- Williams, Bernard (2001): Liberalism and Loss. In: Mark Lilla–Ronald Dworkin–Robert Silvers (eds.): *The Legacy of Isaiah Berlin*. New York, New York Review Books. 91–104.

MACHIAVELLI – CARL SCHMITT ÉS RAYMOND ARON KÖZÖTT

Bretter Zoltán

(Pécsi Tudományegyetem, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék)

*A tanulmány beérkezett: 2023. július 16., opponálás: 20213. szeptember 14. – 2023. október 5.,
véglegesítve: 2023. október 17.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy Carl Schmitt, illetve Raymond Aron miként értelmezi Niccolò Machiavellit. Mind Aron mind pedig Schmitt életművében megpróbálom beazonosítani azokat a helyeket, amelyek kapcsolódnak Machiavellihez. Használok majd azt a különbségtételt, amit Raymond Aron tesz a „machiavelliánus” politikai realizmus és a „machiavellista” politika között. Bizonyítom, hogy utóbbit elméletileg Carl Schmitt politikai teológiája alapozhatja meg. Az írás egyúttal kísérlet a politikai realizmus olyan meghatározására, ami az aroni Machiavelli-olvasaton alapulhat.

Kulcsszavak: Niccolò Machiavellit ■ Carl Schmitt ■ Raymond Aron ■
machiavellizmus ■ politikai realizmus ■ politikai teológia

Az alábbi tanulmány¹ elsődleges célja, hogy a politikai realizmus és a politikai teológia közötti különbséget magyarázzam. Ehhez arra lesz szükségem, hogy megvizsgáljam Carl Schmittnek és Raymond Aronnak, a politikai realizmus szülőatyjának tartott Machiavellihez fűződő viszonyát. Amellett, hogy mindkettőjüket foglalkoztatta Machiavelli (jóllehet egyikük sem írt kimerítően róla) Schmitt és Aron összehasonlítását az is indokolja, hogy azonos korban két merőben különböző választ adtak a Machiavelli életművében föllelhető problémákra, melyeket magam is érinteni fogok.

Kettejük személyes és úgymond szakmai viszonyának rejtvényét aligha fejtették meg véglegesen, akik evvel foglalkoztak.² A legsikeresebb próbálkozásnak Daniel Steinmetz-Jenkinsét tekintem (Steinmetz-Jenkins, 2014), aki megpróbál értelmi hidat verni Raymond Aron két, első látásra egymásnak homlokegyenest ellentmondó állítása közé: „Carl Schmitt, *a nemzetiszocializmus egyik hivatalos teoretikusa* [kiemelés tőlem – B. Z.], azt állítja, hogy minden politikai doktrína abból a feltételezésből indul ki, hogy az ember gonosz” (Aron, 2017a: 125.); valamint: „Carl Schmitt *soha nem tartozott a nemzetiszocialista párt-*

hoz [kiemelés tőlem – B. Z.]. Magas kultúrájú ember volt, nem lehetett hitlerista, és nem is volt az soha.” (Aron, 2010: 837).³

Vajon közelebb visz bennünket e két, egymásnak ellentmondani látszó kijelentés feloldásában Machiavelli? És *melyik* Machiavelli?

Induljunk ki Raymond Aronnak a „machiavellista” (machiavelique) és „machiavelliánus (machiavelienne)” fogalmak közötti különbségtételéből, ami az életművön átvonul, s Aron következetesen alkalmaz (Aron, 2005: 57.; Aron, 2017: „Machiavel et Marx”),⁴ de végül a *Visszaemlékezések*ben föllelhető egyik lábjegyzetében határoz meg: „Egy barátom biztosított arról, hogy a »machiavelliánus« jelző érthetetlen egy laikus számára. Mindenki a »machiavellista« szó vulgáris jelentését ismeri. A machiavelliánus machiavellista, de annak nem pejoratív értelemben az. Azt teszi, amit az adott világban tenni kell (Aron, 2010: 46. és 1. lábjegyzet). Aron egy marxizmusról, pontosabban a kommunisztákról tett megjegyzésben fejt ki sommásan: „A marxista nem csak machiavelliánus, hanem machiavellista lesz abban a pillanatban, amikor szó szerint értelmezi az osztályharc képletét, és egyszerre tulajdonítja neki a polgárháborúk és az államok közötti háborúk jellemzőit. A cél – az osztály nélküli társadalom – abszolút értéke igazolja és szinte szentté avatja az eszközök megválasztásának axiológiai közömbösségét. A machiavelliánus elismeri a szükséges eszközök lehetséges erkölcstelenségét egy erőszakos világban, amelynek az a sorsa, hogy erőszakos maradjon. A marxizmus, ahogyan a marxisták-leninisták hosszú időn át értelmezték, az abszolút cél és a párt és az ügy iránti odaadás felsőbbrendű erkölcsének nevében minden hatékony eszköz határozott megválasztását parancsolja.” (Aron, 1989: 539.)

Ezt a distinkciót mindvégig igyekszem majd szem előtt tartani és így remélem vetül némi fény azokra az első látásra ellentmondó véleményekre is, amelyeket Raymond Aron megfogalmazott Carl Schmitttről.

Megelőlegezve tehát egyik konklúziómat: igaz lehet ugyan, hogy egy föltöbb művelt, intellektuálisan felkészült jogtudós a „machiavellista” Hitler hű követője nem lehet, ellenben csakis „machiavelliánus” lehetne, ugyanakkor az is igaz, hogy a náci-fasiszta illiberalizmus mégis a „machiavellista” Hitlert szolgálja.

Másképpen fogalmazva, az aroni „machiavellista-machiavelliánus” megkülönböztetés nyomán Carl Schmittet „machiavelliánus”-nak kellene tekintenünk, aligha „machiavellistá”-nak, viszont Schmitt akkor, amikor Machiavellit „a politikait” a teológiai-metafizikai-egzisztenciális szférába emeli, akkor már közel *sodródik* ahhoz, hogy „machiavellista” legyen.

Zeev Sternhell, ezt a csak homályosan kifejezhető „sodródást” a következőképpen írja körül: „Schmitt a náciizmusban olyan ideológiai és politikai *valóságot* talált, amely minden különbsége ellenére közelebb állt saját rendszeréhez, mint bármely más nyugati politikai elmélet.” (Sternhell, 2012: 88., kiemelés tőlem: B. Z.) Hozzátehetjük, nem csak Carl Schmittre igaz, hogy a kon-

zervativizmus amikor a kommunizmus és liberalizmus ideológiái ellen folytatódó, kétfrontos küzdelmet, végül a kommunizmus és liberalizmus ellenségének, a fasizmusnak az alakját ölti, ami teoretikus szinten a totalitárius állam mitikus fölmagasztalásához vezet, ahogy azt a már Schmitt által csodált Mussolini megfogalmazta. A schmitti illiberalizmus voltaképpen a fasizmus teoretikus előrelendítése, szintén a Mussolini által már kijelölt úton. Ezen az úton lehet ezután eljutni a machiavellista politikához.

Tanulmányom végén Machiavelli „szelíd” és „könyörtelen” olvasatának elkülönítésével jutok majd paradox következtetésekre. Carl Schmitt, a „könyörtelen” Machiavelli-olvasó, lényegében csak erős megszorításokkal volna mégis Machiavelli követőjének nevezhető, viszont a „machiavellizmusnak” jó szolgálatot tehet *politikai teológiája* és mindenekelőtt az illiberalizmus teoretikus kidolgozása; míg Raymond Aron a „szelíd” olvasó, sokkal inkább machiavelliánusnak és Machiavelli hűségesebb követőjének tekinthető, amennyiben kísérletet tesz a modern politikai realizmus megfogalmazására.

CARL SCHMITT

„A politikum” (*daß Politische – „a politikai”*) fogalmának bevezetésével, avagy a politikum meghatározásával, Carl Schmitt szándéka az, hogy a politikumnak föltárja teológiai alapjait. Politikai fogalmaink – így Schmitt – világi, alapvetően és visszavonhatatlanul polemikus jellegű teológiai fogalmak, s magukba foglalják a barát–ellenség egzisztenciális küzdelmét. A politikai teológia posztulátuma alapján „a politikai lényege szerint összekapcsolódik a teológiáival” (Geréby, 2004: 279–280).⁵ Ugyanakkor Schmitt elhatárolja „a politikait” a klasszikusan és tévesen politikának tartott, sekélyes, képzeletszegény, napi, helyzetfüggő, piaci jellegűnek, alkudozások és megegyezések és kompromisszumok végtelen sorának tekintett, és liberálisnak nevezett *politikai tevékenységtől*. A 19. század liberális politikájának a *hatalomgyakorlás technicitás* a lényege véli Schmitt. Így a politikai teológia konstrukciójában érdekelt Schmitt a politikai realizmust is kicsinyesnek kell hogy tartsa, ami nyilván a hatalommérnök Machiavellire is kell hogy vonatkozzék.

A politikai teológia ugyanis – és éppen a politika *deszakralizációjával* ellentétben, amit Machiavelli képvisel –, Carl Schmittnél a politika *reszakralizációját* (Tallár, 2004: 248.), a monarchikus legitimitás újrashasznosítását jelenti a modern demokrácia hajnalán.

A politikai teológia megalapozásának szándéka dacára Carl Schmitt szeretett a modern Machiavelli szerepében tetszelegni⁶ és evvel önnön egész életművét úgy állította be, mint amelyik éppen csak annyira fölforgató, amennyire Machiavellié a maga korában volt, azaz csupán szókimondó. Voltaképpen azonban Schmitt csak olykor-olykor hivatkozik Machiavellire. Az egyik, al-

kalmasint legfontosabb referencia, Machiavelli diktatúra-leírására reflektál (Schmitt, 2014: 51–54.).

A diktátor, a Római Köztársaságban, nem zsarnok, nem az abszolút hatalom letéteményese, hanem a szabadság biztosítója – így indítja Schmitt a gondolatmenetet. Nem nyúlhat alkotmányon kívüli eszközökhöz, a törvényeket be kell tartania, ő maga nem hozhat törvényeket, s mindvégig alávetett a szuverén népnek. Cselekvési szabadsága abszolút, ellene föllebbezési jog nincs és döntéseinek hatálya azonnali, így a diktátor a jóváhagyás útját teljességgel mellőzheti. Schmitt érvelésének perdöntő pontján, Jean Bodint követi, amikor azt állítja, hogy az antik, s későbbi diktátorok egy bizonyos, *meghatározott feladat* megoldására kaptak, *időben korlátozott* megbízást, s így jobbára komisszároknak lehet őket tekinteni, ellenben nem tekinthetők szuverénnek.

Schmitt a *Diktatúra*-könyv után egy évvel, 1922-ben a következő mondatot indítja a *Politikai teológiát*: „Szuverén az, aki kivételes állapotról dönt.”. Jean Bodin pedig azt írja a *Hat könyv a köztársaságról* című műben: „Az abszolút szuverén az, aki senkit nem ismer el maga fölött, csak Istent.” (Bodin, 1992: 4.). A két mondat csengése azonos, még ha a megfogalmazás különbözik is. A lényeg azonban az, hogy Bodin egyetlen egy olyan diktatórikus (azaz megfellebbezhetetlen, abszolút) hatalmat sem tekint szuverén hatalomnak, amelyik időleges vagy szavazattal való megújítást igényel. Ezeket nevezi Schmitt biztosi (népbiztosi), komisszár-diktatúráknak, amelyek egy megbízatást teljesítenek, melynek sikere után elveszítik jogalapjukat. Machiavelli pedig ezt a biztosi (komisszár) diktatúra-interpretációt veszi át, s nem is tehetne mást, hiszen demokrácia előtti korban élt.

Az antik diktatúra technikai, mert feladata konkrét, jól körülhatárolt, *helyzetfüggő*. Ha az ilyen értelemben vett diktátor megoldotta az ügyet, akkor lemondott, s volt úgy, hogy hatalma csak néhány napig tartott. Bodin Servilius Priscust és Cincinnatust említi, előbbi nyolc, utóbbi tizenöt nap után lemondott diktátori tisztségéről és hatalmáról (Schmitt, 2014: 3.).

Schmitt nyilvánvalóvá teszi, hogy ez nem az ő, nem a saját diktatúra-konceptiója, hiszen eme klasszikus esetekre jobban illik az, ahogy Machiavelli fogja föl a diktatúrát: primitív technicitásként: „Egy ilyen technikai felfogásnak közvetlen jelentősége volt mind a modern állam eredetére, mind pedig a diktatúra problematikájára nézvést. Ennek a technológiának a racionalitása abban rejlik, hogy az állam-építő művészek⁷ úgy látták, hogy a tömeget, amelyet alakítandó anyagnak, tárgynak tekintettek, saját akaratuk szerinti állammá kell szervezniük.” (uo.: 7.)

Nyilvánvaló, hogy Schmitt itt megint a procedurális – liberális – szabadságfelfogás, és nem mellesleg *Machiavelli ellenében* fogalmazza meg a maga esszencialista tézisést, a szuverén diktátorra vonatkozó koncepcióját. Elismeri ugyan a machiavellianizmusban rejlő művészi törekvést, ugyanakkor alapvetően a liberalizmussal azonosítja azt. Igazolni véli, hogy az eljárási törvényeket

kirekesztve mégis be lehet tartani a törvényeket, noha ezek jó része voltaképpen eljárásjogi, állam és egyén közlekedésének szabályrendszere. Ezzel Rousseau *volonté generale*-problematikájának ad új életet s végleg lemond a szabadság kérdéséről. Az, hogy az egyén úgy szabad, hogy csak saját magának engedelmeskedik, a maga misztikus önazonosságában úgy oldja meg a szabadság kérdését, hogy azt teljességgel nemlétezőnek tekinti.⁸ Mégis, Schmitt állítása érthető. A diktatúra a szabadság védelmében szükséges, ami azt jelenti, hogy az anarchia, a weimari köztársaság alkotmányos, de a *sztánszisz*, a hideg (olykor-olykor fölforrósodó) polgárháború állapotába merevedett társadalmi viszonyok között kívánja forradalmi törvényhozással restaurálni a törvényességet, tehát valóban a törvények adta szabadságot. A biztos (kommisszár-) diktatúrán túli, szuverén diktatúra, a weimari alkotmány *védelmében* szükséges.⁹

Szinte észrevétlenül, de Schmitt ezen a ponton tovább csúsztatja az érvelést. Csak többszöri újraolvasás után válik világossá, hogy nem pusztán az alkotmányosság védelmében függesztjük föl az alkotmányt (ami persze már önmagában is problematikus), de egy új alkotmány, egy „igazi” alkotmány megteremtésének érdekében is.

„A szuverén diktatúra perspektívájából az egész fennálló rendszer olyan helyzet, amelynek megoldását saját tevékenységével oldja meg. A diktatúra nem felfüggeszt egy létező alkotmányt a meglévő alkotmány alkotmányos jogának alapján; sokkal inkább olyan feltételeket igyekszik teremteni, amelyek között egy alkotmány – olyan alkotmány, melyet igazinak tekint – lehetségesé válik.” (Schmitt, 2014: 119.)

Egyúttal visszatérve Rousseau szuverenitásfogalmához is, ez a „szuverén diktatúra” olyan alkotmányt eredményez, amelyik „úgy van, ahogy lennie kell” (uo.: 101.), amivel a parancs és norma, „van” és „kell”, illetve jogpozitivizmus és természetjog klasszikus szembenállása is egycsapásra az önazonosság, a *volonté generale* alakját ölti. Ám – immár mondhatjuk, megszokott módján, ahogy Schmitt beemeli teóriája középpontjába a *volonté generale*-t már meg is kezdi a rugalmas elszakadást tőle. Azt még helyesen felismeri, hogy a rousseau-i megoldás, legalábbis egyik interpretációja, hamarosan terrorhoz, a jakobinus vérengzéshez vezet (uo.: 105.), mikor az egyént szabadságra kényszerítik avval a praktikus, noha nem egészen vértelen megoldással, hogy azokat, akiken saját, az általános akaraton kívül elhelyezkedő egoista énjük felülkerekedik, „ellenségként” megnevezve, fizikailag is kiiktatjuk a közösből – a politikailag konstituált közösségből, azaz *községből*. Az általános akarat képviselőjében fellépő kisebbség a többség nevében végzi el a nagytakarítást.

Carl Schmitt azonban – kifejezetten Machiavellivel szemben – többre vágyik, jelesül, politikai teológiára, amihez a Rousseautól való rugalmas elszakadás szellemében (Bretter, 2021) egy másik rousseau-i motívumra, a „Törvényhozó” beemelésére lesz szüksége.

Schmitt következtetésében a „Törvényhozó” az, aki a *volonté generale*-nak ad intézményes formát, az államét, amely a jogosságot (*Recht*) és a törvények (*Gesetz*) megalkotásához szükséges diktatórikus teljhatalmat egyesíti magában „A törvényalkotó nem más, mint pusztá jogosság, ami még nem jött létre; a diktátor pedig semmi más, csak létrejött hatalom. Amikor létrejön egy olyan viszony, amely lehetővé teszi, hogy a törvényalkotónak megadja a diktatúra hatalmát, hogy létrehozza a diktatórikus törvényhozót és az alkotmányos diktátort, akkor a biztosi diktatúra szuverén diktatúrává lesz.” (Schmitt, 2014: 110–111.)

A szuverén diktatúra fogalmának kidolgozását eddig a pontig tudtuk követni:¹⁰ a Machiavellivel való szembehelyezkedés azonban – remélem – nyilvánvalóvá vált, amit csak megerősít Schmittnek Machiavelliről alkotott sommás véleménye, amelyet a maga primitív világosságában egy kurta, alkalom szülte írásból olvashatunk ki. A „Machiavelli – Zum 22. Juni 1927” a 400 éve elhunyt Machiavellire emlékezett (Schmitt, 1995: 102–107).

A megemlékezés egy tiszteletkörrel indul, amiben Schmitt saját illiberális szolgálatára rendeli Machiavellit. Az antimachiavelliánus, „moralizáló” „szabadszelleműsködő” („*Freigeisterei*”) felvilágosodott 18. század után „első alkalommal talál egymásra a politikai értelem és nemzeti öntudat”: Fichte és Hegel újra fölfedezi Machiavellit, aki aztán a következő német és olasz generációk hőségé válik. Mussolini, az „államoszlato liberalizmus” („*staatsauflösenden Liberalismus*”) legismertebb ellensége Machiavelliről akar doktori disszertációt írni, amelynek csak előszava készült el (Mussolini, 1956),¹¹ hiszen a szerzőnek sürgősen életbe kellett léptetnie machiavellista konklúzióit.

A Machiavellinek szentelt pár sornak döntő hányadában azonban Carl Schmitt azt bizonygatja, hogy Machiavelli életműve (azaz a *Discorsi* és az *Il Principe*) semmilyen szempontból nem tekinthető különlegesnek, sőt Machiavelli általában érdektelen, mind elméleti, mind pedig morálfilozófiai szempontból. „Nem volt sem nagy államférfi, sem nagy teoretikus.” (Schmitt, 1995: 102.). „Ez a kis írás [A Fejedelem], hírnevének egyetlen oka, kevés figyelemre méltót tartalmaz.” (uo.: 103.). Sem a platóni mélységhez és nemességhez, sem az arisztotelészi tanultsághoz nem mérhető. A „dokumentum” (így Schmitt) nem vallásmegújító, ahogyan Szt. Ágoston írásai. „Nincs benne semmi szenzációs, sem nagyszerű, sem zseniális, sem tudós-alapos, sem új államtan, sem új történelemfilozófia.” (uo.). S még immoralitása sem teszi Machiavellit morálisan fontossá, mert nincs benne semmi „fennkölt” vagy „profetikus”, ami viszont Nietzsche immoralizmusára jellemző. Machiavelli érdeklődését csak az köti le, ami praktikus-politikai (használható) és ami a *jelenre* irányul. Mind ezt Schmitt akár a liberalizmusra is mondhatta volna.

Machiavelli az immoralitás réméről, a kegyetlen szükségszerűségről, az ember állítólagos gazember mivoltáról, vagyis ezekről a hamisítatlan emberi tulajdonságokról természetes nyugalommal beszél, alkalmasint éppen emiatt

olvassuk. „Nézeteim helytelenek volnának, ha az emberek jók volnának: de az emberek nem jók” – vonja le a következtetést Schmitt (Schmitt, 1995: 105.).¹²

Világos tehát, hogy Carl Schmitt egyetlenegy – igaz, perdöntő – ponton azonosul Machiavellivel: az emberről vallott nézeteik hasonlóak, antropológiai pesszimizmusuk ugyanaz a mély depresszió.

Az individualizmus – mint már többször szoltunk erről – romantikus, s ezt Carl Schmitt „szubjektív okkazzionalizmusnak” nevezi.¹³ A liberális individuum romantikus lényege az instant szubjektív önkifejezés, pontosabban ennek abszolutizálása és kizárólagossá avatása, valamint érvényesítése minden egyes helyzetben; az individuum morális és egzisztenciális vonatkoztatási pontja: kizárólag önmaga. *Mutatis mutandis*, evvel a romanticizmussal áll szemben Machiavelli „tényszerűsége”, politikai realizmusa. Ugyanakkor Schmitt nem vesz tudomást arról, amit alkalmasint nem nehéz észrevenni, nevezetesen, hogy Machiavelli éppen a modern „szubjektív okkazzionalizmus”, az individualizmus reneszánsz kori születésének krónikása.

Csakhogy Machiavelli „helyzetfüggő” politikai tanácsai korántsem a Fejedelem *identitásának* megkonstruálását szolgálják. Éppen ellenkezőleg. Machiavelli számára a következetesség a helyzetek megerőszkolása, amikor identitásunk, s nem a helyzet szüksége alapján döntünk, romlásba vihet, amit csak szerencsével úszhatunk meg. A *virtù*, mint politikai erény rugalmasságot, a helyzetekhez való alkalmazkodás képességét jelenti, s ez eredményezi szükségképpen amoralitását, a politikai jó relativitását (igaza van Schmittnek, ez korántsem „lelkésítő amoralizmus”, azaz nem morális kategória). „Ugyaninnen származik a jó fogalmának változékonysága: mert ha valaki türelmesen és elővigyázatosan uralkodik, és az idő és a dolgok úgy fordulnak, hogy kormányzása jónak bizonyul, boldogulni fog; de ha az idő és a dolgok megváltoznak, el kell pusztulnia, mert eljárása nem változik. S nincs olyan óvatos ember, aki képes volna változtatni ezen, mert attól, amilyen a természete, nem tud eltérni, s ha egyféleképpen mindig sikert tapasztalt, arról az útról nem tud elfordulni. Ezért a túl óvatos ember, ha az idő azt követelné, szenvedéllyel cselekedni nem tud; minek következtében elpusztul tehát. Aki természetét az idő és a dolgok változásának megfelelően cseréli, szerencsését megtartja.” (Machiavelli, 1979: 82.)

Figyeljük meg, hogy Machiavelli a „helyzetfüggő cselekvést” a türelemmel, az elővigyázatossággal (*prudentia* – arisztotelészi okosság) társítja, azaz a *virtù*-val rendelkező fejedelem a szerencsét (Fortuna) szükségképpen be kell hogy kalkulálja, amennyiben „jól” akar uralkodni. Machiavelli, a közfelfogással ellentétben, nem ajánl a fejedelemnek holmi machiavellizmust, valamiféle következetességet, önmagába visszahulló, kizárólagos elfoglaltságot jelentő identitásképző politikát, jóllehet a fejedelemnek azt ajánlja, hogy cselekvéseit „mediatizálja”, keltse azt a látszatot, *mintha* kegyes, hűséges, emberséges, őszinte, vallásos lenne (utóbbi esetében legyen is az) (Machiavelli, 1979: 59.).

Végső soron Machiavelli és Schmitt abban különbözik – mondhatni radikálisan – egymástól, hogy előbbi a politikai erő természetét, a politikai *virtù*-t kutatja, mind az egyszemélyi uralom (*Principe*), mind a republikanizmus (*Discorsi*) feltételei között, míg utóbbi az erő politikájának, a „hatalmi politizálásnak” (*Machtpolitik*), az identitáspolitikának, így az autoritarizmusnak, a tekintélyi államnak a modern, demokratikus feltételek között alkalmazható ideológiáját és programját dolgozza ki.

Az identitás, vagy schmitti átköltésben, a Nép és Vezér azonossága nem a humanizmus és nem a reneszánsz politikai problémája. Még akkor sem, ha Machiavelli, humanista kortársaival, különösen pedig Pico de la Mirandolával összhangban, az önmagát művészien és a művészetek révén teremtő ember reneszánsz ideálját vallja (Bretter, 2020). Az identitás modern, individualista-racionalista változatában, a Kant–J. S. Mill-vonulat mentén a 19. század liberalizmusának, majd a 20. század eleji tömegdemokráciáinak a problémája – s tegyük hozzá, a 21. század elejének újra problémája. Előbbi esetben a racionális élettervet kidolgozó, morális dilemmák között választani képes, tehát autonóm individuum vívja szabadságharcát a társadalmi elnyomással, vagy éppen állammal szemben, hogy megeljele identitását. Utóbbi esetben, az első világháború végén, a politikai életbe beáramló tömegek demokratikus integrálásának szinte kizárólagos eszköze a nemzeti (náci változatban: faji) identitás. Az illiberális, a tekintélyi-hatalmi államot támogató Carl Schmitt így – bármennyire ezt szeretné láttatni – nem is lehet a reneszánsz Machiavelli modern párja.

RAYMOND ARON

Eddigi érvelésem arra irányult, hogy igazoljam, Carl Schmitt machiavelliánus pózának dacára, Machiavellire vonatkozó megjegyzései nem alapozzák meg, hogy Schmitt valóban támaszkodott volna Machiavellire. Azonban, ennek ellenére, igazolhatónak vélem, hogy legalábbis *bizonyos értelemben*, Schmitt machiavelliánus gondolkodó. Az alábbiakban, Raymond Aron¹⁴ Machiavellihez fűződő gondolatai kapcsán jutunk el majd odáig, hogy erre a „bizonyos értelemre” fényt vetítsünk, azt magyarázzuk.

Carl Schmitt kísérlete, hogy „a politikait” megragadja, azaz egy modern, egzisztencialista és szekuláris politikai teológiát kidolgozzon, alapvetően különbözik Machiavelli szemszögétől, aki a politikát művészi technikának, tehát inkább politikai gyakorlatnak tekinti, tágabban pedig osztozik a liberalizmussal a „szubjektív okkazonalizmusban”.

Raymond Aron azonban úgy értelmezi Machiavellit, hogy ha nem is egykönnyen, de a két machiavellianizmust végül mégis csak elkülöníthessünk egymástól, melyeknek egyikét „szelíd”, másikat „könyörtelen” machiavellianizmusnak nevezhetnők. Ennek a különbségtételnek van eszmetörténeti for-

rása. Minden azon múlik, hogy minek tekintjük *A fejedelmet*. Amennyiben gegnek – s ilyen gegnek létrehozása Machiavelli személyiségének szerves része, általában a reneszánsz íróinak, művészeinek, politikusainak kedves szórakozása¹⁵ –, akkor a machiavellianizmus nem más, mint a zsarnoki uralom tükré, amelyben az alattvalók meg kell hogy pillantsák az egyeduralom rájuk leselkedő veszélyének ronda fizimiskáját. Amennyiben viszont a cinizmust, iróniát figyelmen kívül hagyva olvassuk *A fejedelmet*, s mindent halálosan komolyan veszünk, akkor a mű valóban a zsarnokság szerszámosládájának tűnik.

Maurizio Viroli, a neves Machiavelli- és Rousseau-kutató föleleveníti azt az eszmetörténeti hagyományt, amely elsősorban a *Discorsi*-ra és a *Firenzei történetek*-re támaszkodva, Machiavellit nem a zsarnokság, hanem a republikánizmus teoretikusának és hívének tartja és *A fejedelmet* következetesen satíráként olvassa. Nem mellesleg, csak így hozhatóak összhangba Machiavelli egymással radikálisan ellentmondásban lévő írásai. Viroli idézi Machiavelli egyik korai védőügyvédjét, Alberico Gentilit: „[Machiavelli] a demokrácia erős támogatója és lelkes híve volt. Köztársaságban született, tanult és állami kitüntetésekkel kapott. Rendkívül ellenséges volt a zsarnoksággal szemben. Ezért nem segítette a zsarnokot; nem állt szándékában, hogy tanítsa a zsarnokot, hanem azáltal, hogy minden titkát világossá tette, a nyomorúság fokát nyíltan megmutatta a népnek [...] minden más embert felülmúlt bölcsességével, és miközben úgy tűnt, hogy oktatja a fejedelmet, valójában a népet nevelte.” (Viroli, 2017: 8.). A sort, hasonló hangnemben, követi Spinoza, Pierre Bayle, Diderot. Ugo Foscolo verse összefoglalja a republikánus Machiavellit középpontba helyező hagyományt:

[Machiavelli] megkeményítve a fejedelem jogarát
leveszi róla a babérkoszorút, hogy felfedje a népnek
könnytől és vércseppektől áztatott homlokát¹⁶

Raymond Aront egész életében foglalkoztatta Machiavelli, de életművében nem találunk szisztematikus, akár eszmetörténeti, akár elméleti elemzést Machiavelliről, ugyanakkor, konkrét politikai események kapcsán, egyes eszmetuttatások során olykor-olykor előkerül a neve; s a Machiavellihez fűzött kommentárokból kiolvasható, hogy mit tanult tőle. Éppen azt sajátította el, amit Carl Schmitt soha nem érzett magáénak: *a politikai realizmus* szellemét. Kissé poétikusan fogalmazva: az ember elméjére minduntalan leszálló ideológiai ködben kitapogatni a tények kontúrjait. „Fiatalkori állításaim, a '30-as években, egyfajta intellektuális örömről árulkodnak, arról a meggyőződésről, hogy sikerült a fellegeteket elosztatnom és az igazságot megközelítenem.” (Aron, 2010: 991.)¹⁷

Mondhatjuk, hogy noha Raymond Aron nem kifejezetten a fentiekben vázolt hagyományhoz kapcsolódik – amelyik Machiavellit a republikánus sza-

badság „teoretikusának” állítja be – a politikai realizmus átjárását biztosít Machiavelli republikanizmusa és az aroni demokrácia-felfogás között.

Aron különösen Machiavelli antropológiai pesszimizmusával akart szembeesülni, amelyet maga is osztott, ahogy Carl Schmitt nemkülönben. Aron elismerte az ember eredendő gyöngeségét, az ember hajlamát, hogy fölhevült politikai érzelmek rabjává váljon, egyszóval az emberi tökéletlenséget. Ebből következően két utat látott a politika számára. A demokratikus berendezkedés elháríthatja az emberi tökéletlenségből óhatatlanul előtörő katasztrófát, a zsarnok viszont kihasználja, a maga hasznára rendeli az emberi gyöngeséget (Aron, 2005: 532–533.).

Követve Vilfredo Pareto (és Gaetano Mosca) gondolatmenetét,¹⁸ Aron a demokrácia és a zsarnokság közötti különbséget abban látja, hogy a profetikus zsarnok víziója egyesíti a többnyire csak sekélyesen racionalizált érzelmek, indulatok (Pareto: reziduumok) által vezérelt tömegeket, míg a demokráciában a megosztott elitek és ezek küzdelme ezt lehetetlenné teszik. „Nincs tökéletes társadalom, de a tökéletlenségnek vannak fokozatai. Gyakran a tökéletes társadalom prófétái azok, akik a legelnyomóbb társadalmat építik fel.” (Aron, 2005: 533.). A harcok, fölfegyverzett próféta egyneműsíti a társadalmat, s kiküti a politikai harcot, fölszámolja a politikai pluralizmust,¹⁹ ami viszont a szabadság biztosítója volna.²⁰ Ugyanakkor – tehetjük hozzá – a politikait teológiai-metafizikai dimenzióba emeli. Ennek értelmében tehát a politikai teológia, avagy a *politika teológiája*,²¹ a politikai pluralizmus fölszámolása. Avval, hogy „a politikait” egy végső, egzisztenciális leszámolásként határozzuk meg – azaz teológiaként – a politikát szüntetjük meg. Ami, Raymond Aron és a század eleji machiavelliánusok (Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca, Robert Michels)²² szerint, voltaképpen a demokrácia egyszerű kimúlását eredményezi.

Raymond Aron „megoldása” Rousseau antropológiai optimizmusának és Machiavelli–Schmitt antropológiai pesszimizmusának praktikus, heteronóm elegye, amit politikai realizmusnak nevezhetünk. „Végül is mondhatjuk: az emberek jók, ezért kell kormányozniuk magukat, de azt is mondhatjuk: az emberek nem jók, ezért korlátozzuk azt a hatalmat, amelyet egyeseknek adunk; minél kevesebb a jó ember, annál kevesebb hatalmat kell adnunk az uralkodóknak.” (Aron, 1997: 72.). A politikai realizmusnak ez a formulája túlmutat a liberalizmus John Locke és Montesquieu által ihletett javaslatán, melynek lényege, hogy a hatalom intézményesített és jogi korlátozását várjuk el a törvények uralmától vagy a hatalmi ágak megosztásától. Viszont jóval innen van attól, ami a Rousseau–Schmitt-féle javaslatban az általános akaratot a demokrácia lényegének mondja és óhatatlanul a tekintélyi-uralmi (Max Weber: *Herrschaft*²³) állam felé vezet.

Raymond Aron így szelíden visszaemeli Machiavellit a liberális politikai közösségbe, teret enged a politikai harcnak és a politikai erőnek, ugyanakkor elutasítja a fasizmus által prófétált könyörtelen Machiavellit.

Az Aron által a londoni emigrációban szerkesztett *France Libre* hasábjain 1940-ben megjelent esszé-pamflet (*A machiavellizmus, a modern zsarnokságok doktrínája*) a hitleri Németország machiavellizmusával foglalkozik. „Összefoglalva, a machiavellista gondolkodást a következő elemek találkozása határozza meg: az emberi természetről alkotott pesszimista felfogás, amiből következik a történelmi fejlődés filozófiája és a hatalom technikái; egy kísérleti és racionalista módszer, ami a politikára alkalmazva, úgy tűnik, hogy agresszív amoralizmushoz és a hatalomféltés kizárólagos aggodalmához vezet; végül az emberi akarat és a cselekvés értékének felmagasztalása. Ez a három tipikus elem elégséges ahhoz, hogy jellemezzenek nem csupán egy tanítást önmagában, hanem egy bizonyos politikai gondolkodásmódot, amelyek közös alapját képezik minden úgynevezett totalitárius filozófiának.” (Aron, 2005b: 119.).

Ezek után, gyakorlatias aprólékossággal, Aron felsorolja a machiavellista hatalomtechnikák modernizált maximáit: (1) az államcsíny technikája; (2) a parlamentáris demokrácia megsemmisítésének technikája; (3) a totalitárius párt megszervezésének technikája; (4) felülről jövő forradalom; (5); zsarnoki gazdaság; (6) mintegy összefoglalása a fenti technikáknak, a propaganda. Ahogy sorra vesszük ezeket a „tanácsokat”, amelyek megfogadásával a totalitarizmus a gyakorlatban kiépíthető, a realitás szintjén és kimondatlanul is világossá válik számunkra, hogy Aron miért utasítja el a könyörtelen – egyenértékű kifejezéssel élve, a „machiavellista” – Machiavellit, az identitáspolitikát, a politikai teológiát. Nem annyira teoretikus alapon, hanem a következmények felől, az elért célok, mindenekelőtt a szabadság totális korlátozásának végeredménye szempontjából ítéli meg a konkrét, történetileg és körülményeiben adott *helyzetet*. Ez a megközelítés sem idegen azonban Machiavellitől.

Azok, akik a machiavellianizmus lényegét mégis a „cél szentesíti az eszközt” lecsupaszított kifejezésében vélik megragadni, rendszerint figyelmen kívül hagyják a célok vizsgálatának kérdését. Márpedig a hatalom (megragadása és megtartása) önmagában nem lehet cél, hiszen akkor a „hatalom szentesíti a hatalmat” kifejezéshez jutnánk, ami logikailag merő képtelenség,²⁴ hiszen az eszköz változik át céllá, más szóval céltalanná válik a hatalom, s végtelen körforgásba kezd maga körül, miközben cél és eszköz elkülönítése lehetetlenné válik. Aron ezt a „*kizárólag* a hatalom iránti aggódás” kifejezésében ragadja meg: a hatalom tehát öncéllá válik. „A cél szentesíti a célt” körforgása, az öncélú hatalom, viszont már machiavellista értelmezés.

Amennyiben a hatalom cél, tegyük hozzá, kizárólagos cél lesz, bármilyen eszköz fölhasználható, annak megragadása és megtartása érdekében, valamint a hatalom szentesíti ama kiválasztott eszközt. A totalitarizmus, Aron által fölvezetett listája (lásd előbb, 1–6 pontok) könnyen érthető úgy is mint a hatalomcél elérésének válogatott és az adott történelmi helyzetben a náci uralom, mond-

hatni „kísérleti” megfigyeléséből eredő tapasztalat. Színtiszta machiavellizmus, abban az értelemben, ahogy Aron ezt egész életművében használja.

Amennyiben viszont elhagyjuk az empirikus leírások világát és a filozófiai képzelet, különösképpen pedig a rousseau-i *volonté generale* világába lépünk át, és ezzel együtt követni kezdjük Carl Schmitt spekulációit, akkor ott egy olyan eszközt találunk, ami tényleg alkalmas arra, hogy mintegy összefoglalja az iménti tapasztalatot. (Az említett lista 6. pontja – a propaganda kiemelt jelentősége – már többé-kevésbé utal erre az „eszközre”). Ez az eszköz nyilvánvalóan a nagybetűs, homogénnek és misztikusnak felfogott „Nép”, és a Népet mint kardot ügyesen forgató hadvezér, a diktátor. Az ő „fegyverhordozója” pedig az ideológusa; Mussolini esetében Giovanni Gentile, vagy éppen séggel maga Carl Schmitt, mindenki közül a legcsiszoltabb elme, aki a mimikriben sem kevésbé jártas. A Nép instrumentalizálása, eszközzé tétele, azt a machiavellista cinizmust, vagy „agresszív immoralizmust” eredményezi, amit Aron említ és felró azoknak, akik színleg Machiavellit követik.

Ám túl a filozofikus okoskodáson, Raymond Aron érdeme mégis csak az, hogy a napi politikai, machiavelliánus küzdelmet a demokrácia szerves részének tekinti, mi több, a szabadság biztosítékának – s ez az, amit a demokrácia és szabadság céljaira megszelídített Machiavellinek nevezhetünk. „Aron elemzése valójában képes volt azonosítani egy innovatív politikai megközelítést Machiavellire vonatkozóan, amelyet mély realizmus jellemez és amely kulcsszerepet tulajdonít a szabad emberek életében, társadalmakban, és különösen a demokráciákban a társadalmi és politikai konfliktusoknak.” (Audier, 2015: 160.) Kis János szinte szó szerint ezt, a Machiavellit a demokrácia-elméletbe beemelő álláspontot képviseli: „A demokrácia nem küszöböli ki a hatalmi harcokat, csupán megszelídíti és távolabbi célok szolgálatába állítja őket. A demokrácia jó működésének lényegi feltétele, hogy a hatalomért folytatott küzdelem nyitott legyen.^[25] Ezért azok a körülmények, melyekkel Machiavelli és Hobbes óta a realizmus téziséét magyarázza a politikai elmélet, be vannak építve a demokrácia gyakorlatába.” (Kis János, 2004: 73.)

Végül tehát a Machiavelli nyomdokain haladó, aroni demokrácia-interpretáció fölkínálja annak lehetőségét, hogy a demokrácia és a zsarnokság között, illetve Machiavelli kétfajta olvasata között különbséget tegyünk. A demokrácia *igazgatott (jól kezelt) elégedetlenség (politikai pluralizmus)*, míg a zsarnokság *izgatott (szított és kihasznált) elégedetlenség*, amelynek „megoldása” a Népet eszközként használó diktátor kezében van. A megszelídített Machiavelli Raymond Aron tanácsadója és a társadalmi konfliktusok és a politikai pluralizmus körülményei között érzi jól magát, a könyörtelen Machiavelli viszont Carl Schmitt társaságában, egy politikai teológia szolgáltatója, amikor végső soron éppen a politika lényege vész el az egyneműsített társadalomban.

KÖVETKEZTETÉSEK

Következtetésünk paradoxonok sorának tetsző állításokhoz vezet el bennünket: a „könyörtelen Machiavelli” már nem egészen Machiavelli, s a magára modern machiavellianusként tekintő Carl Schmitt nem Machiavelli követője, hanem sokkal inkább Machiavelli meghamisítója.

És persze Machiavelli sohasem könnyítette meg a politikai elmélettel foglalkozók dolgát. Azt láttuk, hogy Machiavellinek kétféle olvasata már eleve adott: a fejedelem ördögi tanácsadója, szemben a republikánus, népet szabadságra nevelő, szatíraszerző Machiavellivel, kortársi körben már jelen van. Aztán a modern tömegdemokráciák korában e kétféle olvasat hagyománya némiképpen megváltozott formában tovább folytatódik. A demokráciához hozzáidomított, „megszelídített” machiavellianizmust Raymond Aron, a szabadjára engedett, „könyörtelenné váló” Machiavellit Carl Schmitt képviseli. Ebben az átalakulásban jelentős szerepet játszik Jean-Jacques Rousseau, kiváltképp pedig a *volonté generale* ellentmondásosságában megkapó filozófiája.²⁶

Carl Schmitt Machiavellit elsősorban saját politikai teológiájának álcázására használja. Találóbbr volna azonban „a politika teológiája” kifejezést használnunk, s akkor Schmitt mégis „bizonyos értelemben” közel sodródik ahhoz, hogy „machiavellista” legyen és még a politikai realizmus visszfényét is tükröződni látjuk a politika teológiáján.

Ám éppen ez az a probléma, amellyel kiemelten ebben a tanulmányban nem foglalkoztunk, s ez már az aroni „machiavellianizmus”-„machiavellista”-distinkció kritikájához tartozik. Lehet, hogy Raymond Aron éppen azért nem kísérletezett egy pontos meghatározással, mert érezte, hogy szinte feloldhatatlan *filozófiai* dilemmákhoz jut majd el?

Aron 1930 és 1933 között Németországban tartózkodott és erről a korszakáról azt írja: „Szóval, attól kezdve, ha szabad így mondanom, megtisztultam, mégpedig véglegesen attól, amit akadémiai idealizmusnak neveznék. Az volt az érzésem, hogy a politika tragikus, hogy csak *józan* (*raisonnables* – kiemelés tőlem: B. Z.) véleménye lehet az embernek, és lehetőség szerint tisztelnie kell másokat és el kell fogadnia az eltérő véleményeket.”.

Ahogy Zeev Sternhell kifejezi, Aron szembeállítja a megértés politikáját (*la politique de l'entendement*) az értelem politikájával (*politique de la raison*), az észszerűt az ész szerintivel. (Sternhell, 2012: 90.) A politika megértése maga is egyfajta, az észszerűség határain belül megmaradó politika, ami elválasztandó attól, hogy a politikából valamilyen, akár profetikus ész kikényszerítsünk; utóbbi nyilván a fasiszta-kommunista millenarizmusra vonatkoztatható. Ahhoz az attitűdhöz, amely észszerűen belátja a politika szituációfüggőségét, időbeli korlátozottságát, „halandóságát”, Aron egész életében ragaszkodni fog, ami bizonyos filozófiai visszafogottságot, metafizikai alázatot eredményez, azaz a politikai teológia elutasítását.

Továbbra is fennmarad tehát a nyugtalanító kérdés, hogy vajon mennyire szilárd lehet egy *fogalmi* elkülönítés a politikai valóságra rávetítve? Ha Machiavellinek igaza van és az egyszemélyi uralom szükségképpen a zsarnokság politikai eszközeinek, technikáinak sikeres alkalmazását jelenti, akkor előbb vagy utóbb nem válik-e minden „machiavelliánus” megközelítés „machiavellizmus”-sá? S akkor végül nincs-e igaza Schmittnek, amikor feltételezi, hogy politikai *fogalmaink* szekularizált, alapvetően és visszavonhatatlanul polemikus jellegű teológiai fogalmak, s magukba foglalják a barát-ellenség egzisztenciális–kozmosz–metafizikai küzdelmét? Be lehet-e emelni Machiavellit a modern liberális demokráciák keretei közé, meg lehet-e őt szelídíteni? Ha igen, akkor Raymond Aron próbálkozása figyelemre méltó, de további vizsgálódást igényel. Vagy fogadjuk el, hogy a filozófiának vissza kell hőkölnie, amikor a politikai valósághoz hozzákoccan, *s éppen ez* a politikai realizmus programja.

JEGYZETEK

- ¹ Jelen tanulmány kiindulópontja és előzménye (Bretter, 2021), amelyben számos olyan problémát tárgyalok, amelyeket itt nem ismétel meg.
- ² Techet Péter – bevallottan – még csak nem is kísérletezik ezzel (Techet, 2022). Tanulmányom úgy is olvasható, mint Techet írásának kiegészítése, elmélyítése.
- ³ Ezen a helyen Aron valamivel részletesebben beszél Carl Schmitttről és említést tesz 1953-as személyes találkozásukról.
- ⁴ Aron ebben a konferencia-szövegben, melyet 1969-ben adott elő, azt állítja, hogy Machiavelli igyekezett elkerülni a machiavellizmust, noha nem volt annyira képmutató, hogy megtagadja a politikusoktól azt, hogy olykor immorális eszközöket alkalmazzanak céljaik elérése érdekében: „A politikától megtagadni a siker eszközeit, nem nélkülöznék a képmutatást; megengedni neki, hogy olyan eszközöket használjon, amelyek önmagukban is visszataszítóak, nem kielégítőbb. Nincs kiút, és a politikusoknak el kell fogadniuk helyzetük tragikumát. Nem marad más hátra, mint mindent megtenni a szélsőséges helyzetek elkerülése érdekében, amelyek csak kétféle kudarc között hagynak választást: győzni úgy, hogy közben elveszítjük a győzelem okait, vagy lemondani a győzelemről a lélek megmentésének reményében.”
- ⁵ Lásd még (Geréby, 2009), (Balogh, 2022), (Tallár, 2004). Cs. Kiss Lajos monumentális vállalkozása a Carl Schmitt-életművet, politikai szerepvállalását, korát és jelenét középpontba állító, három vastkos, magyar tanulmányokat tartalmazó, egybeszerkesztett gyűjtemény (2004-ben, illetve 2022-ben két kötetben). Számos írás foglalkozik ezek közül nemcsak Carl Schmitt politikai teológiájával, de az én tanulmányomban érintett problémákkal is.
- ⁶ Schmitt plettenbergi, belső száműzetésének színhelyét, otthonát, „San Casciano”-nak nevezte, ami Machiavelli birtokának neve volt, s ahova maga Machiavelli is visszavonult. Schmitt Machiavellinek Francesco Vettorihoz írott levelének szavaival vigasztalta magát: ha „valaki lojális és becsületes volt 43 évig, amennyi most vagyok, aligha tudja megváltoztatni természetét” (San

Casciano, 1513. december 10.). A San Casciano elnevezés azonban utal Imolai Szent Kasszián vértanúra is, akit Diocletianus császár pogány – és őt pedagógiai tevékenysége miatt gyűlölő – tanítványai kezére adott, akik aztán, miután írotábláikat tanáruk fején összetörték, „stílusukkal”, hegyes kis írószközeikkel, addig karistoltak Kasszián bőrére, míg az elvérzett.

⁷ Kiemelés tőlem – B. Z. Lásd még: (Bretter, 2020).

⁸ Rousseau maga is tisztában volt ezzel az elméleti hézaggal, ezért kénytelen behozni a Törvényhozó alakját, aki az általános akaratot képes dekódolni, megfogalmazni és érvényesíteni, azaz formát adni az alaktalannak. Rousseau azt a filozófiai paradoxont akarja feloldani, amit a társadalmi szerződés eszméje teremt meg. Az általános akaratnak előbb léteznie kell, hogy a rendezett társadalom formájában létrehozza önmagát. A problémának hatalmas szakirodalma van, amelynek földolgozása szétfeszítené e tanulmány kereteit. Itt azért érdemel mégis említést, mert a Törvényhozó alakja megmutatja azt a rousseau-i választási helyzetet, amelyet Raymond Aron és Carl Schmitt merőben eltérően old meg, miközben mindketten ejtik a társadalmi szerződés fikcióját. Raymond Aronnak nincs szüksége a Törvényhozó alakjára, minthogy az „általános akarat” – már amennyiben létezik egyáltalán – a demokratikus folyamatban jön létre, erre pedig a politikai pluralizmus a biztosíték (erről részletesebben majd alább írok). Carl Schmittnek ellenben szüksége van a Törvényhozóra, minthogy az általános akarat, ami kétségkívül létezik, alakatlan.

⁹ Ugyanakkor, Carl Schmitt nem támogatta a diktatúra konkrét bevezetését és a weimari alkotmány elvetését, csupán a stabilitás helyreállítását, némi konzervatív autoritarizmus bevezetésével (Bendersky, 2019: 52–79.). Álláspontjának önellentmondását nem veszi észre, de ő maga gyakorlatilag feloldja, amikor belép a náci pártba. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy nem teljesen alaptalan a schmitt-i és machiavelliánus tanok összevetése. A kortársak zöme is úgy látta, hogy Schmitt a német *Machtstaat* („hatalmi állam”) gondolatának képviselője (Mehring, 2017: 115.), aminek gyökerei Machiavellihez nyúlnak vissza. Dolf Sternberger a politika különböző felfogásait elemzi remek összefoglalásában (Sternberger, 1978). Előzménye ennek a könyvnek egy Machiavelli-előadás, melyben Sternberger merev határvonalat húz a republikánus (a *Discorsi* írója) és a zsarnokság (a *Principe* írója) két Machiavelli között. Meglepő felfedezése ennek a kutatásnak, hogy Sternberger egyetlen előfordulását sem találta a „politika” szónak *A fejedelemben*, míg a *Beszélgetések Titus Livius első öt könyvééről* című műben a politika kifejezés többször előfordul, ám minden esetben jelzős szerkezetben: „*vivere politico*” – „politikai élet” – formájában (Sternberger, 1975). Rövidre zárva Sternberger gondolatmenetét, a (demokratikus) köztársaság rendjében (Arisztotelész alkotmányának mondaná) van politika, az egyszemélyes uralom (zsarnok) rendjében nincs politika.

¹⁰ Annyit azonban még röviden tisztázni kell, hogy a „szuverén diktatúra” fogalma és tartalma Schmitt saját találmánya és különbözik mindattól, amit cezarizmusként definiálnak más szerzők, s különösképpen Max Weber. A „szuverén diktatúra” misztikus-elméleti építmény, és megfelel annak, amit hosszabban „demokratikusan legitimált plebiszcitárius cezarizmusként” írnanánk le. A perdöntő különbség, hogy Weber számára még fontosak, Schmitt számára viszont már nem fontosak a szabadság alkotmányos garanciái, s jöllehet Weber nem ajánlja az amerikai mintát, a fékek és ellensúlyok rendszerét, de a cézár parlamenti ellenőrzését és esetenként békés eltávolítását alapvetően fontosnak tartja (Casper, 2007).

- ¹¹ Eredetileg: Benito Mussolini (1924): Preludeto Machiavelli. *Gerarchia*. No. 4.
- ¹² Itt Schmitt szinte szó szerint és forrásmegjelölés nélkül ismétli meg Machiavelli egyik alapvető, pesszimista mondatát: „Ha az emberek jók lennének, ez az elv [szavunk megtartása, őszinteség] kárt okozna; de mert gonosz indulatúak, nem tartanak meg adott szavukat veled szemben; így hát neked sem kell megtartanod velük szemben.” (Machiavelli, 1979: 58.).
- ¹³ Carl Schmitt „...már 1915-ben, előrevetítve a politikai romantika megsemmisítő kritikáját, mint a »szubjektív okkazonalizmus« belső jellemzőjét ismerte föl »a romantícizmusnak objektivitásra való képtelenségét«” (Bendersky, 2016: 123.).
- ¹⁴ Valamennyire már foglalkoztam Raymond Aronnal (Bretter, 2012), főként az aroni ellentétpárral, amit a következőképpen állít fel: „a Gondviselés bizalmasa” és „a Fejedelem tanácsadója”. Előbbi képviselője Marx, utóbbié Machiavelli. A két típus feltűnő hasonlóságot mutat Bibó István ellentétpárjával, melyeket a „hamis realista” és a „túlfeszült lényeglátó” formájában találunk meg nála.
- ¹⁵ Gondoljunk csak egy pillanatra a Michelangelo által festett „Athéni iskolára” a Sixtus-kápolnában. Ez a grandiózus mém az antik görög filozófusok mindegyikét egy rájuk jellemző tárggyal, könyvvel és gondolataikat vagy a filozófiájukat leginkább kifejező gesztussal ábrázolja. Michelangelo (1475–1564), kortársát, Leonardo da Vincit (1452–1519) vénséges vén Arisztotelészként, önmagát ifjú Platónként mutatja, megfricskázva ezzel Leonardót. De ez nem minden. Michelangelo a kompozíció közepén Diogenészt helyezte el, akitől mindenki távol tartja magát. A kifacsart, természetellenes testtartásban a lépcsőkön hajléktalanként, koldusként pózoló (az, hogy életében beköltözött egy hordóba, az a korabeli lakásviszonyok elleni tiltakozás volt) cinikus filozófus az antik világ legnagyobb influenszere, az Arisztotelész és Platón által fémjelzett „magas filozófia” szó szerint földhöz tapadt ellenpontja, mondhatni a politikai realizmus figurája. És hogyan vélekedhetett erről a freskóról a megrendelő, az egyház legnagyobb hatalmú feje, a művészet- és prostituált-pártoló, talán pederasza II. Gyula pápa? Annyi bizonyosnak látszik, hogy a Machiavelli által ideális fejedelemnek tartott, később *il papa terribile*-ként és harcos pápaként leírt II. Gyula vélhetőleg nem idegenkedett a humortól, iróniától és mindenek fölött a cinizmustól. De azt is hozzá kell tennünk, hogy II. Gyula halálát követően Erasmus írt egy szatírárt (amolyan blogbejegyzést) a pápáról, ami következtetéseiben nem, legföljebb maróan nyílt stílusában tér el Machiavelli értelmezésétől (Erasmus, 1986: 155–198.). Megkockáztatom, hogy Erasmusnak ez a gúnyirata a legjobb közvetett bizonyíték és útmutató *A fejedelem* olvasatához. II. Gyula személyiségéről vélhetőleg Machiavelli is ugyanúgy vélekedett, ahogyan Erasmus, ám a pápa tetteinek megítélésében kizárólag politikai sikereit tartotta számon.
- ¹⁶ Saját fordítás – B. Z. „*Dei Sepolcri*” [A sírboltokról], (Foscolo, 2013)
- ¹⁷ Szintén itt, Aron németországi tartózkodásának idejéről olvassuk: „Úgy emlékszem, hogy írtam egy első „machiavellianus”-cikket, Landhaus aláírással, annak az utcának a nevével, amelyben a Französisches Akademiker Haus állt. J.-P. Sartre reakciója egyszerű volt, ahogy egyik közös barátunk elmesélte nekem: »Az én kis elvtársam piszkos alak lett!« Ez volt az az időszak, amikor felfedeztem a politika autonómiáját, hogy a filozófia nyelvét használjam. A politika, mint olyan, alapvetően különbözik az erkölctől. Szép felfedezés, fogja mondani az olvasó. Igen, persze, ezt mindenki tudja, de az iskolai és egyetemi oktatás, amit kaptam és magamba szívtam, nem készítette fel a politika, Európa és a világ megértésére.”

- ¹⁸ Raymond Aron időszakonként változó Pareto-értelmezéseit tárgyalja: Drochon, 2019.
- ¹⁹ Joseph M. Schwartz Rousseau-tól (és Marxtól) eredezteti azt a szocialista vagy konzervatív ideológiai köntösben megjelenő politikaelméleti felfogást, amelyik a „politika transzcendálásával” voltaképpen a pluralista demokráciát akarja felszámolni (Schwartz, 1995).
- ²⁰ Machiavelli teljesen tisztában van a „fegyvertelen” és a „fegyveres” próféta közötti különbséggel, az első Girolamo Savonarolával, a másodikat Mózesrel példázva. A „fegyveres próféta” (Mózes) nem riad vissza az erőszakról, akár ellenségeiről, akár a „langyosakról” van szó, ezért sikerrel jár, a „fegyvertelen próféta” (Savonarola) viszont el fog bukni (Scott, 2018).
- ²¹ Azaz politikai vallás, ahogy ezt Eric Voegelin (2000) mondaná. Értelmezésem szerint Carl Schmitt politikai teológiáját Voegelin politikai vallásként azonosítja. Amikor Balogh László Levente, egyébként remek tanulmányában összeveti Schmitt és Voegelin szövegeit, mintha nem így értene (Balogh, 2022).
- ²² Korabeli, jó összefoglalót ad James Burnham, akinek könyve eredetileg 1943-ban jelent meg (Burnham, 1963). Burnham művére Raymond Aron a *Démocratie et totalitarisme* című művében is hivatkozik, amikor az „alkotmányos és pluralista” rendszerek (azaz demokráciák) „machiavelliánus” kritikáját megfogalmazza. Egészen pontosan arról van szó, hogy Aron elfogadja a „machiavelliánusok” alaptézisét, miszerint a létező és valaha létezett, politikailag konstituálódott emberi közösségek mindegyike voltaképpen „oligarcha uralom”, így a demokráciák is azok. Röviden: ez a világtörténelem által igazolt egyetlen tény, s mint ilyen a politikai realizmusnak kiindulópontja (Aron, 1965: 130–137).
- ²³ A Max Weberrel magyarázó Raymond Aron a következőket írja: „Ami a *Herrschaftot*, uralmat vagy parancsot illeti, úgy tudjuk meghatározni, mint az úr esélyét arra, hogy megszerezze azok engedelmisségét, akik elméletileg ezzel tartoznak neki. A hatalom és az uralom közötti különbség abban áll, hogy a *Macht* nem foglalja magában a parancsolás jogának és az engedelmisség köteletségének fogalmát, míg a *Herrschaft* magában foglalja a készséges engedelmisség megszerzésének valószínűségét. A *Herrschaft* fogalma segíteni fog abban, hogy az engedelmisség motívumain alapuló uralmi módozatok tipológiáját megalkossuk.” (Aron, 2019: 212.).
- ²⁴ „Ez a cinikus politikai filozófia [machiavellista], azzal az ürüggyel, hogy nem filozófia, egy bizonyos filozófiát terjeszt elő. Az értelem filozófiája helyett az értelmetlenség filozófiáját terjeszti elő, amely szerint a politika értelme a harc és nem az igazolt tekintély keresése.” (Aron, 1965: 51.).
- ²⁵ Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a „nyílt társadalomnak” ez az értelme. Bővebben: Bretter, 2020b.
- ²⁶ A hazai, jelenkori, önmagukat jobboldalinak nevező ideológusok, inkább kisebb, mint nagyobb filozófiai vértzetben, ehhez a Carl Schmitthez kapcsolódnak. Filozófiailag értékelhető példa Pócza Kálmáné. „...elemzésünkben amellet érvelünk, hogy Schmitt helyesen interpretálta Rousseau homogenitási-érvét, amikor azt állította, hogy a rousseau-i állam valójában nem szerződésen, hanem egy már eleve létező szubsztanciális homogenitáción alapul” (Pócza, 2011: 56.).

IRODALOM

- Aron, Raymond (1965): *Démocratie et totalitarisme*. Paris, Gallimard.
- Aron, Raymond (1997): *Introduction à la philosophie politique – Démocratie et révolution*. Édition de Fallois.
- Aron, Raymond (2005a): Histoire et politique. In *Pensée la liberté – penser la démocratie*. Paris, Gallimard, 524–537.
- Aron, Raymond (2005b): Le machiavélisme, doctrine des tyrannies modernes. In *Penser la liberté, penser la démocratie*. Paris, Gallimard, 115–125.
- Aron, Raymond (2010): *Mémoires – Édition intégrale inédite*. Paris, Robert Laffont, S.A.
- Aron, Raymond (2017a): *Croire en la démocratie, 1933–1944*. Szerk.: Vincent Duclert és Christian Bachelier. Paris, Pluriel, Fayard.
- Aron, Raymond (2017b): Machiavel et Marx. In: *Études politiques*. Paris, Gallimard, 54/605–73/605.
- Aron, Raymond (2019): *Main Currents in Sociological Thought*. Vol. 2. Durkheim, Pareto, Weber.
- Audier, Serge (2015): A Machiavellian conception of democracy? Democracy and conflict. In: *The Companion to Raymond Aron*. Szerk.: José Colen és Dutartre-Michaut Elisabeth. New York, Palgrave Macmillan, 149–163.
- Balogh László Levente (2022): Politikai teológia és politikai vallások. In: *Carl Schmitt fogadtatása a társadalomtudományokban I*. Szerk.: Cs. Kiss Lajos. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 475–487.
- Bendersky, Joseph W. (2016): Schmitt's diaries. In: *The Oxford Handbook of Carl Schmitt*. Oxford, Oxford University Press, 117–147.
- Bendersky, Joseph W. (2019): Ausnahmezustand, Staatsnotstandsplan, and Ermächtigungsgesetz: Reappraising Carl Schmitt's Political Constitutionalism and the Demise of Weimar. In: *From Weimar to Hitler*. Szerk.: Hermann Beck és Eugene Jones Larry, 52–79. <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04hfv.6>
- Bodin, Jean (1992): *On Sovereignty: Four Chapters from The Six Books of the Commonwealth*. Szerk.: Julian H. Franklin. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511802812>
- Bretter Zoltán (2012): S. védőbeszéde – Fikció. In: *Az elkötelezett tanító – Tiszteletkötet Csizmadia Sándor 65. születésnapjára*. Szerk.: Bretter Zoltán, Glied Viktor és Vörös Zoltán. Pécs, IDRResearch/ Publikon, 25–35.
- Bretter Zoltán (2020): Machiavelli a művész. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 29, No.1, 31–47. <https://poltudszemle.hu/articles/machiavelli-a-muvesz/>
- Bretter Zoltán (2021): Carl Schmitt – Az illiberális demokrácia kottája. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 30, No. 4, 109–128. <https://poltudszemle.hu/articles/carl-schmitt-az-illiberalis-demokracia-kottaja/>
- Burnham, James (1963): *The Machiavellians: defenders of freedom. A defense of political truth against wishful thinkings*. London – Washington, Gateway Edition.
- Casper, Gerhard (2007): Caesarism in democratic politics: Reflections on Max Weber. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1032647>
- Drochon, Hugo (2019): Raymond Aron's "Machiavellian" liberalism. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 80, No. 4, 621–642. <https://doi.org/10.1353/jhi.2019.0034>

- Erasmus, Desiderius (1986): Julius Excluded from Heaven: A Dialogue / Dialogus Julius Exclusus e Coelis. In: *Literary and Educational Writings, 5 and 6: Volume 5: Panegyricus / Moria / Julius Exclusus / Institutio Principis Christiani. Querela Pacis. Volume 6: Ciceronianus, Volume 27–28.* Szerk.: A. H. T. Levi. Toronto, University of Toronto Press, 155–198. <https://doi.org/10.3138/9781442676718-004>
- Foscolo, Ugo (2013): *Ugo Foscolo – Le grandi opere.* E-Pub. Newton Compton Editori.
- Geréby György (2004): Carl Schmitt teológiája. In: *Carl Schmitt jogtudománya: Tanulmányok Carl Schmitt-ről.* Szerk.: Cs. Kiss Lajos. Budapest, Gondolat, 260–290.
- Geréby György (2009): *Isten és birodalom.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kis János (2004): *A politika mint erkölcsi probléma.* Budapest, Irodalom Kft.
- Machiavelli, Niccolò (1979): *Niccolò Machiavelli művei, I–II.* Budapest, Európa.
- Mehring, Reinhard (2017): *Carl Schmitt: Denker im Widerstreit. Werk – Wirkung – Aktualität.* Freiburg, Verlag Karl Alber. <https://doi.org/10.5771/9783495813485>
- Mussolini, Benito (1956): Preludio al Machiavelli. In: *Opera omnia di Benito Mussolini. 20. Dal viaggio negli Abruzzi al delitto Matteotti, 23 agosto 1923 – 13 giugno 1924.* Szerk.: Duilio Susmel és Edoardo Susmel. Firenze, La fenice.
- Pócza Kálmán (2011): Schmitt, Rousseau és a politikai közösség alapja. *Magyar Filozófiai Szemle*, Vol. 55, No. 2, 56–74.
- Schmitt, Carl (1995): *Staat, Grossraum, Nomos – Arbeiten aus den Jahren 1916-1969.* Szerk.: Günter Maschke. Berlin, Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl (2014): *Dictatorship – From the origin of the modern concept of sovereignty to proletarian class struggle.* Polity Press.
- Schwartz, Joseph M. (1995): *The Permanence of the Political – A Democratic Critique of the Radical Impulse to Transcend Politics.* Princeton, Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400821778>
- Scott, John T. (2018): The fortune of Machiavelli's unarmed prophet. *The Journal of Politics*, Vol. 80, No. 2, 615–629. <https://doi.org/10.1086/696992>
- Steinmetz-Jenkins, Daniel (2014): Why did Raymond Aron write that Carl Schmitt was not a Nazi? An alternative genealogy of French liberalism. *Modern Intellectual History*, Vol. 11, No. 3, 549–574. <https://www.cambridge.org/core/journals/modern-intellectual-history/article/abs/why-did-raymond-aron-write-that-carl-schmitt-was-not-a-nazi-an-alternative-genealogy-of-french-liberalism/4C311C1F541699B45B4A52132921FF9B> (2022. augusztus 20.). <https://doi.org/10.1017/S1479244314000183>
- Sternberger, Dolf (1975): *Machiavellis „Principe“ und der Begriff des Politischen.* Wiesbaden, Franz Steiner Verlag.
- Schmitt, Carl (1978): *Schriften 2. – Drei Wurzeln der Politik.* Frankfurt am Main, Insel Verlag.
- Sternhell, Zeev (2012): Entre le tragique et l'imposture: Raymond Aron, Carl Schmitt et Alfred Fabre-Luce. *Les Temps Modernes*, Vol. 667, No. 1, 80–119. <https://www.cairn.info/revue-les-temps-modernes-2012-1-page-80.htm?contenu=article> (2022. szeptember 8.). <https://doi.org/10.3917/lm.667.0080>
- Tallár Ferenc (2004): Sacrum és politicum. In: *Carl Schmitt jogtudománya: Tanulmányok Carl Schmitt-ről.* Szerk.: Cs. Kiss Lajos. Budapest, 242–259.

- Techet Péter (2022): Carl Schmitt à la Française. In: *Carl Schmitt fogadtatása a társadalomtudományokban I.* Szerk.: Cs. Kiss Lajos. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 371–383.
- Viroli, Maurizio (2017): Rousseau and Machiavelli: Two interpretations of Republicanism. In: *Thinking with Rousseau – From Machiavelli to Schmitt.* Szerk.: Helena Rosenblatt és Paul Schweigert. Cambridge, Cambridge University Press, 7–29. <https://doi.org/10.1017/9781316226490.002>
- Voegelin, Eric (2000): Political Religions. In: *Collected Works, Vol. 5: Modernity Without Restraint.* Columbia, University of Missouri Press, 19–74.

RECENZÍÓ

Rajnai Gergely

Régi-új dilemmák egy szinte elfeledett kérdéskörben

RÉGI-ÚJ DILEMMÁK EGY SZINTE ELFELEDETT KÉRDÉSKÖRBEN

Rajnai Gergely

(Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Tanszék)

Beérkezett: 2023. július 1., véglegesítve: 2023. szeptember 13.

(M. Balázs Ágnes: *Többször szavazni és egyenlőnek maradni? A plurális választójog és a nemzetiségi képviselet útvesztőjében.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2022, 348 oldal)

Legalább Thomas Kuhn munkássága óta tudjuk, hogy minden tudomány időszakonként más és más témára fókuszál, alapvető tézisek jönnek és mennek, hol egyik, hol másik kérdéskör kerül fókuszba. Nincs ez másképp a politikatudományban sem: szükségszerűen vannak slágertémák és időről időre háttérbe szorulnak, vagy egyenesen elfelejtődnek bizonyos ügyek. Ennek minősített esete, amikor egy kérdést eldöntöttek, megválaszoltnak tekint a politikatudomány.

Mindig üdítő, ha egy kutató mégis felbont egy ilyen, háttérbe szorult kérdést és áttekinti, milyen válaszokat adhatunk rá a lehető legtöbb szempontból, mi a probléma állása jelenleg. M. Balázs Ágnes *Többször szavazni és egyenlőnek maradni?* című könyve márpedig éppen ezt teszi: a plurális választójog témáját járja körül a lehető legalaposabban. Arra keresi a választ, hogy milyen körülmények között indokolható, hogy ne legyen minden választópolgár szavazata egyenlő, különös tekintettel a különböző kisebbségek többszörös választójogára.

Ez a kérdés politikaelméleti szempontból első ránézésre szinte lezártnak, megválaszoltnak tűnik: természetesen a választójog egyenlősége a modern demokráciák egyik megkérdőjelezhetetlen alapelve, így a plurális választójog elméletileg kizártnak tűnik. A modern politikaelmélet fősodra ezért alig-alig foglalkozik a kérdéssel a II. világháború vége óta, mióta konszenzust élvez a választójog egyenlőségének sérthetetlensége, de ez nem jelenti azt, hogy korábban ne lett volna ez a politikai filozófia egyik fontos kérdése, aminek érvrendszerét ma alig-alig ismerjük. M. Balázs viszont a 3. fejezetben rendkívül szemléletesen, világos gondolatmenettel mutatja be a plurális választójog eszmetörténeti hátterét, ami John Stuart Millig nyúl vissza – a klasszikus liberalizmus egyik meghatározó alakja a többség zsarnokságát látta az egyenlő választójogra ala-

puló demokráciában, ezért képzettség alapján nagyobb súlyt adott volna az értelmiségi választóknak a döntéshozatal során (M. Balázs, 2022: 33–35.). Ehhez hasonló elképzelések a választójog kiterjesztésének különböző szakaszaiban világszerte megjelentek egészen a II. világháborúig, és ezeket a könyv szisztematikusan mutatja be, a kérdéskör eszmetörténeti alapjait lerakva.

Érdekesség, hogy a jelenkori politikaelméletben van egy kisebb reneszánsza a Mill gondolatára épülő, a magasabb végzettségűek szavazatát nagyobb súllyal figyelembe vevő választási rendszer elképzelésének elsősorban az episztokrácia gondolatkeretén belül, így, bár az elmúlt 80 évben a téma háttérbe szorult, kezd iránta ébredezni az elméleti érdeklődés (58–60. o.), ez növeli a kötet aktualitását.

Az 5. fejezet bemutatja, hogy az elméleti érdeklődést szorosan követte a gyakorlati alkalmazás, és a XIX–XX. század fordulóján, a választójog drasztikus kiterjesztésének időszakában a plurális választójog valós alternatívaként merült fel, főleg a hagyományos elit próbálta pozícióit így legalább részben megőrizni, visszafogva a munkásosztály növekvő politikai befolyását. Magyarországon erre főleg csak kísérletek, tervek voltak a dualizmus idején, különös tekintettel ifj. Andrassy Gyula választójogi törvényjavaslatára (98–99. o.), de Nyugat-Európában több példa is volt ebben az időszakban a plurális választójog különböző formáira. Helyenként választókerületek tudatos aránytalan meghatározásával, máshol a több választókerületben szavazás lehetővé tételével, megint máshol különböző választói csoportok (kúriák) aránytalan kialakításával hozták előnyösebb helyzetbe a vagyonosabbakat vagy műveltebbeket.

A II. világháború végére azonban konszenzussá vált Európában, hogy a választójog egyenlősége a modern demokrácia egyik alapja, így nemzetközi dokumentumokban, pl. a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában kifejezték a plurális választójog tilalmát (124–125. o.). Ezeket később követte a konkrétabb szabályozás regionális dokumentumokban, és a nemzeti alkotmánybíróóságok, így a magyar Alkotmánybíróóság is megfogalmazta, hogy a plurális választójog ellentétes a demokratikus alapelvekkel. Ezt a joggyakorlatot mutatja be alaposan a 6. fejezet.

A II. világháború utáni jogi korlátozások így látszólag lezárták a plurális választójog történetét, ezért is szorult vissza drasztikus mértékben mind a politikaelméleti diskurzus a témáról, mind a konkrét példák száma. A 7. fejezet azonban kiválóan illusztrálja, hogy a plurális választójog teljesen nem került ki a modern európai demokráciák, így Magyarország működéséből sem. Egyrészt az állampolgárság kérdése kapcsán felmerül, hogy a kettős állampolgárok hol szavazhatnak: bizonyos államok engedik, hogy több országban is részt vegyenek választáson polgáraik, ezáltal bizonyos értelemben megnövelve szavazatuk súlyát a globális politikai térben, míg más nemzetek a kettős állampolgárokat döntés elé állítják, hogy ne legyen ilyen módon többes szavazatuk.

Másrészt a lakóhely alapján is előfordul a plurális választójog alkalmazása: attól függően, hogy egy polgár hol lakik, voksának súlya változhat. Minél többben szavaznak egy választókerületben, annál kevesebbet ér egy szavazat, de ennél is fontosabb, hogy a legtöbb országban az adott állam területén lakóhellyel nem rendelkező polgárok szavazata kevesebbet ér a többi szavazóénál. A magyar esetben például a határon túliak csak listára szavazhatnak, egyéni választókerületi képviselőre nem, máshol egyáltalán nem voksolhatnak, vagy akár egy, számukra létrehozott választókerületben fejezhetik ki preferenciáikat. Mindegyik esetben a lakóhely alapvetően meghatározza a szavazat súlyát, ezzel pedig közvetett módon kialakul a plurális választójog, amelynek elvileg általános a tilalma a világban a II. világháborút követően.

Végül, de nem utolsósorban a nemzetiségek képviseletét elősegítendő több ország alkalmazza a plurális választójogot, különböző módokon emelve az egyes kisebbségi választók szavazatának súlyát. A legtöbb esetben ez indirekt módon történik, ez alól ritka kivétel Szlovénia példája (181–185.), ahol két kiemelt nemzetiség (az olasz és a magyar) is nagyobb súllyal szavazhat, így elősegítve parlamenti képviseletüket.

A plurális választójog tehát, hiába nem szentel neki a politikatudomány különösebb figyelmet, velünk maradt, ráadásul egyre többen, helyenként parlamenti pártok és politikusok is felvetik, hogy szükség volna erősebben alkalmazni, akár a populizmus ellenszereként, akár a különböző etnikai, vallási vagy akár szexuális kisebbségek hatékony képviselete, akár a női egyenjogúság elősegítése, akár a generációk közötti igazságosság kialakítása érdekében (190–203.). Ez utóbbi különösen a környezetvédelmi aggályok felerősödésével került előtérbe: miután a jelenlegi szavazók döntései a még tizennyolc évet be nem töltött, vagy még meg sem született polgárok életét is meghatározzák a globális felmelegedés és egyéb környezeti folyamatok révén, a plurális választójog ezen nem reprezentált csoportoknak biztosíthatna valamilyen képviseletet, akár a szülők voksának felerősítésével.

Miután a kötet alaposan áttekintette az elméleti, politikatörténeti és jogi aspektusait a plurális választójognak, a 8. fejezetben empirikusan is megvizsgálja, hogy Magyarországon a nemzetiségek esetében miként jelenik meg ez a kérdés, és ennek milyen hatásai lettek a parlamenti munkában. A 2011. évi választójogi törvény ugyanis külön utat tett lehetővé a nemzetiségek számára az Országgyűlésbe kerülésre, így 2014 óta kedvezményes mandátumok és szószólói pozíciók révén juthatnak képviselethez. Ezzel tulajdonképpen a nemzetiségi szavazók listás szavazata (a kedvezmény miatt) többet ér a nem nemzetiségi voksolóknál, megvalósítva a plurális választójogot. A kötet kitér arra, hogy alacsony létszámuk miatt a legtöbb nemzetiség nem számíthat mandátumra reális részvételi arányok mellett és ezért bizonyos szempontból éppen csökken a nemzetiségi szavazat súlya, hiszen a képviselet reménye nélkül adják le voksukat a német és a roma közösség kívül minden nemzetiség tagjai

(231–240. o.), ettől függetlenül a szabályok világosan a plurális választójog egy formáját teszik lehetővé.

A nemzetiségeknek biztosított új lehetőségek megváltoztatták a deskriptív képviselet bizonyos mutatóit, hiszen a kisebbségek legalább szószólokon keresztül explicit módon részt vesznek az Országgyűlés munkájában. A szándék egyértelműen az volt, hogy ez a szubsztantív képviseletükben is változást eredményez, azaz a nemzetiségeket érintő problémák gyakrabban kerülnek napirendre, a számukra fontos szempontok prominensebben kerülnek elő a viták során, és a nemzetiségi ügyek nagyobb támogatást tudnak elnyerni a költségvetésből. A 2014 és 2022 közötti felszólalások és költségvetések vizsgálata során azonban M. Balázs világosan bemutatja, hogy ez a várt változás érdemben nem következett be: a nemzetiségi képviselők és szószólok nem különösebben aktívak a viták során, a nemzetiségi tárgyú felszólalások és törvények száma érdemben nem változott 2014 után, a nemzetiségek költségvetési részesedése pedig jóval magasabb volt 2010 előtt, mint után, és 2014 után nem látunk számottevő emelkedést ebben sem. Hiába juthatnak tehát könnyebben parlamenti képviselethez a nemzetiségek, ez a tartalmi képviselet szempontjából nem jelent előrelépést számukra.

A könyv több szempontból is kiemelkedő munka. Egyrészt egy elhanyagolt tudományos témát dolgoz fel rendkívüli alapossággal, így már csak a témaválasztás miatt is fontos hozzájárulás a magyar politikatudományhoz. Nagy érdeme továbbá, hogy nagyon tiszta fogalmi keretet alakít ki, definíciói világosak, logikusak, a nemzetközi szakirodalomba beágyazottak. Ez már azért is dicséretes, mert a plurális választójog különböző időszakokban és kulturális háttértől függően nagyon eltérően értelmezett fogalom, ami sok félreértésre adhatna okot, de ezeket a csapdákat sikeresen elkerüli a szerző.

A könyv átfogó, egyszerre eszmetörténeti, történeti, jogi és politikatudományi munka, minden fontos aspektust alaposan körülfár, ami a plurális választójog kérdésköréhez kapcsolódik, így holisztikus képet nyújt. Ez kiemeli a kérdéssel foglalkozó kortárs írások közül, mert mindegyik kulturális meghatározottságtól függően egy-egy aspektusra fókuszál, a többit háttérbe szorítva. Magyarországon például a jogi kérdések kapcsán láthatóan sokkal gazdagabb a plurális választójog irodalma, mint politikaelméleti, történeti vagy empirikus politikatudományi perspektívából, ezért is beszélhetünk hiánypótló alkotásról.

A nemzetiségi képviselet szabályozásának megváltozása különös aktualitást ad a vizsgálatnak, és orientálja is a gondolatmenetet, amely logikusan fűzi össze az elméleti, történeti és jogi szálakat az empirikus vizsgálatig. Miután a magyar eset köré épül a könyv, logikus, hogy a magyar történelmi és jelenkori szempontok kerülnek előtérbe, de a nemzetközi kitekintés is alapos, és hasznosan egészíti ki, helyezi kontextusba a hazai helyzetet és fejleményeket.

Az empirikus vizsgálat és a nemzetközi összehasonlítás eredményei alapján a nemzetiségi képviselet problémáira potenciális megoldásokat is kínál a

szerző, így gyakorlati jelentőséget adva a munkának. Így felveti egyebek mellett a nemzetiségi regisztráció intézményének eltörlését, a nemzetiségi és pártlisták egy szavazólapon szerepeltetését, a nemzetiségi és a pártlistás szavazás lehetővé tételét párhuzamosan (tovább kiterjesztve a plurális választójogot), valamint a szószóközi intézmény reformját is (267–268. o.).

Talán az egyetlen kisebb hiányosság, hogy a jelenlegi magyar választási rendszerben a nemzetiségi polgároknak juttatott plurális választójog (a kedvezményes kvóta alapján) nincs részletesen elemezve abból a szempontból, hogy valójában az ő voksuk mennyit ér a többi szavazóhoz viszonyítva. Mivel az elemzés számos eltérő szempontra kitér, ez a probléma nem jelentős, illetve könnyen pótolható későbbi kutatással. Így egy széleskörű, informatív, alapos, logikus, értékes könyvről beszélhetünk, ami holisztikus képet ad egy háttérbe szorult, de fontos témáról.

ABDICATIO

A Politikatudományi Szemle 2023. évi 4. számával leköszönök a főszerkesztői posztomról. Boda Zsolt 2013-ban kért fel, hogy vegyek rész a Szemle szerkesztőségi munkájában. Öt év gyakorlat után, 2019-től vagyok, voltam a főszerkesztője a politikatudomány egyetlen, kettős anonim referatúrát működtető magyar nyelvű tudományos folyóiratának. Legnagyobb sikeremnek azt tartom, hogy ezalatt a meglehetősen viharos időszak alatt a *Politikatudományi Szemle* mind a négy száma minden évben határidőre megjelent és a lap megőrizte tudományos reputációját. Kulturális értéknek tekintem, hogy a Szemle azon kevés társadalomtudományi folyóiratok egyike, amely még papíron is megjelenik, ugyanakkor negyedéves késleltetéssel online formában is olvasható a 2023-ra megújult honlapon (www.poltudszemle.hu). A lapot ma már a Társadalomtudományi Kutatóközpont adja ki, amely a Politikatudományi Társaság támogatása mellett lényegében egyedül vállalja a kiadással járó összes költség finanszírozását.

Az elmúlt öt évben azonban a Szemle lassan át is alakult.

Először szerkesztőtársaimmal, Szűcs Zoltán Gáborral és Arató Krisztinával, illetve 2022-től Gyulai Attilával, illetve Juhász Krisztinával megváltoztattuk az anonim opponencia működését. Az opponensek nemcsak részletes szöveges bírálatot adnak a szerzők számára, de több szempont alapján metrizálják is a beérkezett tanulmányokat.

Másik fontos változás, hogy a Politikatudományi Szemlében a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Szakinformatikai Osztályával egyeztetve meghonosodott a DOI-azonosítás rendszer (CrossRef DOI). A lap így könnyebben elérhető az olvasóközönség számára. A koronavírus-járvány 2020. tavaszi időszakában a Szerkesztőség úgy döntött, hogy a 2020. évi 1. és 2. számot ingyenesen és azonnal letölthetővé teszi az előfizetők és az érdeklődők számára. A Szerkesztőség maga is meglepődött, hogy a gesztusértékű aktusnak milyen kedvező visszhangja volt a politikatudományi közösségben. Mindamellet még 2020-ban is mind a négy lapszám határidőre elkészült és megjelent.

A folyóirat arculatában is történt változás. A nemzetközi szakfolyóiratokban megszokott módon ma már minden cikk esetében nyomon követhető a beérkezés, az opponálás és a véglegesítés dátuma. A tanulmányokkal kapcsolatos folyamat ezért sokkal jobban áttekinthetővé vált.

Megnyugtató számomra, hogy főszerkesztőségem időszakában publikációs etikai vagy viselkedési normákkal szembemenő jelenséggel nem találkoztunk; a szerzők a szerkesztőség által következetesen érvényesíteni kívánt normákat magukévá tették. A Szemle kizárólag tudományos műfajú írásokat közölt, nem tett műfaji vagy stiláris engedményeket.

Minden korszak azonban egyszer lezárul. A 2024. évi egyes számtól Gyulai Attila, a Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet tudományos főmunkatársa, osztályvezetője lesz a Politikatudományi Szemle főszerkesztője.

Szeretnék köszönetet mondani D. Nagy Juditnak a szerkesztőségi titkárnak, aki nélkül a zavartalan munka elképzelhetetlen lett volna. Köszönöm Kardos Gábornak a magas színvonalú olvasószerkesztői és műszaki szerkesztői tevékenységét. Fontos megemlékeznem Kusztor Éváról (†2023), aki több évtizeden keresztül végezte a társadalomtudományi könyvek figyelését. Köszönöm Szabó Mártonnak, a Szerkesztőbizottság elnökének, valamint magának a Szerkesztőbizottságnak, hogy évről évre inspirálták a szerkesztőséget.

Budapest, 2023. december

Szabó Andrea
Leköszönő főszerkesztő

ABSTRACTS

Levente Nagy
THE OVERCOMPENSATED WINNER

The process of an electoral reform, and the rules that set up an electoral system depend to a large extent on the political climate of a given society, on the structure of the party system, the distribution of forces between political parties, and – last but not least – on the power interests and democratic values that motivates the actors of the reform. This is all true in the case of Hungary, where the rules of the system (Act CCIII of 2011 on the Elections of Members of Parliament of Hungary, coming into force on January 1, 2012) were written for the particular political context of the country.

This paper consists of two parts. In the first part, after a brief definition of the terms of winner's compensation and majority bonus (award) I look at the background of the Hungarian electoral reform (2011), including the instructive interview of János Áder (2011), about the nature and possible effects of the winner's compensation. Finally, I examine some of the legal debates about the reform, but mostly about the winner's compensation.

In the second part of the essay I would examine the results of the 2002, 2010, 2014 elections introducing some hypothetical calculations as well (parties' share of seats without compensation, with negative compensation, with negative and positive compensation).

At the end of the paper I draw some conclusions: first, the effect of the winner's compensation is not constant, but varies, depending on the nature and structure of the party system. Second, the major changes in the Hungarian electoral system were initiated and put into effect by the dominant party (Fidesz), motivated mostly by self-interest. Third, Rawls' classical theory of „Justice as fairness” seems to be an appropriate theory for examining the fairness of the Hungarian electoral reform, especially of the winner's compensation, concluding that the new system does not fit the preconditions of the „original position”, which insures that the fundamental agreements reached in it are fair.

Keywords: Electoral reform, winner's compensation, equal voting rights, equal voting weight, fair electoral system.

Veronika Patkós–Árpád Stump

ARE THERE POLITICAL GAINS FROM ELECTORAL REFORMS?
RESULTS FROM A COMPARATIVE EUROPEAN STUDY 1960–2011

Electoral reforms offer an opportunity to incumbents to change the rules strategically, for their own benefits. From this aspect, the low number of studies addressing the effect of incumbents' potential strategic manipulations of the electoral rules is striking. Most research analyses single reform cases, offering an overview of the context, the negotiations, and the outcome of the reform process. Comparative research on strategic electoral manipulation, however, is scarce, and almost non-existent on non-transitional settings or established democracies. To fill this gap, the present study examines whether European electoral reforms have served the short-term interest of the incumbent parties, analysing data in 30 European countries of all relevant electoral reforms carried out between 1960 and 2011. Interestingly, the results do not support the assumption that incumbent parties generally benefit from carrying out a reform. Moreover, it finds no substantial differences in this regard between major and minor reforms, and neither the age of democracies nor the timing of the reform has a significant effect on reformers' gains. The paper discusses possible explanations for the negative effect found, and it concludes that, apart from promoting self-interest and the unpredictability of the reforms' effects, the most probable causes are the reformers' alternative goals.

Keywords: electoral reform, electoral gain, comparative, quantitative, Europe

Gabriella Ilonszki–Adrienn Vajda

HOW WERE THE REPRESENTATIVE EFFECTS OF THE 2021 OPPOSITION
PRIMARY IN HUNGARY MISSED OUT?

The article demonstrates that exceeding its electoral consequences the candidate selection procedures and their impact on representation directly belong to the evaluation of the opposition primary. The article focuses on the emergence and performance of women and new candidates in the opposition primary and then in the upcoming parliamentary election. The form, namely that all opposition parties participated and allied in a joint primary, was an innovation, which adds to the analysis. The article highlights that partisan constraints remained fundamental, and the chosen institutional forms were disadvantageous for women and new entrants. The opposition primary did not bring about any changes regarding female representation and although the new candidates became visible and performed well in the primary process these results evaporated at the parliamentary election.

Keywords: primary, representation, female candidates, new candidates, constraints, opportunities

Gábor Illés

COMPETITION AND IDENTITY: ON TWO FORMS OF PLEBISCITE
REPRESENTATION

The paper outlines the concept of plebiscitary representation using classical political theorists and contemporary theories of representation, arguing that it may be more suitable for capturing personalized alternatives to party government than the notion of “populist representation” that is prominent in contemporary literature. Following the procedure of ideal-typical conceptualization, it distinguishes two variants of plebiscitary representation: a competition-centered and an identity-centered one, contrasting them along five analytical aspects (mechanism of representation, relation to pluralism, control of representatives, ontological and epistemological assumptions, perceptions of the people and the majority). While the competition-centered one identifies a form of representation that is generally ignored in the literature, the identity-based one integrates several vital insights of authors writing on “populist representation” while at the same time adjusting their understanding substantively. In addition to seeking an alternative to “populist representation”, the paper also attempts to channel the findings of contemporary constructivist representational theories into the analysis and, more broadly, to revitalize the discourse on representation theory in Hungary.

Keywords: political representation, populism, plebiscitarianism, constructivism, identity politics

Bretter Zoltán

MACHIAVELLI – BETWEEN CARL SCHMITT AND RAYMOND ARON

In the study, the author examines how Carl Schmitt and Raymond Aron interpret Niccolò Machiavelli. Both Aron and Schmitt try to identify the places in Machiavelli’s oeuvre. He will use Raymond Aron’s distinction between „Machiavellian” political realism and „Machiavellian” politics. It proves that the latter can theoretically be based on Carl Schmitt’s political theology. The paper is also an attempt to define political realism in a way that can be based on Aron’s reading of Machiavelli.

Keywords: Niccolò Machiavelli, Carl Schmitt, Raymond Aron, Machiavellianism, political realism, political theology

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

2023/4

CONTENTS

ELECTIONS: ELECTION THEORY, ELECTION SOCIOLOGY

- *Levente Nagy*: The overcompensated winner 7
- *Veronika Patkós–Árpád Stump*: Are there political gains from electoral reforms? Results from a comparative European study 1960–2011 29
- *Gabriella Ilonszki–Adrienn Vajda*: How were the representative effects of the 2021 opposition primary in Hungary missed out? 57

POLITICAL THEORY

- *Gábor Illés*: Competition and identity: on two forms of plebiscite representation 85
- *Zoltán Bretter*: Machiavelli – between Carl Schmitt and Raymond Aron 110

REVIEW

- *Gergely Rajnai*: Evergreen dilemmas of an oft-overlooked issue (*M. Balázs Ágnes: Többször szavazni és egyenlőnek maradni? A plurális választójog és a nemzetiségi képviselet útvesztőjében.*) 133

- ABSTRACTS 140

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

Örömmel értesítjük Önöket, hogy a *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Örüljünk együtt ennek az újdonságnak!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.

2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.

3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.mta.hu* címre elküldeni.

4. A kéziratnak tartalmaznia kell:

- a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
- b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
- c. kulcsszavakat, valamint
- d. a szerző titulussát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.

5. Szöveg közbeni kiemelésként *dólt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.

6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).

7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelölik (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjeget alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

A Politikatudományi Szemle 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett DOI megjelölést kap. Kérjük szerzőinket, hogy az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót, így: [https://doi.org/...](https://doi.org/)**

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a) könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b) tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press. 29–79.

c) folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16, No. 2. April, 203–222. pp. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.